

Jog

történeti szemle

2016
2. szám

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

**A magyar felsőoktatás születése:
650 éve alapították a pécsi
egyetemet**

**Holub Józsefről – egy vállaltan
szubjektív portré**

**A „kis nemzetgyűlés” birtok-
mentesítései az ideiglenesség
időszakában (1945)**

**A kivándorlás ellenőrzésének
lehetőségeit keresve**

**Adalékok az özvegyi
jog történetéhez: Az özvegyi jog
gyakorlata 1848 után Baranya
vármegyében**

**A kincsen történő tulajdonszerzés
főbb szabályai a magyar jogban,
figyelemmel a modern szabályozás
hazai jogtörténeti előzményeire is**

A Szent Korona-tan olasz recepciója

Holub József

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FONT Márta – A magyar felsőoktatás születése: 650 éve alapították a pécsi egyetemet	1
KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – Holub Józsefről – egy vállaltan szubjektív portré	10
FÖGLEIN Gizella – A „kis nemzetgyűlés” birtok-mentesítései az ideiglenesség időszakában (1945)	19
PÁLVÖLGYI Balázs – A kivándorlás ellenőrzésének lehetőségeit keresve	24
HERGER Csabáné – Adalékok az özvegyi jog történetéhez: Az özvegyi jog gyakorlata 1848 után Baranya vármegyében	32
SIKLÓSI Iván – A kincsen történő tulajdonszerzés főbb szabályai a magyar jogban, figyelemmel a modern szabályozás hazai jogtörténeti előzményeire is	39
EGRESI Katalin – A Szent Korona-tan olasz recepciója	43
MŰHELY	
KECSKÉS Tamás – A szavatosság és a felén túli sérelem megítélése a Vajdaságban a két világháború között	50
MACHER Gábor – A társasház-tulajdonról szóló 1924. évi XII. törvénycikk	58
SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – A norvég Alkotmány hatása Magyarországon a hosszú XIX. század folyamán	66
DISPUTA	
BÁRÁNDY Gergely – A tanácsok rendszerének kiteljesedése; a fékek és ellensúlyok rendszerének eróziója Velencében. A Velencei Köztársaság államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben	71
KÖNYVEKRŐL	
Ut Juris Ordo Exigit, Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére – CSÁSZÁR Kinga	79
Tóth J. Zoltán könyve a halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténetéről – NAGY Péter	82
Az ELTE kiadványsorozata a múlt kiemelkedő magyar jogtudósairól – STIPTA István	84
ARCKÉPCSARNOK	
Emlékezés Szladits Károlyra (1871–1956), halálának évfordulója alkalmából – HAMZA Gábor	86
HÍREK	90

A címlapon: Holub József

(Alsókubin, 1885. április 4. – Pécs, 1962. március 28.)

Történész, jogtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srdan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Losonczy Eszter

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

A 2017. év a Pécsi Tudományegyetem – és az egész magyar felsőoktatás – szempontjából kiemelkedő évforduló. 650 éve, 1367-ben alapították az első magyar egyetemet, amely létét annak a közép-európai „egyetemalapítási hullámnak” köszönheti, amely eredményeként Prága, Krakkó és Bécs városa is egyetemmel gazdagodott. A 650 éves múltnak köszönhetően – a hosszú szünetelés ellenére – a legrégebbi európai egyetemek között tartják számon a pécsit. A kevés adat és a sok kérdőjel, ami a működés és a megszűnés körülményeire vonatkozik, számos hipotézis és nemritkán lokálpatrióta mítosz kialakulásához vezetett. A kevés adatot csak nagyobb összefüggésbe állítva, a középkori egyetemekre vonatkozó ismereteink fényében értelmezhetjük helyesen.

Mai egyetem – középkori egyetem

Az egyetem a középkori európai kultúra legsajátosabb intézménye, amelynek az alapjai fokozatosan teremtődtek meg, több évszázados formálódás eredményeként. A 12. században Bologna, Salerno, Párizs és Oxford oktatása már messze földről vonzotta a hallgatókat – alapító okirat nélkül is. Bologna a jog, Salerno a medicina, Párizs és Oxford a teológia területén vált ismertté. Párizs esetében a 13. század elején az egyetem „szabadságait”, azaz autonómiáját foglalták össze, akkor, amikor az oktatás már több évtizede folyt.

Az egyetemek nem jöhettek volna létre kora középkori előzmények nélkül. Az ún. Karoling-renaisszánsz alapozta meg a középkori oktatást, és meghatározta annak tartalmát. Az oktatás a kolostorok és a püspök mellett kialakuló káptalanok feladata lett. Az elsajátítandó ismeretanyag a hét szabad művészet (*septem artes liberales*) volt,¹ amely a *trivium*ből (*grammatica, retorica, dialectica*) és a *quadrivium*ből (*arithmetica, astrologia, geometria, musica*) állt. A Karoling-kori szisztéma a következő évszázadokban Európának a latin kereszténységhez tartozó részén elterjedt, és egy egységes európai műveltség alapjává vált. „A Karoling-renaisszánsz kidolgozta és megállapította a középkori európai műveltséganyag tartalmát, s abban meghatározta az ókori örökség helyét. Ez alapvetően keresztény műveltséganyag volt, az ókori kultúra hagyatékából csak az került bele, amit a keresztény világképpel és morállal összeegyeztethetőnek tartottak. Létrehozta a középkori nyugati keresztény értelmiséget (*litterati*), s azáltal, hogy a tudományos, irodalmi tevékenységet (*litterarum studia*), a *litteratus* hivatást összekapcsolta a társadalom egyik kiváltságos rétegével, a *clericus*ok rendjével, szilárd anyagi alapot, társadalmi tekintélyt és presztízst biztosított az értelmiségi munka számára. Végül létrehozta az e műveltség ápolására és továbbadására szolgáló intézményes infrastruktúrát: a tudományos műhelylé emelt kolostorok és az iskolát fenntartó káptalanok hálózatát.”²

Az egyetem napjainkban is a legmagasabb szintű felsőoktatási intézményt jelöli, amely a jogszabályok szerint belső autonómiával rendelkezik. Az egyetemet az európai nyelvek többsége a latin nyelvből származó *universitas* (university, Universitát, uniwersytet, universiteit stb.) szó-

Font Márta

A magyar felsőoktatás születése: 650 éve alapították a pécsi egyetemet

val jelöli. A középkori latin *universitas* szó a mai fogalomtól eltérően közösséget, összetartozó csoportot jelentett a *communitashoz* hasonlóan, amelynek tagjai nem a tanuláson vagy tanításon keresztül álltak kapcsolatban egymással, hanem más szempontok (pl. jogi helyzetük) fűzték össze őket. *Universitas Saxorum* az erdélyi szászok közösségének az elnevezése volt, amely tagjai azonos jogállásúak voltak. Az *universitas / communitas* jelenthette a nemesek renddé alakuló csoportját is. Az oktatásra szerveződött intézmények elnevezése a *schola* volt, a magasabb szintű tanulmányok helyszínét *studium generalé*nak vagy *schola maiornak* nevezték. Az egyetem (*universitas*) tehát a tanulóknak és tanároknak a tudományok művelésére szerveződő közösséget jelentette, amely uralkodói védelem alá kerülve autonómiával is rendelkezett, és a társadalom sajátos – egyre fontosabbá váló –, műveltséget hordozó csoportját alkotta. Az *universitas* elnevezés helyett a középkorban sokkal inkább a *studium generale* volt használatos. Az intézmények száma folyamatosan gyarapodott, a megjelölésükre használt fogalom változott: a *studium generale* háttérbe szorult, az *universitas* eredeti értelme szűkült. Így alakult ki – a középkoron túl – a mai fogalom, amely a tudományok összességére, „egyetemes-ségére” utaló tartalommal gazdagodott. Más európai nyelvekben az *egyetem* szó (lásd a görög *panepistémio*, horvát *sveučilište*) inkább erre utal.

A 11. századtól a szervezett középkori oktatás egyre inkább a káptalanokhoz, a városi közösségekhez kapcsolódott. A 11–12. században ismét előtérbe került a klasszikus örökség, az antik szerzők műveinek olvasása. A neves iskolák köre tovább bővült a 13. században megjelent kolostorrendek iskoláival, mivel mind a ferencesek, mind a domonkosok a korábbi szerzetesrendeknél nagyobb súlyt fektettek a tanulásra, a műveltségre. A 12. században francia területen született meg az egyetemi szellemiséget hordozó skolasztika, és a viták formája a *disputa*.³

Az első egyetemek létrejöttének ideje homályba vész. A párizsi egyetem megalakulását hivatalosan ahhoz az eseményhez kötik, amikor 1212-ben a párizsi tanulóközösség királyi védelem alá került, de a párizsi egyetem alapítási dátumaként megjelölhetnénk az 1231. évi pápai megerősítést is, mivel kétségkívül ez zárta le a *studium generale* autonómmá válását azáltal, hogy biztosította a tanulás szabadságát. Ugyancsak homályba vész a jog-

Egyetemek a középkori Európában

tudomány oktatásáról híressé vált Bologna egyetemének születése. 1140 körül már oktatott Bolognában Gratianus, a kánonjog legnagyobb középkori szaktekintélye. A 13. században a koldulórendi oktatás kapcsolta össze az oktatás helyszínét a diákok lakóhelyével, megteremtve a máig élő *college*-rendszer alapjait. Ezt vette át Oxford, Cambridge és a párizsinál később alapított francia egyetemek is. A 12. századi kezdetek után a 13. és a 14. században egyetemalapítási hullámmal találkozunk. Német területen és Közép-Európa országaiban a 14. század volt az egyetemalapítások „nagy korszaka”: Prága 1346, Krakó 1364, Bécs 1365, Pécs 1367 (lásd a térképet).⁴ Ezek az egyetemek nem spontán módon szerveződtek, hanem uralkodói kezdeményezésre, és alapításukat pápai bulla engedélyezte. Azaz ezeket az egyetemeket valóban ala-

pították. A pápai engedélyt tájékozódás előzte meg. Nem udvariassági formula, amikor a pécsi alapítólevél úgy fogalmaz: „kiváltképp az említett város alkalmasságát figyelembe véve, mely város a tudományok magvainak elhintésére és üdvös gyümölcseinek termésére ama királyság városai között a leginkább alkalmasnak és megfelelőnek látszik”.⁵ A pápa előzetes tájékozódására utal, hogy három nappal (augusztus 28.) az alapítólevél kelte előtt érkezett vissza Magyarországról Viterbóba Radolphus de Castello, Ágoston-rendi remetékhez tartozó szerzetes, illetve 1367 nyarán Viterbóban tartózkodott Bartolomeo Piacentini, a padovai egyetem jogászprofesszora, aki a magyar királyi udvar jó ismerője volt; valamint Padova püspöke, aki egyben az egyetem kancellárjaként is tevékenykedett.⁶ Aligha véletlen, hogy az a kevés adat,

ami a középkori pécsi egyetemről ismert, a padovai minta átvételét sejteti.

Az oktatás rendszere jelentősen eltért a maitól. Az alapot a bölcséleti fakultás (*facultas artium*) elvégzése jelentette, ahol a hét szabad művészetet (*septem artes liberales*) oktatták,⁷ a Karoling-kori alapok nyomán. Csak az *artes* elvégzése után lehetett a többi fakultás valamelyikére belépni, azaz jogot, teológiát vagy medicinát tanulni. De továbblépni nem feltétlenül kellett, hiszen az *artes* elvégzése tanításra (*licentiatu ubique docendi*) jogosított fel. Nem volt ritka eset, hogy a *licentiatu* birtokában oktató tanárok egy másik fakultás hallgatói is voltak egyben. Nem minden egyetem rendelkezett mind a négy fakultással. Az egyetemek számának gyarapodásával a pápai engedélyt különösen a teológiai fakultás működéséhez volt nehéz megszerezni. A 14. századra világossá vált azonban, hogy az egyetem folyamatos működéséhez mind a négy fakultás megléte szükséges.

Az egyetem diákjai a latin kereszténységhez tartozó „világ” minden pontjáról érkeztek. Az egy helyről származók csoportja egy-egy *natiót* alkotott. A hallgatóknak – akkor is – be kellett iratkozni az egyetemre, erről a *matriculák* tanúskodnak. Igaz, a koraiak csak töredékesen maradtak fenn, ennek ellenére már a 12. században tudunk Oxfordban, Párizsban tanuló magyar diákokról.⁸

Az oktatás helyszínei kezdetben spontán alakultak, ahogy a párizsi egyetem is eleinte sok kis műhelyből állt. Az oktatás helyszíne lehetett templom, magánház, de akár a szabad ég alatt is folyhatott. Ez Párizs és Bologna esetében egészen nyilvánvaló, emiatt is nehéz a kezdeteket megfogni. A diákok egy-egy jelentős professzor körül csoportosultak, de számuk összességében nem lehetett jelentős; nem vizionálhatjuk a mai többeszes, sőt több tízezres intézményeket! Egyszerűen nem is volt szükség külön – csakis az oktatás céljait szolgáló – épületekre. A 15. században jelentek meg az első, kimondottan az egyetem céljaira létesített épületek, amelyek egyben a professzorok és a diákok szállásai is voltak.

A pécsi egyetem esetében sem gondolhatunk mást.

A püspökvár, a püspöki palota, a káptalan termei, esetleg maga a templom is lehetett előadások színtere. A hallgatói létszám sem indokolt egy kizárólag oktatási célra szolgáló épületet. Arról nem is szólva, hogy kezdetben az oktatás megteremtése is komoly anyagi eszközöket igényelt. Az újabb kutatások fényében a középkori pécsi egyetemi oktatás helyszínéről szóló, a 18. század végétől datálható vitákból⁹ a több helyszín hangsúlyozása tartható álláspont, a többi ötletet zárójelbe kell tenni. A több helyszín mellett érvelt már Békefi Remig és Petrovics Ede is,¹⁰ ám úgy tűnik, hogy e helyszíneket az általuk megvont körnél szűkebb-

ben, a püspök környezetére és a professzorok (pontosan nem ismert) lakóhelyére lehet lokalizálni. Evlia cselebi 17. századi török utazó leírása¹¹ nyomán merült fel, hogy a középkori *studium generale* helye a püspökvárban volt. Ezt erősítik analógiák is, pl. a krakkói egyetem első működési helyszíne a Wawelban volt. A székesegyház körül 1967-ben kezdődött feltárás¹² során G. Sándor Mária feltárt egy 14. századi épületet, ahol előkerült az a címerkő, amelyet a Pécsi Tudományegyetem (és jogelődje, a Janus Pannonius Tudományegyetem) 1987 óta címereként használ. Sándor Mária az épületet a címerre alapozva a középkori egyetem épületeként határozta meg.¹³ A címerkőről azonban csak annyi bizonyítható, hogy az egyetemalapító Vilmos püspök főpapi címere, mivel Vilmos püspöki pecsétjén is látható. Az épület minden bizonnyal Vilmos püspöki palotája volt,¹⁴ emiatt akár az oktatás – vagy doktori cselekmény – egyik helyszíne is lehetett.

Az bizonyosra vehető, hogy a középkori *studium generale*nek volt címere, ám ennek sem az írott forrásokban, sem pedig a tárgyi emlékek között nem maradt nyoma. A közvélemény hosszú ideig azt a lant alakú címet tartotta a középkori egyetem jelképének, amely könyvet és fölötté két, egymást keresztező, hármast liliummal végződő leveles gally között csillagot ábrázol, és az *academia* felirat olvasható rajta. Ennek mintájára készült az a címer, amely az 1935-ben épült Jogi Kar kapuja fölé került. A pajzs formája alapján az a címer nem középkori eredetű, s távolról sem pontos rekonstrukciója annak a címertöredéknek, amelyet 1883-ban találtak Pécsen, ráadásul az eredeti darab pontos lelőhelye sem ismert.

A középkori pécsi egyetem alapítása és működése

A pécsi egyetemet 1367. szeptember elsejei bullájával alapította meg V. Orbán pápa. Az oklevél tanúsága szerint az egyetem működését a pápa Nagy Lajos király (1342–1382) kérésére engedélyezte, de a magyar király kérését tartalmazó oklevél nem maradt fenn.¹⁵ A pápai bulla „mindenféle megengedett fakultással felruházott *studium generale*”-t említ, kiköti, hogy teológiát nem oktathatnak, viszont konkrétan szól a római és a kánonjogi ismeretek terjesztéséről. A teológia kizárásán nem kell meglepődnünk, hiszen a 14. században ez másutt is így történt, illetve a teológiai fakultást később engedélyezte a Szentzség. A 14. században az is jellemző volt, hogy az uralkodó lépett fel az egyetemi oktatás megszervezésének igényével, amely saját székhelyének rangját emelhette. Ebben a tekintetben

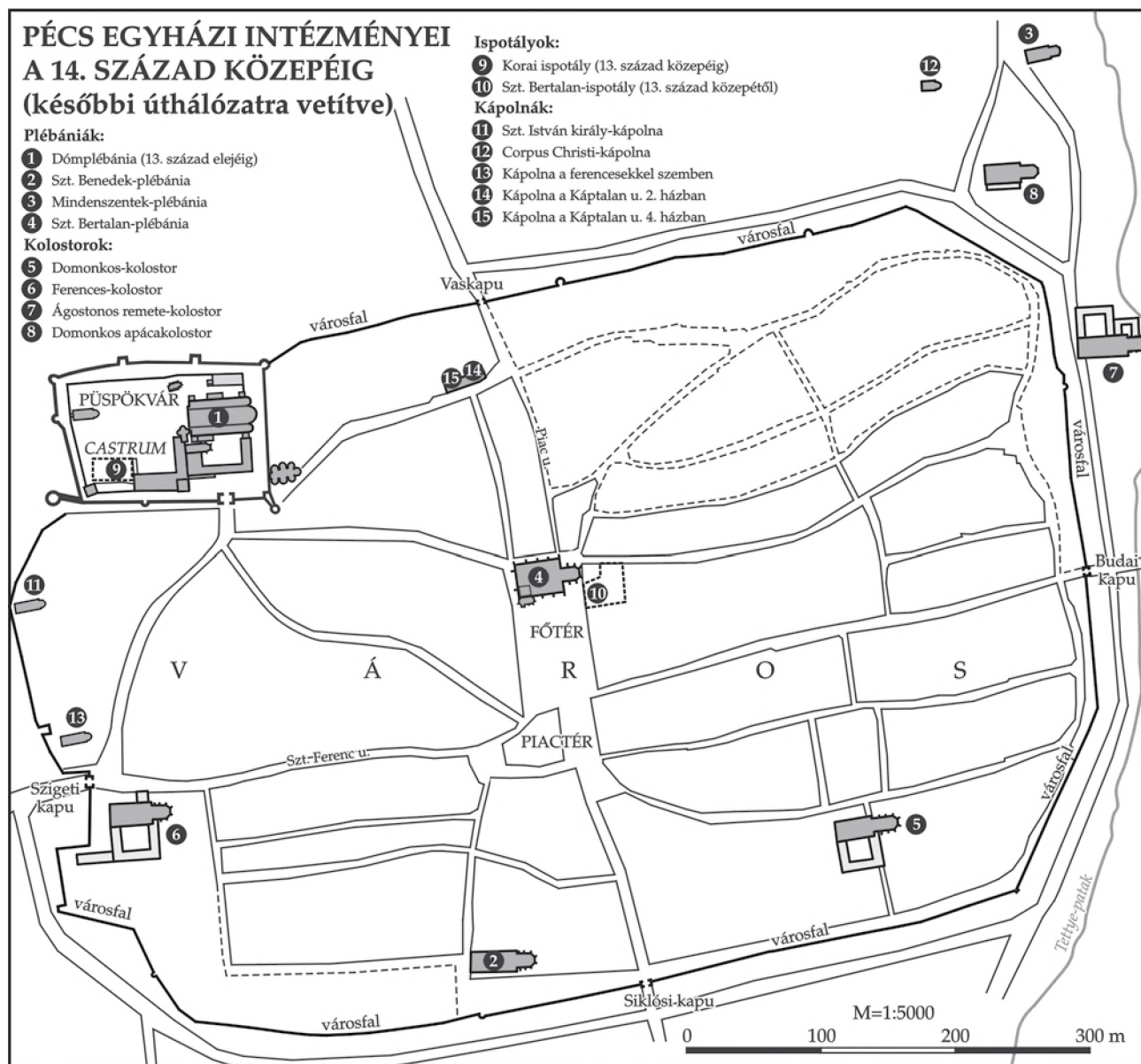
Nagy Lajos portréja a Thuróczy-krónikából

a pécsi alapítás különösnek számít, hiszen Pécs sohasem volt uralkodói székhely, és azzal sem dicsekedhetett, hogy bármelyik uralkodó hosszú időt töltött volna a városban. Az alapítás kulcsfigurája Koppenbachi Vilmos¹⁶ pécsi püspök (1361–1374) volt, akit a pápa az egyetem kancellárjának nevezett ki.

Pécsről azt állítja a pápai bulla, hogy a tudomány művelésére különösen alkalmas. Vajon mi tette alkalmassá erre? Kétségkívül szerepet játszhatott a városban működő káptalani iskola, és az oktatásra különös figyelmet fordító koldulórendi monostorok. Fontos körülmény, hogy Buda után az országban egyedül Pécsen fordult elő, hogy négy koldulórendi kolostor tudott gyökeret verni egy városban. Ez egyrészt igen jó szellemi közeget jelentett, másrészt a város gazdagságáról tanúskodott. Az egyetem létesítése szempontjából mindkettő lényeges elemnek bizonyult.¹⁷ Pécs valóban a középkori Magyarország leggazdagabb városai közé tartozott, a pécsi püspök jövedelmét egyedül

az esztergomi érseké multa felül.¹⁸ A pécsi alapítás azért sem lehetett véletlen, mert püspöke az a német származású Koppenbachi Vilmos volt, aki a prágai egyetemet alapító német-római császár, IV. Károly környezetéből 1358-ban került Nagy Lajos király udvarába. Vilmos több alkalommal teljesített diplomáciai küldetést Lajos király megbízásából, a pápai udvarban is többször megfordult. Joggal feltételezzük, hogy ő lehetett az ötletadó Lajos király számára, egyben a közvetítő a pápai udvar felé, és nem utolsósorban pécsi püspökként a megfelelő anyagi eszközök is rendelkezésére álltak.

A középkori pécsi egyetemmel kapcsolatban a leggyakrabban felmerülő kérdés, hogy vajon meddig működhetett? A 18. század végén Koller József gyűjtötte össze Klimó püspök megbízásából a pécsi egyházmegyére vonatkozó szentszéki iratokat, de az egyetem működésének idejéről szóló oklevelet nem talált. A mohácsi csata veszteségeinek felsorolásakor a forráshely megjelölése nélkül

Pécs egyházi intézményei a 14. század közepéig

közölt egy adatot pécsi diákokról.²¹ Békefi Remig szerint a pécsi egyetem egészen a török hódítás idejéig létezett, úgy véli, erre Istvánffy krónikája szolgált alapot, amely kétezer pécsi diákokról tesz említést a város török kézre kerülése előtt időben.²² A *diák* meghatározás azonban csak tanulmányok végzésére utal, az intézményt nem jellemzi. Az említettek minden bizonnyal a székesegyházi iskola diákjai voltak. Egy másik álláspont szerint az egyetemet csak megalapították, de ténylegesen nem működött,²³ hiszen hiányoznak a korabeli pécsi iratok, pl. nem ismerjük a beiratkozott hallgatók adatait (*matriculák*). Ezt cáfolják a diákokra és professzorokra vonatkozó adataink.

Petrovich Ede²⁴ több ponton korigálta Kollert, pl. az 1376. évi pápai oklevelet illetően, ahol a Vilmos püspök halála utáni zűrzavarra történik utalás, és említettek többeket, akik a püspöki javakat jogtalanul használták. Az egyetem nem volt közöttük. Igaz, ez az *argumentum e silentio* önmagában nem bizonyíték sem az egyetem léte, sem működésének megszűnésére. A forráskritika szempontjából Petrovich korrekt módon állapította meg, hogy az 1410–1420 közötti években a Bécsben tanuló magyar diákok száma ugrásszerűen megnőtt, de ennek okát mégsem a pécsi oktatás megszűnésében látta, mivel az 1432-ben másolt kódex,²⁵ amely fenntartotta a kódexmásoló Veresmarthy Ipoly nevét, a 15. század eleji folytatást sejtette: a kódexmásoló pécsi *studens ac declinistának* nevezte magát. Petrovich azt fejtegette, hogy a *schola* jelenthetett egyetemet, a kódex pedig a bölcséleti

és jogi fakultás hallgatói számára készült. Azóta tudjuk, hogy Petrovich által *pécsi egyetemi beszédek*nek nevezett gyűjtemény és a pécsi egyetem összekapcsolása indokolatlan. Veresmarthy 1438-ban a bécsi egyetem bölcséleti (*facultas artium*) karára iratkozott be, így pécsi tartózkodása idején nem lehetett egyetemi végzettsége. Az egyetemi beszédek vizsgálata a pécsi kapcsolatok tekintetében negatív eredménnyel zárult. A kódex eredetije valamikor a 13–14. század fordulóján készült német nyelvterületen, a magyar szentekre való utalás a magyarországi dominikánus környezetben lehetett a kompiláció része, a pécsi utalás pedig a másolat használatával állhat összefüggésben. Nem a pécsi egyetem, hanem a dominikánus oktatás egy értékes dokumentumának tarthatjuk.²⁶ Újabban Koszta László a középkori Pécsről szóló kötetben ismét a beszédkönyv gyűjtemény pécsi – de nem egyetemi, hanem domonkosrendi – kötődése mellett érvelt.²⁷

Ezen túl pécsi egyetem 15. századi működésének hiányára számos körülmény utal:

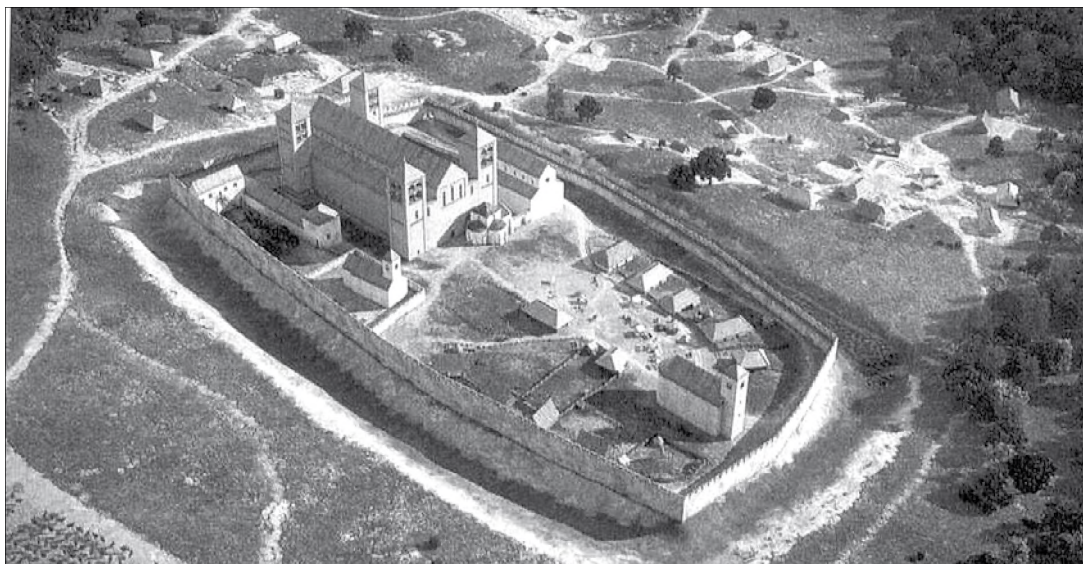
- nem ismerünk sem ide érkezett, sem innét távozó professzorokat;
- Janus Pannonius pécsi püspök soha nem tett említést egyetemről;
- Bécsben, Prágában és Krakkóban növekedni kezdett az ott tanuló magyar diákok száma;
- újabb egyetemalapítási kísérletek történtek Magyarországon: már Zsigmond uralkodása alatt Óbudán (1395, 1411) és Mátyás alatt Pozsonyban (1467).

Az egyetem ismert tanárai¹⁹

	Név	pécsi tevékenység	későbbi életút
1.	Galvano di Bononia	1367 (?)–1374	1374–1376 Bologna, 1376–1382 Padova
2.	Hermann Lurcz	1379 előtt	1379-ben Prága, 1385 Bécs, 1396 Erfurt
3.	Pál	1369 doktorrá avatták	szebeni prépost
4.	Rudolf	1372 (?)	1372 egri kanonok, 1383–1400 pécsi prépost
5.	Kolozsvári Bálint fia Jakab	?	egri kanonok
6.	Szlavóniai Miklós	?	pozsegai prépost
7.	Czudar Imre	?	1376-tól váradi püspök

Az egyetem ismert diákjai²⁰

	név	honnan ismert?		későbbi pályafutás
		időpont	dokumentum	
1.	Wydera Péter	1384	prágai matricula, beiratkozás	?
2.	Csót Benedek fia György	1400	pápai feloldozás iránti kérelem	a zágrábi egyházmegye klerikusa
3.	Szöllősi Fábán fia György	1400		a pécsi egyházmegye klerikusa
4.	Kancellár János	1400		meghalt 1400-ban
5.	László fia Lukács	1402	pápai feloldozás iránti kérelem	a pécsi egyházmegye klerikusa
6.	?	1402		meghalt 1402-ben
7.	Zimonyi Miklós	1372	könyvvásárlás	bácsi kanonok
8.	Sasmikó András	1372		?
9.	Nevnai Jakab	1400	pápai feloldozás iránti kérelem	?
10.	Veresmarthy Ipoly	1431–1432		kódexmásoló
11.	Budai János	1374	prágai tanulmányok	az esztergomi Collegium Christi alapítója

A pécsi egyetem „rekonstrukciója” – Püspökvár a 14. században

A pécsi egyetem a 14. század végére bizonyosan megszünt létezni. Gyaníthatóan azért, mert sem orvosi, sem teológiai fakultás nem szerveződött. Valószínűleg a jogi fakultás is elsovadt, az *artes* oktatását pedig a 15. század elején átszervezett székesegyházi-káptalani iskola is el tudta látni: a *schola minor* alsó- és középfokú ismeretek oktatására volt alkalmas (*trivium*), a *schola maior* pedig a felsőbb tanulmányok (*quadrivium*) végzését tette lehetővé. Gyaníthatóan az oktatásnak az az egyébként színvonalas része maradt fenn és erősödött meg, amely már az alapítást megelőzően is rendelkezésre állt. Az egyetem erősen kötődött az alapító személyéhez. Vilmos püspök halála és utódjának, Alsáni Bálint püspöknek (1374–1408) konfliktusai kedvezőtlenül hatottak a nem igazán

stabil helyzetű intézményre. A 14. század végi megszüntést közvetve alátámasztja, hogy 1395-ben kettő, 1402-ben pedig újabb pécsi kanonok kapott pápai engedélyt arra, hogy lakóhelyüktől távol egyetemi tanulmányokat folytassanak.²⁸ A pécsi egyetem működése ezt nem tette volna szükségessé.

A pécsi egyetem a 14. század közepi közép-európai alapítások tükrében

A pécsi egyetem helyzetét érdemes összevetni az alábbi szempontok szerint:

		Prága (1348)	Krakkó (1364)	Bécs (1365)	Pécs (1367)
alapító	herceg (+), király (++) császár (+++)	+++	++	+	++
	pápa (+)	+	+	+	+
egyházi támogatás	érsek	+	-	-	-
	püspök	-	+	+	+
	korábbi előzmények	+	+	+	+
világi támogatás	királyi alapítólevél	+	+	+	-
	királyi adomány	+	+	+	-
	város	-	-	+	-
finanszírozás (tanárok)	herceg (+), király (++) császár (+++)	+++	++	+	-
	egyház (érsek, püspök)	-	-	-	+
karok száma	alapításkor	4	3	3	2
	teológiai kar létesítése	1348	1397	1384	-
működés helyszíne	uralkodói rezidencia	+	+	+	-
	érseki (++) püspöki (+) székhely	++	+	-	+
az alapítás utáni visszaesés, illetve a működés vége		folyamatos, a 15. század első felében visszaesés	1370 körül megszűnés	1370-es évek végén hanyatlás	1395 előtt megszűnés
újraalapítás ideje		megerősítés 1437	1397, 1400	1384	[1923]

A négy közép-európai egyetem közül a prágai alapítása²⁹ eltér a másik hárométól, és nemcsak azért, mert másfél évtizeddel megelőzi őket. Az alapító itt a német-római császár, IV. Károly (1346–1378), aki birodalma központját kívánta megerősíteni. Ez a folyamat már a püspökség érseki rangra emelésével indult, és az érsekké előlépett prágai püspök is komoly támogatója lett az egyetemalapításnak. Kivételes helyzetet eredményezett az a rendkívül jó személyes kapcsolat, amely VI. Kelemen pápa (1342–1352) és a császár között fennállt, mivel a pápa a császár egykori tanára volt. Bizonyosan ennek köszönhető, hogy a pápa a teológiai kar működésére is azonnal engedélyt adott. A császár távolabbi célja volt, hogy az egyetem befolyását kiterjessze mind a birodalmon belül Ausztria felé, mind a birodalmon kívül, szomszédjai felé.³⁰ A császárnak vejevel, Habsburg (IV.) Rudolfal (1358–1365) számos konfliktusa akadt, ami többek között azt is eredményezte, hogy a császár mindent megtett a bécsi egyetem alapításának megakadályozására. De fellépett a krakkói egyetem létesítése ellen is, amelynek szervezéséhez Kázmér lengyel király (1333–1370) már 1351-ben hozzákezdett.³¹ Pécs esetében nem tudunk erről, lehet, erre Lajos király aktivitásának hiánya miatt nem került sor.

Az alapítás folyamatát dokumentumok jelzik. Prága négy karból álló egyetemét VI. Kelemen 1347. február 26-i oklevele hagyta jóvá, IV. Károly az 1348. tavaszi országgyűlés után fogalmazta meg alapítólevelét, majd az 1349. január 19-i diploma összefoglalta az előző kettő tartalmát, illetve kiterjesztette az egyetem polgárainak jogát mindenkire, aki az egyetemen tartózkodott. A krakkói egyetem esetében ismerjük a lengyel király V. Orbán pápához (1362–1370) intézett folyamodványát, amely 1363. április 6-án kelt. A pápa tájékozódás céljából jelentést kért a gnieznoi érsektől 1363. október 15-én. A lengyel király alapítólevele 1364. május 12-én íródott, ezt követte a pápai megerősítés 1364. szeptember 1-én. Az osztrák herceg egyetemalapítási szándékáról³² egy 1364. szeptember 12-i pápai oklevél tájékoztat, amely egyben a pápa a hercegi privilégium rögzítését kérte. 1365. március 12-én Rudolf herceg a maga és két testvére nevében bocsátotta ki a kért dokumentumot, Bécs városa számára német nyelven is. A megerősítő pápai bulla 1365. június 18-án kelt, amelyet július 19-én egy újabb követett a bécsi egyetem tanárainak és diákjainak javadalmairól. Az egyetemi oktatás megindulásában komplikációkat okozott az alapító, Rudolf herceg 1365. július 27-i halála, illetve az, hogy Bécs ekkor még nem volt püspöki székhely. Az *artes* és a jogi oktatás megindulása azonban adatolható.

A pápához intézett királyi folyamodvány a pécsi egyetem esetében is íródott, erre utal a pápai alapító bulla. A pápának a következő napon, 1367. szeptember 2-án kelt levele arra figyelmeztette Lajos királyt, hogy járuljon hozzá az egyetemi oktatás finanszírozásához. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar alapítás esetében hiányzott (nem elveszett!) az a királyi biztosítás, amely az egyetem működését garantálta volna. Ennek fényében kivételes pápai bizalomnak tűnik az 1367. szeptember 1-i engedély. Ez egyrészt – talán – az Anjouk és a Szentszék

közötti hagyományos kapcsolatnak köszönhető; másrészt – talán – meggyőzték a pápát a jelen lévő padovai notabilitások, és a Magyarországról éppen visszaérkező Radolphus de Castello. Garancia lehetett a magyar viszonylatban tekintélyes püspöki jövedelem és Vilmos diplomáciai működéséből származó tapasztalat. Más megközelítésben pedig nem hagyható figyelmen kívül Lajos király érdektelensége: nem ragaszkodott a királyi székhelyen történő alapításhoz, mintha nem látta volna, hogy az egyetem feladata „segítőket és tanácsadókat nevelni a király számára”, ahogy a másik három uralkodó különböző módon, de lényegében ugyanezt megfogalmazta. Lajos lengyel királyként ugyanilyen közömbös maradt a gondokkal küzdő krakkói egyetem irányában is.

Az egyetemalapítás sehol nem ment zökkenőmentesen, és néhány évtized múlva mindenütt bekövetkezett egy visszaesés. Krakkó és Bécs esetében egyértelmű anyagi gondok nyomán, amelyet egy újraalapításnak is nevezhető újjászervezés követett. 1384. február 20-i pápai bulla engedélyezte Bécsben a teológiai fakultás létesítését, az osztrák herceg, II. Albert pedig jelentős adománnyal járult hozzá a további működéshez; valamint új egyetemi statútum szabályozta az oktatás és a hallgatói kötelezettségek rendjét.³³ A krakkói egyetem az 1370-es években gyakorlatilag megszűnt. Az újraalapítást jelentette, hogy az 1397. január 11-i pápai bulla engedélyezte a teológia oktatását, miután az 1390-es években Jagelló Ulászló és Hedvig királynő kérvényezték. Hedvig 1399. évi halálakor az egyetem céljaira hagyta ékszerait, Ulászló pedig 1400. július 22-én új alapítólevelet bocsátott ki.³⁴ Mind a bécsi, mind a krakkói egyetem számára növekvő diáklétszámot és vonzáskörük bővülését jelentette a prágai egyetem visszaesése, amely Husz János működése és az 1409. évi reformok (a cseh nemzetnek a többi fölé helyezése) nyomán bekövetkezett.³⁵

Prága, Bécs és Krakkó egyetemein tanuló (ismert) diákok száma³⁶

Periódus	Prága		Krakkó	Bécs
	1360–1369	1370–1379		
1351–1400	1360–1369	4	1	532
	1370–1379	48		
	1380–1389	71		
	1390–1400	40		
1401–1450	1401–1409	48	679	2543
	1410–1419	22		
1451–1500	1419-től	14	2570	2355
1501–1525			1223	1161
Összesen:			247	4475

Az adatok különbözősége a nagyon eltérő forrásadottságokból következik: a prágai anyag nagyon kevés, Krakkóban az újraalapítástól ismerjük a beiratkozás adatait. Szögi László feltételezi, hogy a prágai magyar diákok létszáma a fentiek öt-hatszorosa is lehetett.³⁷ A pécsi egyetem hallgatóinak létszáma is bizonyára meghaladta a táblázatunkban felsoroltakat, de esetükben még tanulási éveiket sem

ismerjük. A három közeli egyetem magyar hallgatóinak száma azt mutatja, hogy sem a Zsigmond-, sem a Mátyás-kori alapítások nem okoztak csökkenést.

Összegzésként

Kiemelendő, hogy a 14. században alapított pécsi egyetem a város már meglévő oktatási hagyományait felhasználva szerezte meg a pápai jóváhagyást 1367-ben. Prága, Bécs és Krakkó példája nyomán logikus, hogy Lajos király is támogatott egy ilyen kezdeményezést, hiszen a felsorolt egyetemet alapító uralkodókkal rokonságban állt, így példájuk követése megfelelt Lajos király presztízsszempontjainak is. Hogy a magyar alapítás nem a király székhelyén – az Anjouk által épített reprezentatív Visegrádon, vagy a Lajos alatt már többször ilyen minőségben megjelenő Budán – történt, abban valószínűleg a pécsi püspök személyes ambícióit és anyagi áldozatvállalását láthatjuk. Az idehívott egyetemi tanárok költségei teljes egészében a püspököt terheltek, nincs annak nyoma, hogy az uralkodó bármennyit is áldozott volna e célra. Ebből következően az új intézmény túlságosan az alapító püspök személyétől függött, amint Galvano di Bologna példája mutatja, aki az alapító püspök halála után azonnal távozott. Az egykori diákokra utaló 15. század eleji adatok arra engednek következtetni, hogy az egyetem 1374-nél tovább működött, legalábbis Alsáni Bálint püspöksége (1376–1408) elején. Amikor Zsigmond király (1387–1437) Óbudán újabb egyetemalapítással kísérletezett (1395), akkorra a pécsi már bizonyára elenyészett.

Az összehasonlító egyetemtörténeti kutatások arra felhívják, hogy egyik középkori intézmény fejlődése sem volt töretlen, és mindegyiknél fel-felmerültek súlyos finanszírozási gondok. Bécs és Krakkó esetében a 14. század végén valóságos újjáalapításról beszélhetünk, a stabilitást részben a teológiai kar engedélyezése, részben a rendelkezésre bocsátott uralkodói támogatás teremtette meg. Prága kedvező indulását a huszitizmus lerombolta, régi fényét a

15. század közepi újjászervezés sem hozta vissza. A pécsi egyetem nem kapott a bécsihez vagy a krakkóihoz hasonló „injekciót”. Emiatt volt hátrány a nem uralkodói székhelyhez kötődés, illetve a változó egyházi méltóságok és az uralkodó egymáshoz való viszonya. Péccsett a teológiai kar bizonyosan hiányzott, nincs adat, ami alapján az orvosi kar léte feltételezhető lenne. Az alap, a *facultas artium*ként szolgáló koldulórendi vagy káptalani oktatás 1367 előtt is megvolt, illetve erre épülhetett a jogi oktatás. Így 1367-ben csak a jogi fakultás megszervezéséről lehetett szó. Galvano, illetve a többi ismert – egytől egyig jogot oktató – professzor távozása a jogi oktatás megszűnését vonta maga után. A megmaradó székesegyházi-káptalani, illetve rendi keretben folyó oktatás – ha magas színvonalú is volt – semmiképpen sem nevezhető *studium generalénak*, azaz egyetemnek.

A pécsi egyetem rövid életű fennállása mellett nem lehet nem gondolni arra, hogy a középkorban alapított többi magyar egyetem sem lett hosszú életű. Zsigmondnak az óbudai professzorokra inkább presztízsszempontok miatt volt szüksége – Magyarországon kívül. A Mátyás-kori pozsonyi alapítás sem az uralkodó személyéhez kötődött, Vitéz János volt a kezdeményező. A gyors megszűnés okait keresve az sem elhanyagolható, hogy elérhetőbbek lettek a közelebb fekvő egyetemek, Prága, Krakkó, Bécs és a többi német alapítás is. Az elérhetőséget jelzi, hogy ezeket az egyetemeket a mezővárosokból származó diákok is látogatták a 15. században.³⁸ A teológia és a kánonjog magas szintű ismeretét igénylő elit tagjai között folyamatosan találunk külföldről Magyarországra került személyeket az uralkodó környezetében, akik már külföldön szerzett fokozatuk birtokában érkeztek. Az is megfigyelhető, hogy a külföldön tanulók közül a többség csak az alsóbb fokozatokat szerezte meg, nem fordított hosszú időt tanulmányaira. Jogi tanulmányokra pedig kevésbé volt szükség, a magyarországi igazságszolgáltatásban az ítélőmestereknek jutott nagy szerep. Nekik a magyarországi gyakorlatot, a szokásjogot kellett kitűnően ismerni, ami elsajátítható volt egyetemi végzettség nélkül is, amint ezt Werbőczy példája is mutatja.

FONT, MÁRTA

Die Geburt der ungarischen Hochschulbildung: vor 650 Jahren wurde die Universität Pécs (Fünfkirchen) gegründet (Zusammenfassung)

Das Jahr 2017 ist in der Geschichte der Universität Pécs – aber in der gesamten ungarischen Hochschulbildung – ein hervorragender Jahrestag. Vor 650 Jahren, 1367 wurde die erste ungarische Universität gegründet, der ihre Existenz der „Welle der Universitätsgründungen“ in Mitteleuropa verdanken kann, in deren Ergebnis die Städte Prag, Krakau und Wien mit einer Universität reicher wurden. Dank der 650 Jahre Vergangenheit – trotz des langen Stillstandes – betrachtet man die Universität Pécs als eine der ältesten in Europa. Die spärlichen Fakten und die vielen Fragezeichen, was die Umstände des Betriebs und des Erlöschens anbelangt, hat zur Entstehung von zahlreichen Hypothesen und nicht selten von lokalpatriotischem Mythos geführt. Die spärlichen Fakten können nur in größere Zusammenhänge gestellt, im Lichte unserer Kenntnisse

über die mittelalterlichen Universitäten, richtig gedeutet werden.

Die Verfasserin stellt die auf die mittelalterliche Universität bezogenen Fakten in größeren Zusammenhang eingebettet dar. Teils schenkt sie Aufmerksamkeit der Vorgeschichte der Universitätsgründungen, aber sie legt besonderen Akzent auf die Umstände der mit der Pécs gleichzeitig gegründeten mitteleuropäischen Universitäten, wie Prag, Krakau und Wien. In diesem Zusammenhang fällt besonders die von den anderen Herrschern abweichende Auffassung des ungarischen Königs auf. Wie wenn er die wahre Bedeutung der Universität nicht wahrgenommen hätte. Das scheint auch das Verhältnis von Lajos dem Großen als polnischem König zur Krakauer Universität zu bestätigen.

Jegyzetek

- ¹ Az *ars* (tb. száma: *artes*) egyaránt jelentette a tudományt és a művészetet, ahogy pl. a *litteratura* az írásbeliség minden szegmensére vonatkozott.
- ² Katus László: *Európa története a középkorban*. Pécs, 2014. 149. p.
- ³ Lásd erre Fried, Johannes: *Das Mittelalter. Geschichte und Kultur*. 2008. Különösen a *Das Licht der Vernunft*. (Az értelem fénye) c. fejezet 349–393. p.; Az értelmiség alakulására lásd Le Goff, Jacques: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 2000.
- ⁴ Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, 2011, 13. p.
- ⁵ Csorba Győző fordítása. A latin szöveg és a fordítás legutóbbi közlése: Font Márta (szerk.): *Pécs története II*. A püspökség alapításától a török hódításig. Pécs, 2015, 256–257. p.
- ⁶ Lásd erről Fedeles Tamás: *Studium Generale Quinqueecclesiense*. In Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor századai (1009–1543)*. Pécs, 2009, 557–572. p., itt: 557–559. p.; Uő: A középkori pécsi egyetem. In Fedeles – Lengvári – Pohánka – Polyák: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. 14–31. p. itt: 19. p.
- ⁷ Hajnal István: *Írásoktatás a középkori egyetemeken*. Budapest, 2008. Eredeti je francia nyelven: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Budapest, 1959. Elemi szintű oktatás a középkori egyetemeken c. fejezet 71–132. p.
- ⁸ Párizsi iskolázottságú volt Lukács esztergomi érsek (1158–1181), lásd Kristó Gyula (főszerk.) – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század*. Budapest, 1994, 417. p. (Makk Ferenc); A magyar diákok angliai jelenlétéről lásd Laszlovszky József: *Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében. Századok*, 128. 1994. 2. sz. 223–253. p. magyarországi Miklós, oxfordi diákról 232–246. p.
- ⁹ Lásd erre összefoglalóan Font Márta: Ede Petrovich, der Forscher der mittelalterlichen Universität von Pécs/Fünfkirchen. In Font, Márta – Szögi, László (hrsg.): *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*. Pécs, 2001, 75–85. p.; Uő: A középkori pécsi egyetem. *Jelenkor*, 45. 2002. 5. sz. 473–479. p.
- ¹⁰ Békefi Remig: *A pécsi egyetem*. Budapest, 1909.; Petrovich Ede: A középkori pécsi egyetem épülete és címere. In *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1971*. 1972, 153–166. p.
- ¹¹ Sudár Balázs: *Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírás*. Pécs, 2012, Források Pécs történetéből 4., 66. p.
- ¹² Lásd a 2014. évi befejezést követően a közreműködő régészek, építészek rövid összefoglalóját: Font Márta (szerk.): *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Pécs, 2015.
- ¹³ G. Sándor Mária: *A pécsi püspökvár. Régészet és épületkutatás*. Budapest–München, 1999, ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees 22.; Uő: Pécs–Fünfkirchen. Az első magyar egyetem (1367) ásatása és épületkutatása. *Pécsi Szemle*, 2010 (ősz) 13–25. p.
- ¹⁴ Fedeles Tamás: *Studium Generale Quinqueecclesiense*. 567. p.; Petrovics István: A város története a 14. század közepétől 1526-ig. In Font Márta (szerk.): *Pécs története II*. A püspökség alapításától a török hódításig. Pécs, 2015. (A továbbiakban: Petrovics: Pécs története II.) 173–268. p., 276–288. p. itt: 264–265. p.; a Székesegyház körüli épület- és falmaradványok 2005-ben végzett talajradarmérés eredményét értelmezve a terület középkori beépítését a korábbiaktól eltérően értelmezi Visy Zsolt. Lásd legutóbb Visy Zsolt: Pécs középkori székesegyháza régészeti kutatásának eredményei. In Heidl György – Raffay Endre – Tüskés Anna (szerk.): *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról Tóth Melinda emlékére*. Pécs, 2016, 29–41. p.
- ¹⁵ Tulajdonképpen a pápai alapítólevél sem maradt fenn, szövegét egy vatikáni regiszterkönyv őrizte meg. Lásd Fedeles Tamás: *A középkori pécsi egyetem*. 20. p.
- ¹⁶ Zimmermann, Harald: Wilhelm von Koppenbach, der Gründer der Universität Fünfkirchen. In *Ungarische Universitätsbildung und Europa*. 33–39. p.; lásd még Petrovics István: A középkori pécsi egyetem és alapítója. *Aetas*, 20. 2005. 4. sz. 29–39. p.
- ¹⁷ Pécs gazdasági erejére lásd Fedeles Tamás: „*Ezután Pécs tűnik szemünkbe*”. *A város középkori története 1009–1526*. Pécs, 2011, 103–130. p.; Petrovics: *Pécs története II*. 236–253. p.
- ¹⁸ Fedeles: „*Ezután Pécs tűnik szemünkbe*”. 106. p.; Petrovics: *Pécs története II*. 194. p.
- ¹⁹ Font Márta: *A középkori pécsi egyetem*. 475–476. p.; Fedeles: *Studium Generale Quinqueecclesiense*. 562–564. p.; Petrovics: *Pécs története II*. 263. p.; Az utolsó három személy Petrovich Ede feltételezése, lásd Petrovich Ede: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71. 1967. 3. sz. 290–296. p.
- ²⁰ Font: *A középkori pécsi egyetem*. 476. p.; Fedeles: *Studium Generale Quinqueecclesiense*. 564–565. p.; Fedeles: „*Ezután Pécs tűnik szemünkbe*”. 154–155. p.; Petrovics: *Pécs története II*. 264. p.; Az utolsó három Petrovich Ede feltételezése, lásd Petrovich Ede: A középkori pécsi egyetemre vonatkozó források. In Csizmadia Andor (szerk.): *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967*. Pécs, 1968, 89–108. p. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécsi publicata* 60. p.; Petrovich állítását cáfolja Fedeles: *Studium Generale Quinqueecclesiense*. 565. p.
- ²¹ „*Samuel Timon, nescio quo auctore, Academicos Quinqueecclesienses trecentos caesis adnumerat.*” In Koller, Josephus: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. V. Pozsony–Pest, 1801, 72–73. p.*
- ²² „*[...] Fuit etiam olim in ea [Quinque-Ecclesii] gymnasium literarum haud incelebre, tanto iuvenum studiorum concursu, ut paucis ante hoc bellum annis duo millia eorum in ea numerata fuisse ferantur [...]*” – idézi Békefi: *A pécsi egyetem*. 132. p.; Istvánffy munkájának magyar nyelvű kiadásában: „*Volt régenten ott híres iskola is, annyi sok tanuló ifjak is futván reája, hogy ez hadakozás előtt kevés estendőkkkel kétezret benne megszámlálhattak volna, azt mondják.*” Benits Péter (sajtó alá rendezte): *Istvánffy Miklós magyaroknak dolgoiról írt története. I/2*. 13–24. könyv. Budapest, 2003, 90. p.; Az adat értelmezése bizonyosan téves, a *gymnasium* semmiképpen nem értelmezhető egyetemnek, a szerző információja pedig hallomásból származik. A kétezer számnak legfeljebb „sok” jelentése van.
- ²³ Barta István: Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek. In *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv* 2. 1937, 97–118. p.
- ²⁴ Boda Miklós: Petrovich Ede egyetemtörténeti kutatásai. In Font Márta – Vargha Dezső (szerk.): *Tanulmányok Petrovich Ede emlékére*. Pécs, 2001, 39–45. p. (Tanulmányok Pécs történetéből 8.); Boda Miklós: *Stúdium és litteratura*. Pécs, 2002, 69–79. p. (Művelődéstörténeti tanulmányok.)
- ²⁵ Petrovich, Ede – Timkovics, Pál (ed.): *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Hungariae*. Budapest, 1993.
- ²⁶ Madas Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből*. Debrecen, 2002, 132–196. p.; Nagy Imre: Ötöröny. *A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig*. Pécs, 2013, 25–34. p.
- ²⁷ Koszta László: A püspökség alapításától a 14. század közepéig. In Font Márta (szerk.): *Pécs története II*. A püspökség alapításától a török hódításig. Pécs, 2015, 21–172. p. itt: 120–121. p.
- ²⁸ Petrovich: *A középkori pécsi egyetemre vonatkozó források*. 96. p.
- ²⁹ Haraszi Szabó Péter: Magyarországi diákok a Prágai Egyetemen a középkorban. In Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála – Szögi László: *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348–1525. I*. Budapest, 2016, 9–42. p. itt: 12–14. p. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- ³⁰ Székely György: A pécsi és obudai egyetem alapítása a közép-európai egyetemek létesítésének összefüggésében. In *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, Pécs, 1967, 155–174. p. itt: 155. p.
- ³¹ Kelényi Borbála: Magyarországi diákok a Krakkói Egyetemen a középkorban. In Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála – Szögi László: *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348–1525. I*. Budapest, 2016, 43–87. p. itt: 46. p. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- ³² Uiblein, Paul: *Die Universität Wien im Mittelalter. Beiträge und Forschungen*. Wien, 1999, 34–38. p.; Tüskés Anna: *Magyarországi*

diákok a bécsi egyetemen 1365–1526. Szerk. Szögi László. Budapest, 2008, (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken I.)

³³ Uiblein: *Die Universität Wien im Mittelalter.* 53. p.

³⁴ Kelényi: *Magyarországi diákok.* 48–49. p.

³⁵ Haraszi Szabó: *Magyarországi diákok.* 19–20. p.

³⁶ A számadatok a legújabb kutatási eredmények alapján: Haraszi Szabó: *Magyarországi diákok.* 26–27. p.; Kelényi: *Magyarországi diákok.* 61–63. p., 123. p.; Tüskés: *Magyarországi diákok.* 12–13. p.

³⁷ Szögi László: Az egyetem nélküli ország egyetemistái Mohács előtt. A középkori Magyarország peregrinusai. In *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei 14–15.* 2011, 15–40. p. itt: 18. p.

³⁸ Kubinyi András: A középkori magyarországi városok hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. In *Településtudományi Közlemények* 23. 1971, 58–78. p.

Korsósne Delacasse Krisztina

Holub Józsefről – egy vállaltan szubjektív portré

Holub Józsefet már számtalan oldaláról bemutatta több szerző, hiszen a róla megjelent írások foglalkoznak vele és munkásságával történészként, jogtörténészként, akadémikusként, professzorként, vagy éppen pécsi egyetemi vezetőként, dékáni és rektori minőségében.¹ Széles körű tudományos érdeklődése, interdiszciplinárisnak mondott tevékenysége miatt még az a „vád” is érte az egyes visszaemlékezéseket, hogy egyoldalúan közelítenek, egy-egy szakma mintegy „magának vindikálja” Holubot,² és csak saját szemszögéből foglalkozik vele, illetve írásaival, így ezekre a cikkekre óhatatlanul rányomja bélyegét valamiféle szubjektív szelekció.³ Jogtörténészként természetesen nehéz nem a neves szakmai elődöt látni Holub Józsefben, de semmi esetre sem szeretném kisajátítani őt a „jogtörténész céh” számára, sőt utalok a pécsi joghistoriái műhely neves képviselőjének, Csizmadia Andornak a véleményére, aki elismeri, hogy Holub „valójában mindig elsősorban történész maradt”,⁴ vagy Kajtár Istvánra, aki szerint Holub „a magyar történetírás klasszikusai sorában foglal helyet”.⁵ Egészen nyilvánvaló az életrajz ismerői számára, hogy pályája során személyében összefonódott a történész, a jogtörténész, a helytörténetíró, a levéltáros-kutató, az oklevéltani szakember, a genealógus, a heraldikus, a filológus, a művelődéstörténész és így tovább. Elismerései, tudományos társasági tagságai, folyóirat-szerkesztői szerepe, külföldi kutatóútjai (pl. Olaszország, Franciaország, Ausztria, Németország, s a lista még mindig nem teljes), konferencia-részvételei, és nem utolsósorban írásai mind-mind alátámasztják és igazolják e széles körű érdeklődést és jártasságot.⁶ Az egyes szakterületek közötti kapcsolódásokra jó példa, hogy amikor Budapesten, illetve Pécsen a diplomatika és a történelem egyetemi tanáraként működött, már e tárgyak keretén belül is tartott kifejezetten jogtörténeti témájú kurzusokat, egyebek között a jogforrásokról, a hiteles helyekről, vagy éppen Werbőczyről és a Hármaskönyvről, de történe-

ti előadásai során érintette a germán alkotmányfejlődést is. Joggal tehettem, hiszen nemcsak a budapesti egyetem bölcsészkarát végezte el (1908-ban kapott tanári oklevelet történelem, valamint latin nyelv és irodalom szakon, majd egy évre rá tette le a bölcsészeti szigorlatot magyar művelődéstörténetből mint főtárgyból, oklevéltanból és pedagógiából mint melléktárgyakként), hanem jogi tanulmányokat is folytatott, 1920-ban pedig államtudományi doktori oklevelet szerzett.

Mindezek ellenére nem lehet céltom egy, a tudományos életrajzírás minden követelményét kielégítő kép megalkotása. Nem részletes biográfiát kívánok adni, nem teljes munkássága aprólékos ismertetésére törekszem, különösen nem egy rövid tanulmány keretei között, hiszen még ha a száraz tények és adatok közlésére szoritkozna is az ember, akkor is egy roppant szerteágazó, de aztán eredőjében mindig egyfelé tartó pályarajz bontakozna ki. Abból indultam ki, mit jelent számomra, a jogtörténész, a kutató és az egyetemi oktató számára Holub József, s a benne fellelt tudományos – és emberi – erények. Írásom tehát az átlagosnál talán személyesebb lesz, ám szerencsére újabban életpályája egy kiemelt szakaszával részletesen és új perspektívából foglalkozó, élet-, könyvtár- és intézménytörténeti összefüggéseket feltáró, historiográfiai relevanciával is bíró, elmélyült kutatómunka eredményeit is kézbe veheti az objektív közlésre éhes olvasó.⁷

Noha csak írásokból, emlékekből, jegyzőkönyvekből él előttem a képe, hiszen végességünk korlátai miatt soha nem találkozhattam vele – amikor én születtem, már csaknem egy évtizede nem volt az élők sorában –⁸ mégis úgy érzem, mintha több szállal is kötődne Holub Józsefhez. Bizonyára alapot szolgáltat erre az is, hogy az ember szívesen gondol vissza legkorábbi éveire, s az azokhoz kapcsolódó emlékekre; jelen esetben ezek saját jogtörténeti számypróbálgatásaim voltak, konkrétan az, amikor egy szülővárosomban, Zalaegerszegen tartott levéltári konferencia alkalmával arra kaptam felkérést, hogy beszéljek róla. Emlékszem, első pillanatban elriaszított a feladat: Mit is mondhatna újat egy épp csak a pályával ismerkedő ifjú kutató a szakma „nagy öregjéről”, akinek életrajzát már többen megírták?⁹ Hogyan is értékelhetném a munkásságát, amikor magam még csupán az első bizonytalan lépéseket teszem a joghistoriára széles terepűmre? De nem szoktam meghátrálni a kihívások elől, ezért próbáltam valamilyen új megközelítést alkalmazni, eddig figyelmen kívül hagyott vagy kevésbé feltárt forrásokat bevonni a kutatásba. Az Erzsébet Tudományegyetem, illetve a Pé-

csi Tudományegyetem Kari Tanácsának jegyzőkönyveit¹⁰ dolgoztam fel ezért ehhez az előadáshoz, s a munka során a kezdeti ijedtséget az a kellemes izgalom váltotta fel, hogy ebből valóban kislülhet egy érdekes, új perspektíva. Az ülésen jelen volt Holub leánya is, akinek meleg szavai, később e megemlékezés apropóján nekem írt kedves levele megerősítettek abban: bizony érdemes volt előszedni a régi jegyzőkönyveket, és élesebben megrajzolni Holub Józsefről képének azt a részletét is, amelyből az életút egy viszontagságosabb szakasza, a kommunista hatalomátvételt követő évek, s az ennek során tanúsított gerincessége, emberi tartása kitetszik. A megpróbáltatások, méltánytalanságok sem tudták megtörni, sőt Óriás Nándor úgy emlekezett vissza rá, hogy mindezek ellenére és közepette is „*derűs lelkű és lekötélezően kedves modorú*” maradt.¹¹ Róla szóló későbbi írásaimban¹² is feltétlenül szükségesnek éreztem, hogy ezek a momentumok semmiképpen ne maradjanak ki pályája bemutatásából. S talán ez már a második kapcsolódási pont lehet. Magam is nehezen viselem azokat a helyzeteket, amikor az emberek magatartásában valamiféle megalkuvásnak akár csak a nyomát is felfedezem; a kiválóság alapismérve nálam nemcsak az intelligencia, a szorgalom, még csak nem is a másokon túlszárnyaló szellemi teljesítmény, hanem a becsületesség, egyenesség is. A pécsi jogi kar egyetemi tanárként működő Holub Józsefben az utóbbi tulajdonságokat is megtaláltam, így aztán a személyesen ismert mestereim mellett benne újabb követendő példára leltem. Később pedig, amikor már vagy tíz éve foglalkoztam a jogtörténettel, felismertem azt is, hogy nem pusztán a személyisége, hanem a munkamódszerei is nagyon közel állnak hozzám. Vallom, hogy ezek a kutatási elvek, amelyeket leghíresebb monográfiájának (*Zala megye története a középkorban*) előszavában közöl,¹³ a mai napig érvényesek, követendőek, s ezzel nem vagyok egyedül.¹⁴

A bevezetőben részletesen leírja a munka elvégzésének előtörténetét, és ennek zárásaként tér rá arra, hogy milyen jelentőséggel bír a kutatandó téma időbeli kereteinek kijelölése. Ezzel kapcsolatban azt is megjegyzi, hogy bár vannak jellemzően megragadható határok, a történeti jelenségek rendszerint nem egy csapásra, egyik napról a másikra észlelhetőek, ebből adódóan valójában nincs, nem is lehet tökéletes periodizálás.¹⁵ Az adott nagyobb korszakon belül pedig szükséges, sőt észszerű a kitűzött célnak (esetében konkrétan a megyetörténet írásának) megfelelő kisebb szakaszok meghatározása, amelyek mindegyikében egy-egy sajátos központi témakör, probléma, s ezzel összefüggő szempontrendszer áll a kutatás homlokterében. Adott esetben az alapul vett korszak gondolkodásmódja is kihat a fellelhető, akkoriban fontosnak tartott forrásokra, arra, hogy ennek következtében milyen jellegű iratanyag marad fenn.¹⁶ A fellelhető iratmennyiség szintén befolyásolja a feldolgozást: ha valamely időszakból kevesebb forrás áll rendelkezésre, akár minden egyes oklevél becses lehet, amelyekből a legkisebb adatot sem lehet figyelmen kívül hagyni, míg – főként a későbbi évszázadok esetén – a nagyobb mennyiségű, részletes iratanyagoknál éppen a megfelelő és szükségszerű szelekció lehet a kutató legnagyobb erénye.¹⁷

Már ebből is érződik, hogy központi jelentőséggel bír Holub kutatási metodikájában a kiterjedt anyaggyűjtés, amely elsődlegesen az eredeti forrásokra támaszkodik. Ezek iránti tisztelete mutatkozik meg abban a módszerében, ami szerint nem lehet, sőt nem is szabad előre meghatározott koncepció, szigorúan rögzített szabályok szerint haladni. Nem jó, ha a kutatót mindenáron az irányítja, amit be szeretne bizonyítani, engednie kell, hogy a források vezessék, hiszen csak a már feltárt tények ismeretében lehet helyesen meghatározni a következő lépést: „*a feldolgozás módszere az anyaggal való beható foglalkozás közben alakult ki, amint az máskép nem is lehetséges*” – írta.¹⁸

A források felkutatása során soha nem sajnálta az energiát, amelyet a munkába fektetett. Ő maga így vallott erről: „*Az az út tehát, melyet a tudományos helytörténeti kutatás módszere előír, nemcsak fáradságos, hanem eredménye a felületesebb szemlélő előtt egyáltalán nem áll arányban a ráfordított munkával.*”¹⁹ Mégis kitarást adott neki ehhez szilárd meggyőződése arról, hogy csak ez az általa választott út lehet célravezető: „*csak ilyen módon lehet a kitűzött feladatot helyesen megoldani*”.²⁰

Monográfiája megírásához szinte emberfeletti mennyiségű forrásanyagot vizsgált meg és használt fel. A kiadott forrásokon kívül 53 különálló levéltárat sorolt fel, amik anyagait át kellett vizsgálnia, s ebben nem is szerepelnek önállóan azok, amelyek akkor már egy másik gyűjtemény részét képezték.²¹ Mindez összesen közel százezer középkori oklevél feldolgozását jelentette, amelyek közül végül majdnem 6000 darab zalai vonatkozásút sikerült összegyűjtenie. Esetenként a fellelt anyag egy részét fel sem használja az aktuális munkához a kutató, így Holub a Zala megye történetére vonatkozó kutatást 1540-ig elvégezte, ám a munka első kötetében praktikus szempontok miatt végül 1526-nál kellett a határt meghúznia.

Olykor pedig hiába a rengeteg oklevél, irat, tényanyag, ami összegyűlik, néha még ez is töredékes vagy egyoldalú lehet, ilyenkor hasznos az általa alkalmazott és ajánlott mozaikszerű építkezés.²² Lényeges azonban, hogy ennek során az egyes elemek valóban illeszkedjenek, ne maradjanak olyan rések, amelyeket a kutató csak fantáziájával tölthetne ki.

Különösen szimpatikus volt már a kezdetekkor számomra, ahogyan Holub József a munka l'art pour l'art jellegét pozitív megközelítésben hangsúlyozta. Igaz ő speciálisan a helytörténetírásról beszélt, és hibásnak tartotta azt a korábbi kutatók által kidolgozott és közreadott módszert, miszerint „*a helytörténeti munkáknak az a főcéljuk, hogy »azok a történetíróknak hasznos segéd munkául szolgáljanak«*”.²³ Ezzel szemben Holub azt a meglátását rögzítette – Tagányi Károlyra hivatkozva, akinek a véleményét osztotta –, hogy minden egyes kutatást önmagáért kell komolyan venni.²⁴ Ennek ellenére előszava végső gondolataiban mégis kiemeli a nagy közös célt: hozzájárulni a történettudomány fejlődéséhez, azzal együtt, hogy ismét leszögezi, ez csak akként végezhető el, ha elhatároljuk a problémák és a kutatás körét, „*egy kisebb területen, ismerős helyen, ismerős arcok között mozogva keressük az eleven életet*”.²⁵

Térkép Zala megye történetéből

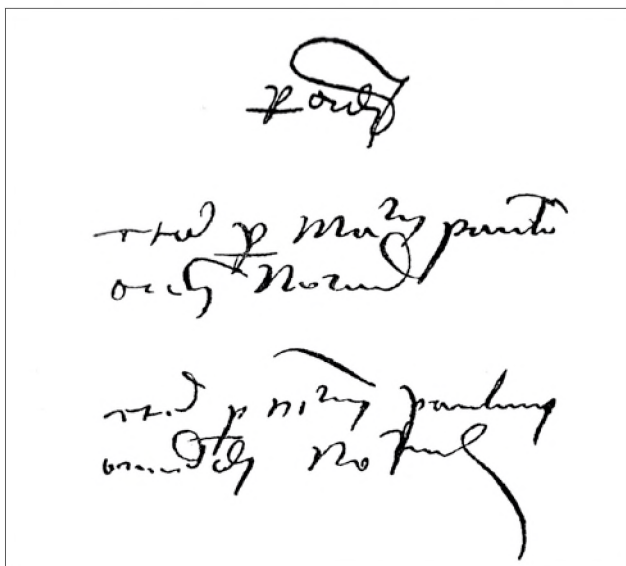
A negyedik kötődési pontom Holubhoz épp e monográfiájával függ össze: nem csupán azért, mert már csak a fenti, az előszóban kifejtett gondolatok miatt is jogtörténetészként feltétlenül ajánlatos volt megismerkednem vele, hanem ugyanakkor zalaiként, erős lokálpatrióta vonzalmaim miatt is fontosnak találtam ezt. A munkáról azonban érdemes az objektív értékelés talajára helyezkedni, s az utóbbi szempontot figyelmen kívül hagyni.

Nem szükséges bizonygatni, hogy a Zala megye története a középkorbant nemcsak a történészek tartják Holub

munkássága leglényegesebb sarokkövének, amely egyúttal a legjelentősebb szakmai elismerést is hozta készítőjének,²⁶ hanem ez a megyével kapcsolatos jogtörténeti irodalomnak is mindmáig megkerülhetetlen alapműve. Olyannyira fontos a jogtörténet számára, hogy annak idején Degré Alajos a tananyagba is „becsempészte”,²⁷ s ezt a hagyományt tartalmilag a pécsi tanszék a mai napig őrzi.

Nem véletlen, hogy a monográfia – jóllehet mint a tervezett megyetörténeti sorozat első kötete „csupán” Zala megyei közigazgatásának és egyházi igazgatásának történetét tárgyalja – az egyetemi oktatásban is haszonnal alkalmazható, hiszen olyan, a megyei és egyházmegyei szervek működéséből következő ismérveket mutat ki, és olyan intézményi sajátosságokat hoz felszínre, amik általános érvényűek és túlmutatnak az adott terület történetén.

Az ún. királyi megye bemutatásánál, a megyéispán jogköreinek alakulását vizsgálva Holub pontosan különböztetett az ispán megyei, azaz a várszervezetten kívüli jogosítványai, illetve mint várispánnak a vár szervezete felett létesült hatalma, joghatósága között. Az ispán e kettős minőségének: a *comes parochialis* és a *comes castri* tiszttartója, és a joghatóságok elhatárolása azonban a hagyományos felfogás szerint történt. Abban az volt továbbra is az irányadó nézőpont, hogy a megye és a vár az ispán által uralt, szervesen összetartozó képződmények, ami tulajdonképpen a vár szervezetét azonosította a megye (nem létező) szervezetével: „A királyi vármegye... a királyi uradalmak, birtokok egy részének gazdasági szervezete volt, tehát a honfoglaló nemzetségek, nemek tagjai, a nemesek, nem tartoztak a vármegyék ispánjainak jog-

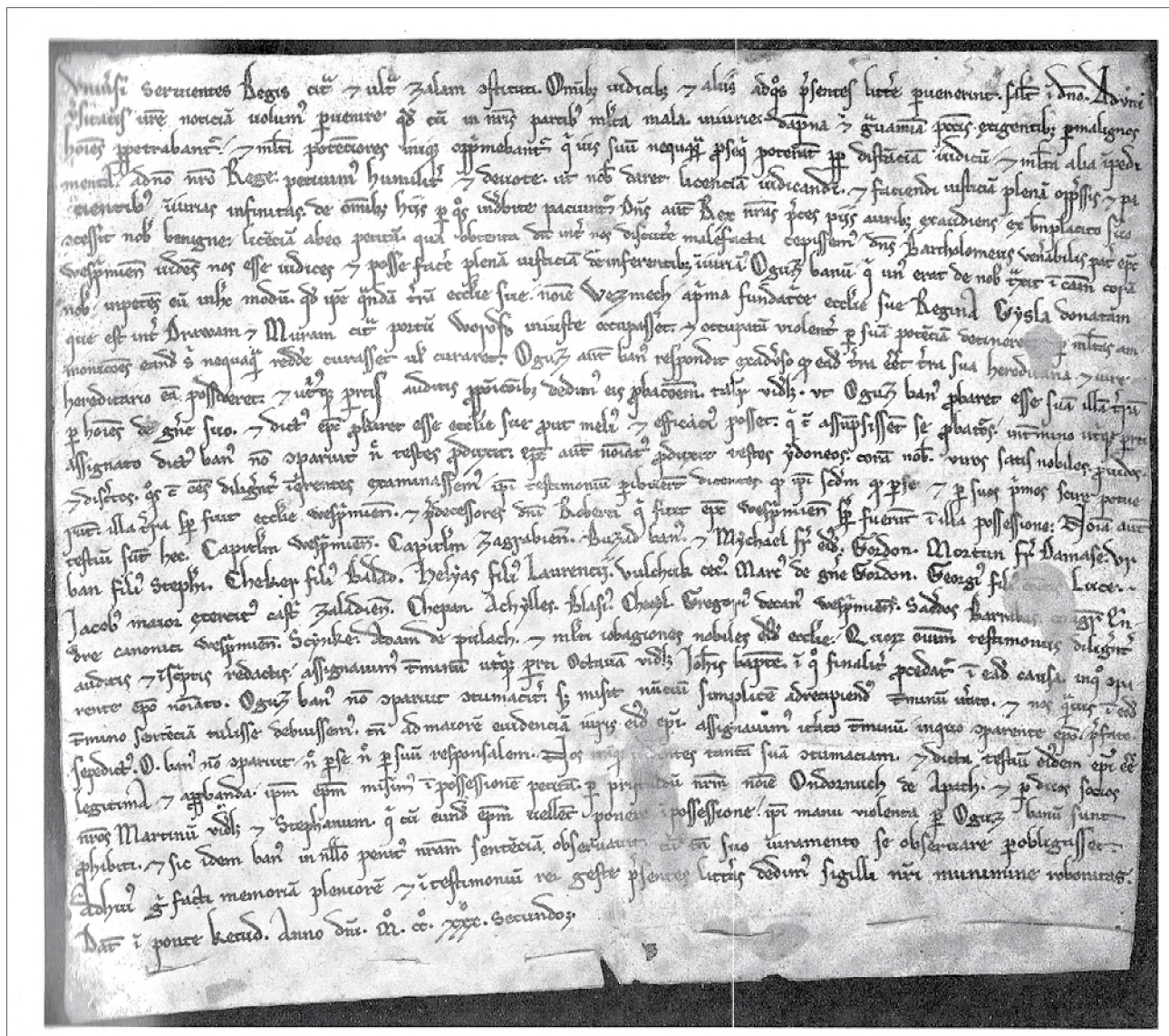

Jegyzői aláírás Zala megyéből

hatósága alá”,²⁸ azonban Holub használta a várszervezet megjelölést is, egyebek mellett midőn a királyi megye szervezetébe tartozókat írta le: „A várszervezetbe tartozó népek alsó nagy rétege, tized- és századkerületekbe voltak felosztva.”²⁹ A királyi megyéről írottak éppen ezért úttörő jelentőségűek, hiszen ezzel indult meg a megye és várszervezet kialakulásának kritikai értékelése és értelmezése a XX. században, és jutott el annak megállapításáig, hogy a megyének (mint területi egységnek) voltaképpen nem volt szervezete, hanem csak a királyi várnak, illetve ettől elkülönülten a királyi udvaroknak, udvarnokbirtokoknak.

A mű legizgalmasabb fejezete kétségkívül az önkormányzatú, nemesi megyéről szóló (II. könyv I. fejezet), amit a Zalán innen és túl lakó, Kehidán összegyűlt királyi serviensek bírói működésének emlékét őrző levél tárgyalása vezet be. A levelet magyarul már közölték a zalai oklevéltár szerkesztői,³⁰ azonban – fontosságát szem előtt tartva – Holub is teljes terjedelemben hozta. Jelentőségét abban lehet megragadni, hogy a saját interpretáció során bizonyos textuselemek korábbi, nem tökéletes, sőt akár

a szövetség határait is túllépő visszaadását korigálta. Így a tanúkul állított személyek, azaz „*virī satis nobiles providi et discreti*” megjelölésére az „*elégge értelmes és kiváló nemes férfiak*” átirását a „*komoly és értelmes*” férfiakra javította, amit a legújabb megoldás egyébiránt „*elégge – vagyis megfelelőképpen – előkelő, alapos és derék férfiaknak*” határozott meg.³¹ A forrás elemzésének konklúziójaként azt fogalmazta meg, hogy e különös, csak királyi szolgálból szerveződött bíróság működésével vette kezdetét „*a köznemesség területi csoportosulása*”. A kehidai levél értelmezése és méltatása alapozta meg azt a sokáig megdönthetetlennek tekintett tételt, miszerint az ún. nemesi megye gyökerei a zalai királyi serviensek 1232. évi bírói működésére nyúlnak vissza, noha Holub is hivatkozta azokat az okleveleket, amik már valóban a megyei törvényszék előzményének feltűnését mutatják,³² és számba vette ama forrásokat, amik révén ténylegesen igazolható a megyéspánból és négy nemesből álló törvényszék működése. Azt is meg kell jegyezni, hogy a szolgabírói tisztség megjelenését Holub sem kötötte kifejezetten

A kehidai oklevél

a kehidai levélhez, voltaképpen azt maga is előzményként kezelte, mondván, hogy annak kialakulása a „XIII. század harmincas és hetvenes éve között esik”.³³ Majd a szolgabíró névre alapozva ezen úgy finomított, hogy „a negyvenes-hatvanas évek között ki kellett már fejlődnie a hivatalnak, hogy állandó s ennyire jellemző nevet adtak neki”.³⁴ A tisztséghez egyúttal – annak meghatározó sajátosságaként – azt is hozzáfűzte, hogy a szolgabírákat „valószínűleg már a kezdetől” a megye közönsége választotta. Ezek a kétségkívül jól megokolt, meggyőzőnek látszó érvekre alapított megállapítások döntő hatást gyakoroltak a következő évtizedek kutatásaira és irodalmára, ugyanakkor a hivatkozott források és forráskritikák, éppen Holub nyomán újabb értelmezésekhez vezettek, és újabb fontos eredményekkel bővítették az autonóm megye létrejöttének történetét. Béli Gábor *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351* című munkájában olyan eredményeket közöl, amelyek bizonyos vonatkozásokban – pl. az eredet tekintetében – már vitathatóvá teszik Holub némely kijelentését, amelyeket korábban mindenki etalonként, kritika nélkül elfogadott.³⁵

A munkának jogtörténeti szempontból a másik különösen figyelemre méltó darabja a megyei törvényszék előtt folyó peres eljárásról írt V. fejezete, ami számos fontos adalékkal egészítette ki a Hajnik Imre perjogában összegzett alapismereteket.³⁶ Holub ezt, a jelen kor kutatójának nagy segítségét adva, úgy végezte, hogy Hajnikot alapul véve és követve fűzte hozzá az újabb forrásokból merített adatokat, tényeket. A megyei törvényszék előtt folyó eljárás ennek köszönhetően számos részellemmel gazdagodott, aminek eredményeképpen egy valóban praxisorientált eljárási rend képe bontakozik ki.

Holub tudományos tevékenységének méltatásakor természetesen nem állhatunk meg a tárgyalt monográfiánál. Még ezzel kapcsolatban feltétlenül említést érdemel a megyetörténet második, az egyes zalai települések történetét szintén 1526-ig felölelő kötete, amelynek kézírata 1933-ra készült el, kiadására viszont nem került sor. A gépelt kézirat azonban több példányban is fennmaradt, s azt a hozzá készült korábbi regesztacédulákkal együtt Holub a Zala Megyei Levéltárnak ajándékozta. A tervezett harmadik kötethez tartozó több ezer feljegyzését szintén őrzik, kéziratossá válva a második kötet kéziratával egyetemben a középkorkutatók máig haszonnal forgatják.³⁷

Noha életének körülbelül húsz esztendejét felölelte a zalai monográfia készítése, Holub nem maradt meg ennél az egy területnél, tudományos tevékenysége egyáltalán nem mondható egysíkúnak, ez minden bizonnyal többirányú végzettségéből is fakad. Egymástól egészen eltérő témákban is publikált, s a jogtörténet terepében belül érdeklődése kiterjedt mind a közjogra, mind pedig a magánjogra egyaránt.³⁸ Egy dolog azonban feltétlenül összekötötte írásait: azok elkészítése során valóban az általa meghatározott munkamódszert követte; mind az előkészítés során, mind pedig gondolatai formába öntésekor a precizitásra törekedett, kézíratainak képes volt még az utolsó pillanatokban is javítani, finomítani, és akár egy-egy rövidebb opus elkészítéséhez is hosszasan, teljességre törekvő anyaggyűjtést végzett.

Magánjogi tanulmányai közül *Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”* című értekezéséhez Holub szintén közel négyszáz okleveles forrást használt fel. A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1919. október 13-i ülésén tartott felolvasás nyomán a *Századok* 1921. évi számában közölt, majd szerzői kiadásban 1922-ben is megjelent munka a maga nemében páratlan remekmű, amihez érdemben egyebet igazán nehéz volna hozzátenni, legfeljebb csak újabb adatokkal lehet kiegészíteni, és igazolni megállapításait. A lényegi sajátosságot és a legfontosabb szempontokat az életkor egyes fokozatainak a magánjogi cselekvőképességre gyakorolt befolyásának megítéléséhez már a kiindulópont előrevetíti: „A személyiségre befolyással bíró s az emberek között jogi különbségeket eredményező körülmények között magánjogunkban kétségkívül az életkor a legjelentősebb; régi jogunkban ellenben, a mikor... a nemesi előjogok oly nagy különbséget voltak maguk után, az életkornak befolyása nem volt annyira kizárólagos, mint ma.”³⁹

A kifejtés a természetes személy életének kezdetével, a méhmagzat jogi helyzetével, vagyis a jogalanyiség alapproblémájának tisztázásával indul – a *nasciturus* birtokjogának elismerését igazoló források felhasználásával –, bevezetve ezzel az egyes korcsoportok jellemzőinek bemutatását. Holub e munkájában azonosította a férfi és nő törvényes kora közti eltérés megszüntetésének és egyenesen a 12. életév betöltéséhez kötésének időpontját is, azt 1505 tájára téve.⁴⁰ Különös jelentőségűek azok az eredmények, amelyek az életkornak a perképeség, illetve a perbeli cselekvőképesség alakulásában játszott szerepére vonatkoznak, ugyanis Holub azokat kiegészítette az esküképeség, a tanúzási képesség ismerveivel, és kitért az öregkor kedvezményére is, megállapítva, hogy ennek érvényesítésére Magyarországon legfeljebb csak külön királyi parancs, engedély alapján volt mód.⁴¹ Holub külön fejezetet szentelt az életkor meghatározásának módjaira a külföldi és hazai gyakorlat szerint, valamint az életkor megállapításának tényét rögzítő levelek, *litterae revisionales* diplomatikájára, ismerveire. Ezek illusztrálásához 9 revisionalist is közölt, köztük azt az oklevelet, amit II. Ferdinánd adott Csáktornyán 1628. október 16-án Zrínyi György fiai, Miklós és Péter korvizsgálatáról.⁴² A forrás különlegességét nemcsak a vizsgált személyek adják, hanem az is, hogy ez a királyi levél egyik nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy korvizsgálatot – igaz, kivételesen – a király is végzett. Bár részleteket alig árulnak el a revisionálisok, okkal feltehető, hogy a pusztá meg szemlélesen túl a vizsgálat kiterjedt egyebek mellett a gyermek megszólítására is, és az adott válaszok is szerepet játszottak a vizsgálat alá vont „korának”, helyesebben annak megállapításában, hogy milyen korúnak mutatja magát, azaz nyilatkozattételi képességgel rendelkezőnek tekinthető-e, vagy sem.⁴³

Holub magánjogi írásai közül ki szokták még említeni a fiústársról szóló tanulmányát, amely az első ilyen királyi oklevéllel foglalkozik,⁴⁴ továbbá több éven át tartó, több cikken keresztül folytatott tudományos polémiáját Kelemen Lászlóval a leánygyedről.⁴⁵

A tudományos pálya bemutatásához szorosan kapcsolódik, kutatói és oktatói munkásságát mintegy összeköti tankönyve. Egy egyetemi tankönyv végső soron mindig afféle jól rendszerezett összegzése a tudományos eredményeknek, s az igazán jó tankönyvből érződik az alapos felkészültség, a mindenre, a legapróbb részletek ismeretére is kiterjedő tudás, s emellett az a képesség, hogy mindezek birtokában a szerző képes lényegre törő, a hallgatóság számára is befogadható szintézist adni. Holub 1938-ban vette át a pécsi jogi karon a Magyar Alkotmány- és Jogtörténeti Tanszék katedróját, korábban, 1923-tól nyilvános rendkívüli, 1924-től nyilvános rendes tanárként működött a bölcsészettudományi kar Magyar Történeti Tanszékén. A negyvenes években a professzor az oktatóként egyik legfontosabbnak tekinthető feladatnak, a tankönyvírásnak szentelte idejét. Már 1944-ben megjelent *A magyar alkotmánytörténelem vázlata* I. kötete: *A legrégebb időkől a mohácsi vészig*. Holub azonban nem kívánt megállni az 1526 előtti alkotmányfejlődés bemutatásánál, az 1867-ig terjedő második kötetrel is elkészült, ám az 1526–1740-ig terjedő időszakot átfogó rész csak jegyzet formában jelenhetett meg három évvel később. Tervezte az 1848 előtti jogéletről szóló harmadik, tehát a szoros értelemben vett jogtörténeti rész megírását is, amely méltó összefoglalása lehetett volna magánjogi tárgyú kutatásainak és publikációinak, erre azonban már nem került sor. A tankönyv így is igen jelentősnek számított, és szükség is volt már az új összefoglaló munkára, ahogyan ez Degré Alajos recenziójából,⁴⁶ illetve a szakmabeliek Holubnak írt gratuláló leveleiből is lesűrhető.⁴⁷ Maga Holub is úgy vezette be könyvét, hogy ez „az első kísérlet a magyar alkotmánytörténelemnek tankönyv keretében való bemutatására. (...) Negyed század óta ugyanis – az egyetemi előadásokról készült jegyzeteket nem tekintve – nem jelent meg magyar alkotmánytörténelem, s a régebbiek is inkább kézikönyv-jellegűek voltak.”⁴⁸ 1950-ben még egy Általános jogtörténelem jegyzetét is kiadták, amely az ókortól a XX. századig ölelte fel az egyetemes jogtörténetet.⁴⁹

Egyetemi tanárként nem pusztán a tudományos tevékenység és a tankönyv, illetve jegyzet az egyetlen mérce: az előadások stílusai, a vizsgáztatási módszerek is hozzátartoznak a habitushoz. Az ezekről összegyűjthető adatok szerint Holub az óráira is ugyanazzal az alapos-sággal készült, mint ami a kutatómunka során jellemezte. Igyekezett mindig érthetően feltárni az összefüggéseket, ám egyes vélemények szerint előadástechnikáját a kezdők nem mindig tudták követni. Elképzelhető, hogy ebben szerepet játszott az is, hogy Holub a precíz megfogalmazások híve volt oktatóként is, továbbá hogy nem a „szájbarágás”, hanem inkább gondolatébresztő okfejtések jellemezték előadásmódját, s ez valószínűleg a hallgató-ságtól is bizonyos szellemi nivót igényelt. Vizsgáztatási stílusát a hallgatókkal szembeni türelem határozta meg, megértő, humánus vizsgáztató képe élt róla.

Tanszékvezetői ténykedése 1938. augusztus 1-től kezdődött a jogi karon. Kérészy Zoltán nyugállományba vonulásával megüresedett a Magyar Alkotmány- és Jogtörténeti Tanszék vezetői széke, amelynek betöltésével kapcsolatban a kar az 1937–38-as tanév májusától előké-

születeket tett. Az e célból kiküldött bizottság Holub József professzorra tett javaslatot, aki „a régi kutatók közül egyedül figyelembevehető érték”,⁵⁰ és „a jogtörténet területén végzett munkássága alapján immár 15 éve tagja az Akadémia Jogi Osztályának”.⁵¹ Az addigi szakmai előmenetelét bemutató előterjesztést követően a Jog- és Államtudományi Kar egyhangú határozattal a Magyar Alkotmány- és Jogtörténeti Tanszékre meghívás útján a miniszternél kinevezésre javasolta Holub Józsefet.⁵²

A szó szoros értelmében vett tanítvány nem nőtt ki „kezei alól”, de ehhez hozzátartozik az is, hogy csak 14 évig oktathatta a jogtörténetet, 1952-ben furcsa körülmények között nyugdíjazták. Degré Alajos ugyan még az ő munkálkodása idején került a tanszékre, ám „tudományos inaséveit” még a budapesti karon Illés József tanszékén töltötte, mesterei ott Illés és Angyal Pál voltak. Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy felfogását, már ismeretett munkamódszereit tekintve Holubnak ne lettek volna vagy ne lennének ma is követői.

Említésre méltó, hogy Holub a pécsi egyetemen nemcsak tanárként működött, hanem a kar és az egyetem vezetéséből is kivette a részét: 1929–30-ban bölcsészkaridékán, az 1943–44. tanévben a Jog- és Államtudományi Kar dékánja volt, majd 1944–45-ben az Erzsébet Tudományegyetem rektorává választották.⁵³ A világháború alatti problémás időket jól tükrözték jogi kari dékánválasztása alkalmával 1943 júniusában a leköszönő dékán, Krisztics Sándor szavai: „*Boldogan tolmácsolom ez alkalommal mindannyionk szívéből jövő jókívánságait és kérem a Mindenhatót, hogy viselje tiszttségét méltó dísszel és eredménnyel az elkövetkezendő, talán nehezebb esztendő során. Mi mellette fogunk állani minden viharban és az ő vezetése alatt fenntartjuk a zászlót.*”⁵⁴ A nyugodt építkezés és szervezés helyett tehát a megőrzés jutott második dékán-sága osztályrészül, a legnagyobb feladat ezzel kapcsolatban azonban kétségtelenül 1944-ben rektorként állt előtte, amikor az „egyetem elhurcolásának ügyében” kellett megakadályozni, hogy az egyetemet, pontosabban annak és különösen az orvosi karnak a felszerelését a Német Birodalomba telepítsék.⁵⁵

Holub József emberi értékei ezekben az egyetemi vezetőként végrehajtott építő-mentő-helyreállító tevékenységeiben is feltűnnek. 1945 után különösen szüksége volt aztán a „tisztá lelkiismeretű emberek őszinteségére és bátorságára”.⁵⁶ Kötelességének érezte, hogy a tudomány valódi értékeinek és feladatainak érdekében fellépjen, meggyőződésének hangot adjon akkor is, ha az éppen nem szolgált előnyére. Az egyetemi oktatásban a kommunista hatalomátvételt követően is hű maradt korábbi nézeteihez és elveihez, igyekezett ragaszkodni ahhoz a „független tudósléthez”, aminek reményében első professzori kinevezése alkalmával (még a bölcsészkaron) a katedrát elfogadta.⁵⁷ Ez azonban sok esetben nemtetszést váltott ki a jogi kar új vezetése szemében.

Az ötvenes évek elejének kari gyakorlatából e vonatkozásban talán az az egyetlen – véletlen – pozitívum, hogy a rendkívül részletes kari jegyzőkönyvekből és az évente megkövetelt oktatói-tanszékvezetői beszámolókból mégis képet kaphatunk az egyes tanszékek, így a jogtörténeti

tanszék munkájáról is. A jelentésekből és az azok alapján kibontakozó szakmai-oktatásmódszertani vitákból megismerhetjük Holub hozzáállását a jogtörténeti és általában az egyetemi oktatáshoz. Mivel a magyar jogtörténetet 1949-től már Degré Alajos adta elő, Holub az Általános jogtörténet című tárgy előadójaként terjesztette beszámolóját 1951-ben a kari tanács elé. Élmény olvasni, ahogy ellentmondást nem tűrő tényszerűséggel leszögezi, hogy az általános (egyetemes) jogtörténelem tanítása nem szovjet találmány, hiszen (s erről az új, akkor lefordított szovjet tankönyv szerkesztője „természetesen nem tudhatott”⁵⁸) Magyarországon jóval korábban, 1861 után Wenczel Gusztáv már javasolta az általános európai jogtörténelem bevezetését. Így a szovjeteket megelőzve, a világtörténelem tárgya mintájára már a „magyar burzsoá jogtudomány” korában megszületett nálunk az európai jogtörténelem című tárgy is.

Holub professzor feltétlenül szükségesnek tartotta az általános történelmi tájékozottság növelését a jogtörténet oktatása által, különösen abban az időszakban, amikor a hallgatóknak csaknem fele ún. szakérettségis volt, akik világtörténelmet a középiskolában egyáltalán nem tanultak, így igencsak hiányos előképzettséggel kerültek az egyetemre. Elsősorban azonban – s ezt már tankönyve előszavában is hangoztatta – a tárgy propedeutikus jellegét emelte ki: annak fontosságát, hogy a hallgatóság tisztában legyen azokkal az alapvető jogi fogalmakkal, amelyekkel későbbi tanulmányai folytán újból és újból találkozni fog. Szavait idézve a jogtörténet fő célját ugyanis ebben, s nem abban látta, „*hogy bemutatja a termelés fejlettsége, a kereskedelem és a fogyasztás fejlődési foka és a társadalom politikai rendje között fennálló legszorosabb összefüggést*”⁵⁹ – tehát burkoltan ugyan, de lényegében elvetette a marxista típusú történelemszemléletet. Emez ideológiai-elfogadhatatlan módszere miatt Hegedüs István párttitkár ekként kritizálta: „*Holub József a szavak magyarázatával késlekedik sokat és fogy ki a népi demokrácia szempontjából fontos kérdésekre szentelendő időből.*”⁶⁰ Pedig a „*történelmi anyagot bizonyos súlypontok szerint kell megmagyarázni és előadni, hogy ezzel a lényeg megértésére vezessük a hallgatóságot és nem apróságokkal töltjük az időt és engedjük elsikkadni az osztályharc szempontjából jelentős körülmények kifejtését*”.⁶¹

A kari tanácsülés feladata volt tudniillik a referátumokat követően a dékán vezetésével „*a tanszékeken kialakult esetleges helytelenségeket lenyesegetni*” – annak érdekében, hogy a tanszék az „*egész kar gondolatát, nézetét, felfogását megvalósító intézménnyé*” válhassék.⁶² Ennek megfelelően erősen hiányolta például a dékán, hogy Holub a nevelésről egyáltalán nem szólt, emiatt úgy vélte, „*súlyos hiányosságban szenved a tanszékvezető munkája is*”, tudniillik szerinte az egyetemen a döntő munka a nevelés, ennél semmiféle tudományos tevékenység nem lehet fontosabb.⁶³ (Holub tudományos munkásságára, illetve a jegyzetírás időigényességére próbált hivatkozni, ami miatt a hallgatók egyéni nevelésével úgyszólván nem foglalkozhatott.)

A kar vezetője Holub tanszékvezetői és oktatói munkájának összefoglaló értékelésekor sajnos mindössze két pozitívumot talált: a didaktikailag helyes előadást és a hallgatókkal szemben tanúsított türelmet. Ezzel szemben annál több negatívum akadt: a fent említett nevelésszerű egyéni foglalkozás hiánya, amely az óra alatti lazasághoz vezet, az, hogy saját személyében társadalmi munkában nem vesz részt, s ezzel teljesen elszakad a dolgozó néptől, annak politikájától, s ebből kifolyólag tantárgya kérdéseiben nem képes felismerni az illető téma jelentőségét vagy jelentéktelenségét a dolgozó nép ügyének szemléletében. A legfőbb gondot abban látta, hogy tevékenységében „*gyakorlatilag alig valósul meg az osztályharc szolgáltatásban álló oktatás és illetve szemléletnyújtás, perspektívakialakítás*”.⁶⁴

A fenti kritika ma már tulajdonképpen dicséret: Holub József nem volt hajlandó tudományos, oktatói munkáját és elveit alárendelni az ötvenes évek diktatúrájának, az abban uralkodó ideológiának. 1952-ben erre úgy válaszolt a kari vezetés, hogy méltánytalanul és igazságtalanul nyugdíjazták, s a fentiek után nem csoda, hogy a kari jegyzőkönyvben még csak említést sem találunk nyugdíjba vonulásáról, egyik ülésről a másikra egyszer csak eltűnik a neve a jelenlevők közül. A hozzáállás még egy évtizeden keresztül biztosan nem változott, bizonyíték erre, hogy 1962-ben, Holub halálát követően a kar egyáltalán nem emlékezett meg egykori kiváló professzoráról. Egészen más, sokkal emberibb volt a 30-as, 40-es évek gyakorlata, elég csak Kérészy Zoltán példáját felidézni, akit nyugállományba vonulása alkalmából kollégái hosszan méltattak,⁶⁵ és egy-egy volt kolléga halálakor a jelenlevők nem csupán helyükről felemelkedve emlékeztek meg az elhunytól, hanem a kari tanácsülések jegyzőkönyvei még a gyászbeszédek is tartalmazták. Szomorú, hogy ezzel szemben a hatvanas évek elején a napirendi pontokon kívül a dékánnak egyetlen fontos megjegyzendője volt, mégpedig az, hogy a moszkvai Lomonoszov Egyetem jogi karának dékánja, Karev elvtárs üdvözlét küldi a karnak.⁶⁶

A tudós társadalom azonban nem feledkezett meg Holub Józsefről: a *Levéltári Közlemények* című folyóiratban Komjáthy Miklós meleg hangú nekrológban emlékezett meg róla, „*a levéltárosként indult s a levéltárakkal élete végéig szoros kapcsolatban élő*” tudósról.⁶⁷

Az egyetemen csak öt évvel halála után „rehabilitálták”, először ugyanis 1967-ben jelent meg róla méltatás Csizmadia Andor tollából, aki a *Jubileumi Tanulmányokban A jogi oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között* című írásában Kérészy Zoltán és Holub József munkásságát mutatta be. 1985-ben a jogi kar már nagyszabású emlékülést szervezett születésének 100. évfordulója alkalmából, és az ott elhangzott előadások a *Studia Iuridica* 109. számában is megjelentek, majd 2005-ben, a 110. évfordulón már a BTK és az ÁJK közép- és kora újkori, illetve jogtörténeti műhelyei szenteltek közös konferenciát emlékének.

KRISZTINA, KORSÓSNÉ DELACASSE

Über József Holub – ein untergezogen subjektives Porträt (Zusammenfassung)

József Holub und sein Werk wurden schon von vielen gewürdigt und von verschiedenen Seiten vorgestellt: als Historiker, Rechtshistoriker, Philologe, Familienforscher, Akademiker, Professor, Rektor oder Dekan. An seiner wissenschaftlichen Laufbahn verflochten sich verschiedene Fachbereiche, aber für Rechtshistoriker bleibt er immer ein prominenter Stellvertreter unseres Sachgebiets. Die Studie ist deshalb keine vollständige Biographie, sondern sie beschäftigt sich vor allem mit dem aus dem Standpunkt der Rechtsgeschichte wichtigsten Opera von Ho-

lub, mit seiner Arbeit als Forscher und Professor. Es wird dabei seine Forschungsmethodik detailliert dargestellt und seine Tätigkeit als Lehrkraft an der Universität der Pécs-er Universität anfang der 1950-er Jahren beschrieben. Von den damaligen Protokollen der Juristischen Fakultät zeichnet sich ein Bild des Wissenschaftlers, der sich trotz des ideologischen Drucks an seine Überzeugung hielt, und dadurch kann er nicht nur wegen seiner wissenschaftlichen Leistung sondern auch menschlich zum Vorbild genommen werden.

Jegyzetek

¹ Ádám Antal (szerk.): *Dr. Holub József és dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága*. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 109. Pécs, 1986.; Benedek Ferenc: Holub József a professzor. In Ádám Antal (szerk.): *Dr. Holub József és dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága*. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 109. Pécs, 1986, 19–21. p.; Benke József: *Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai*. Pécs, 1998.; Öriné Bilkei Irén: Holub József zalai munkássága. In Szekeres Róbert (szerk.): *Történeszek és jogtörténeszek Holub Józsefről*. Pécs, 2006, A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai 9., Új sorozat 6. szám, 13–18. p.; Csizmadia Andor: *A jogtörténeti oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között*: Kérészy Zoltán és Holub József munkássága. Pécs, 1967, Jubileumi Tanulmányok, 107–125. p.; Csizmadia Andor (szerk.): *Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből*. Pécs, 1980, 244–246. p.; Fekete Géző: *AMagyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973-ig*. Budapest, 1975, 112. p.; Holub József műveinek jegyzéke. In Ádám Antal (szerk.): *Dr. Holub József és dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága*. Pécs, 1986, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 109, 23–28. p.; Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái: Megindította id. Szinyvei József*. Budapest, 1939, Új sorozat, XIV. kötet, 71–73. p.; Hortobágyi Jenő (szerk.): *Keresztény magyar közéleti almanach*. Budapest, 1940, I. kötet, 395. p.; Kajtár István: Holub József a történész. In Ádám Antal (szerk.): *Dr. Holub József és dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága*. Pécs, 1986, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 109, 23–28. p.; Kajtár István: *A pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1921–1945. Per aspera ad astra: Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról*. Pécs, 1997, 61–66. p.; Kajtár István: Holub József. In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar tudósok*. Budapest, 2001, 119–128. p.; Kajtár István: Jogtörténeti Tanszék. In Ádám Antal (szerk.): *A pécsi jogi kar 90 éve*. Pécs, 2015, 119–120. p.; Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. I. kötet. Budapest, 1967, 734. p.; Kiss Gergely: Holub József és az egyházi igazgatástörténet: A Zala megye története a középkorban egyházigazgatási vonatkozásai. In *Történeszek és jogtörténeszek Holub Józsefről*. Pécs, 2006, A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai 9., Új sorozat 6. szám, 25–33. p.; Komjáthy Miklós: Holub József 1885–1962. *Levéltári Közlemények*, 1962/2. sz. 304–305. p.; Lengvári István: Holub József, mint egyetemi vezető (1929–30, 1943–44, 1944–45). In Szekeres Róbert (szerk.): *Történeszek és jogtörténeszek Holub Józsefről*. Pécs, 2006, A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai 9., Új sorozat 6. szám, 19–24. p.; Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: Ecsetvonások Holub József tudományos portréjához. In Dobos Gyula (szerk.): *Tanulmányok: politika-, gazdaság-, család- és kultúrtörténet*. Szekszárd, 2006,

Tolna Megyei Levéltári Füzetek 11.; Peres Zsuzsanna: Kérészy Zoltán és Holub József. In Kajtár István (szerk.): *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1923–2008: antológia*. Pécs, 2008, Publikon Kiadó, 123–134. p.; Stipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged, 2015, 149–150. p.; vitéz Szabó Pál: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, 1940, 388–396. p.; Szeberényi Gábor: A levéltámok és „tanítványa”: Historiográfiai háttérrel Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez. In Csóka-Jaksa Helga – Schmelcz-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor (szerk.): *Pedagógia – oktatás – könyvtár: Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Agnes tiszteletére*. Pécs, 2014, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, 453–472.). Szeberényi Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése: Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején. I. közlemény. *Per aspera ad astra: A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*, 2014/2. sz. 117–137. p.; Szeberényi Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése: Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején. II. közlemény. *Per aspera ad astra: A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*, 2015/2. sz. 84–102. p.; Szeberényi Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése: Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején. III. közlemény. *Per aspera ad astra: A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*, 2016/1. sz. 92–107. p.; Szekeres Róbert: Így látták őket... In Szekeres Róbert (szerk.): *Történeszek és jogtörténeszek Holub Józsefről*. Pécs, 2006, A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai 9, Új sorozat 6. szám, 34–35. p.; Szekeres Róbert (szerk.): *Történeszek és jogtörténeszek Holub Józsefről*. Pécs, 2006, A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai 9., Új sorozat 6. szám.; Szita János: Holub József a jogtörténész. In Ádám Antal (szerk.): *Dr. Holub József és dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága*. Pécs, 1986, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 109., 9–14. p.

² Szeberényi 2014, A levéltámok... i. m. 455. p.

³ Szeberényi 2014, Holub József... I. 117. p., különösen 2. sz. lj.

⁴ Csizmadia 1980, i. m. 244. p.

⁵ Kajtár 1997, i. m. 65. p.

⁶ 1920-tól a Szent István Akadémia tagja volt, a Magyar Tudományos Akadémián 1923-tól levelező, 1945-től rendes tag), több társaság munkájában aktívan részt vett (Magyar Történelmi Társulat, Párizsi Francia Jogtörténelmi Társaság, Országos Felsőoktatási Tanács, Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság), és a Turul folyóirat egyik szerkesztője is volt 1914–1923 között.

⁷ Konkrétan az 1920-as évekről, és azon belül is – Holub példáján – a vidéki egyetemi professzori létről. Szeberényi 2014, 2015, 2016, Holub József... I., II., III. i. m.

- ⁸ Holub József 1885. április 4-én született az Árva megyei Alsókubinban, és 1962. március 28-án hunyt el Pécsen.
- ⁹ Az előbbieken jelzett, Holub működését, munkásságát bemutató írások egy jelentős része már akkor rendelkezésemre állt. Főként: Benedek i. m.; Csizmadia 1967, i. m.; Csizmadia 1980, i. m.; Holub József műveinek jegyzéke; Kajtár 1986, i. m.; Kajtár 1990, i. m.; v. Szabó i. m.; Szita i. m.
- ¹⁰ Az Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar (később Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar) rendes és rendkívüli üléseinek, illetve a kari tanács üléseinek jegyzőkönyvei, 1937/38. és 1951/52. között, valamint az 1961/62. tanévi jegyzőkönyvek; a továbbiakban: ETE JÁK rendes/rendkívüli ülési jkv., ill. PTE ÁJK KT jkv. (év, hó, nap).
- ¹¹ Óriás Nándor: *Emlékeim töredékei: „Kézirat gyanánt”*. Ádám Antal (szerk.). Pécs, 2006, 173. p.
- ¹² Jelen tanulmányt az itt említett – 1996-ban, illetve 2006-ban megjelent – írásaim átdolgozásával és bővítésével készítettem. Delacasse Krisztina: Holub József, a jogtörténész. *Baranya: Történelmi és honismereti folyóirat*, IX–X. 1996–1997/1. sz. 299–305. p.; Korsósné Delacasse Krisztina: Holub, a jogtörténész. In Szekeres Róbert (szerk.): *Történészek és jogtörténészek Holub Józsefről*. Pécs, 2006, A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai 9., Új sorozat 6. szám, 6–12. p.
- ¹³ Holub József: *Zala megye története a középkorban. I. kötet. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Pécs, 1929, IX–XXIII. p.
- ¹⁴ Óriné i. m. 13. p.; Peres 127–128. p. Hozzáteve, hogy vélhetően Holub munkája – már ami konkrétan a megyetörténet írását illeti – alapvetően Tagányi metódusát követte. Szeberényi: *A levéltárak...* i. m. 465. p.
- ¹⁵ Holub 1929, i. m. XIV. p. Ezt a hozzáállást a levéltáros utódok is dicsérik, lásd Óriné i. m. 17. p.
- ¹⁶ Holub 1929, i. m. XX. p.
- ¹⁷ Holub 1929, i. m. XXI. p.
- ¹⁸ Holub 1929, i. m. XIX. p.
- ¹⁹ Holub 1929, i. m. XXII. p.
- ²⁰ Holub 1929, i. m. XXII. p.
- ²¹ Holub 1929, i. m. XV–XVII. p.
- ²² Holub 1929, i. m. XXII. p.
- ²³ Holub 1929, i. m. XIX. p.
- ²⁴ Holub 1929, i. m. XIX. p.
- ²⁵ Holub 1929, i. m. XXIII. p.
- ²⁶ Szeberényi 2014, A levéltárak... i. m. 453. p.
- ²⁷ Mezey Barna: Degré Alajos, az egyetemi tanár. In Molnár András (szerk.): *Levéltáros elődeink: Degré Alajos és Szabó Béla munkássága*. Zalaegerszeg, 2006, Zala Megyei Levéltár, 19. p.
- ²⁸ Holub 1929, i. m. 94. p.
- ²⁹ Holub 1929, i. m. 41. p.
- ³⁰ Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula (szerk.): *Zala megye története*. Oklevéltár II. Budapest, 1890, Franklin-társulat, 645. p.
- ³¹ Béli Gábor: *A nemesek négy bírója: A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*. Budapest–Pécs, 2008, Dialóg Campus, 17–18. p.
- ³² Pl. Kemény fia Lőrinc nádor, somogyi ispán 1268. évi törvényszékéről tudósító oklevelek. Holub 1929, i. m. 103–104. p.
- ³³ Holub 1929, i. m. 151. p.
- ³⁴ Holub 1929, i. m. 152. p. Lásd még Béli i. m. 13. p.
- ³⁵ Lásd Béli i. m.
- ³⁶ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899.
- ³⁷ Óriné i. m. 16–17. p.
- ³⁸ Lásd Holub József műveinek jegyzéke i. m. 23–28. p.
- ³⁹ Holub József: *Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „idő látott levelek”*. Budapest, 1922, Athaeneum, 7. p.
- ⁴⁰ Holub 1922, i. m. 34–35. p.
- ⁴¹ Holub 1922, i. m. 38. p.
- ⁴² Holub 1922, i. m. 77. p.
- ⁴³ Holub 1922, i. m. 70–73. p.
- ⁴⁴ Holub József: A fiúsításról. In *Klebersberg Kunó emlékkönyv*. Budapest, 1925.
- ⁴⁵ Részletesen bemutatja Peres i. m. 129–130. p.
- ⁴⁶ Degré Alajos: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata I. 1947*, Századok, 242–244. p.
- ⁴⁷ Nagy–Szabó i. m. 177–178. p.
- ⁴⁸ Holub József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata. I. köt. A legrégibb időktől a mohácsi vészig*. Pécs, 1944, 3. p.
- ⁴⁹ Általános jogtörténelem: *Holub József egyetemi ny. r. tanár egyetemi előadásainak vezérfonala az 1950–51. tanévben*. Pécs, 1950.
- ⁵⁰ ETE JÁK rendes ülési jkv. (1938. VI. 21.), 15. p.
- ⁵¹ ETE JÁK rendes ülési jkv. (1938. VI. 21.), 15. p.
- ⁵² ETE JÁK rendes ülési jkv. (1938. VI. 21.), 21. p.
- ⁵³ Részletesen a működéséről lásd Lengvári i. m. 19–24. p.
- ⁵⁴ ETE JÁK rendkívüli ülési jkv. (1943. VI. 1.) 9. p.
- ⁵⁵ Kajtár 1997, i. m. 65. p. Decemberben azonban mégis kiszállították egy vonattal Sopronból Halléba a pécsi egyetem felszerelésének, hallgatóinak és oktatóinak egy részét, s ott ebből Magyar egyetemet hoztak létre. Lengvári i. m. 23. p.
- ⁵⁶ Vö. Szita i. m. 13. p.
- ⁵⁷ Szeberényi 2015, i. m. 93–94. p.
- ⁵⁸ PTE ÁJK KT. jkv. (1951. XII. 14.), 2. sz. melléklet: Dr. Holub József egyetemi tanár beszámolója, 1. p.
- ⁵⁹ PTE ÁJK KT. jkv. (1951. XII. 14.), 2. sz. melléklet, 2. p.
- ⁶⁰ PTE ÁJK KT. jkv. (1951. XII. 14.), 9. p.
- ⁶¹ PTE ÁJK KT. jkv. (1951. XII. 14.), 9. p.
- ⁶² PTE ÁJK KT. jkv. (1951. XII. 14.), 6. p.
- ⁶³ PTE ÁJK KT. jkv. (1951. XII. 14.), 7–8. p.
- ⁶⁴ PTE ÁJK KT. jkv. (1951. XII. 14.), 9–10. p.
- ⁶⁵ ETE JÁK rendes ülési jkv. (1938. VI. 21.), 1–6. p.
- ⁶⁶ PTE ÁJK KT. jkv. (1962. V. 2.), 10. p.
- ⁶⁷ Komjáthy i. m. 305. p.

A csonka Ideiglenes Nemzetgyűlés (INGY) debreceni, első ülészakán, 1944. december 21–22-én nemcsak a központi törvényhozó hatalom és az Ideiglenes Nemzeti Kormány (INK) született meg, de egyúttal további államhatalmi intézmények is létrejöttek, s egyúttal meg is kezdték működésüket.

A csonka Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága (1944. december 22.– 1945. szeptember 6.)

A csonka INGY PB létrejötte

Az INGY 1944. december 22-én – előzetes pártközi megállapodás alapján – eredetileg provizórikus jelleggel,¹ „az ideiglenes kormány megalakítása céljából” 23 (22 + 1) tagú Politikai Bizottságot (PB) választott a soraiból.²

Az INGY a Politikai Bizottság egyhangú állásfoglalása alapján – még ugyancsak 1944. december 22-én – határozatot hozott az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásáról. Tulajdonképpen ezzel a határozattal vált állandó szervvé az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága is, amely – kiegészítve eredetileg megállapított hatáskörét – olyan határozatot hozott, hogy miután „a Nemzetgyűlés nem ülhet össze, és mivel a Politikai Bizottságot a Nemzetgyűlés a politikai pártokból alakította, a Bizottság ideiglenesen átvette a nemzetgyűlés feladatát és rendelkezéseivel a szuverén nemzetgyűlés működését pótolja”.³

A PB hamarosan kibővítette eredetileg megállapított hatáskörét, és 1944. december 22-étől 1945. szeptember 6-ig, (azaz a teljes INGY budapesti összehívásáig) tulajdonképpen az INGY feladatát látta el.

A ház- és PB-elnök, a párton kívüli (pkv) Zsedényi Béla szavaival: „a bizottság megalakítására vonatkozólag a pártok egymás között pártközi egyezséget létesítettek, s ennek alapján az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyhangúan megválasztotta a Politikai Bizottságot.”⁴

A PB önmaga jellegét és hatáskörét a következőkben látta: „nem más, mint egy kis nemzetgyűlés”, „a nemzetnek felelős nemzetgyűlés kicsinyített mása”, „a nemzetgyűlés jogát gyakorolja”, „szuverén nemzetgyűlést helyettesítő szerv”.⁵

A csonka INGY PB összetétele

A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés létszámának éppen egytizedét tette ki a Politikai Bizottság létszáma, összetétele azonban jelentősen eltért attól. A PB-ben a Magyar Kommunista Párt (MKP) és szövetségeseinek, Szociáldemokrata Párt (SZDP), Nemzeti Parasztpárt (NPP) együttes aránya alulmúlta az ideiglenes nemzetgyűlésbeli arányukat. A Politikai Bizottság összetétele

Föglein Gizella

A „kis nemzetgyűlés” birtok-mentesítései az ideiglenesség időszakában (1945)

tehát nem az Ideiglenes Nemzetgyűlés összetételéhez, hanem inkább az Ideiglenes Nemzeti Kormányéhoz állt közelebb.

INGY, INK, INGY PB összetétele (1944. december 22.)⁶

párt	INGY Fő/%	INK Fő/%	PB Fő/%
MKP	90 fő/39,13%	3 fő/25,00%	4 fő/17,39%
FKGP ⁷	56 fő/24,35%	2 fő/16,67%	5 fő/21,47%
SZDP	43 fő/18,69%	2 fő/16,67%	4 fő/17,39%
NPP	16 fő/06,96%	1 fő/08,33%	3 fő/13,04%
PDP ⁸	12 fő/05,22%	1 fő/08,33%	2 fő/08,70%
pkv	13 fő/05,65%	3 fő/25,00%	5 fő/21,74%

A PB eredete visszanyúlik az 1931:XXVI. törvénycikkel létrehozott 33 tagú országos bizottsághoz, illetve az 1941:XI. törvénycikkkel 42 tagúra bővített országos bizottsághoz. Az ún. 33-as, illetve 42-es bizottság hatáskörébe tartozott az országgyűlés ellenőrzési jogának gyakorlása, közelebből az, hogy „a gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának” biztosításával kapcsolatos minisztériumi felhatalmazás alapján „tervbe vett intézkedés helyességét és célszerűségét megvizsgálja és arra vonatkozólag véleményét nyilvánítsa... a minisztérium által bejelentett intézkedések körén túl is figyelemzetheti úgy a minisztériumot, mint az országgyűlést a jelen törvény végrehajtása során tapasztalt hiányokra, javaslatokat tehet úgy a minisztériumnak, mint az országgyűlésnek a jelen törvény végrehajtása körében kívánatos és célszerű intézkedésekre, végül javasolhatja az országgyűlésnek a jelen törvény végrehajtása körében a minisztérium felelősségre vonását”. A 33-as, illetve a 42-es bizottság az országgyűlés elnapolása alatt, valamint annak feloszlata után is működött, utóbbi esetben egészen addig, amíg az új országgyűlés nem intézkedett.⁹

A koalíciós jellegű csonka Politikai Bizottságban 5 FKGP (Balogh István, Gyöngyösi János, Öry István, Vánczi József, Vásáry István), 4-4 MKP és SZDP (Gerő Ernő, Nagy Imre, Révai József, Schimmer (Dobó) István, illetve Kovács János, Németh István, Pozsgay Gyula, Valentiny Ágoston), 3 NPP (Erdei Ferenc, Nagy Zoltán, Szula András), 2 PDP (Molnár Kálmán, Örley Zoltán) és 5 pkv (Bánáss László, Juhász Nagy Sándor, Miklós Béla, Révész Imre, Zsedényi Béla) képviselőt regisztráltak.

FKGP (5 fő)	MKP (4 fő)	SZDP (4 fő)	NPP (3 fő)	PDP (2 fő)	pkv (5 fő)
Balogh István	Gerő Ernő	Kovács János	Erdei Ferenc	Molnár Kálmán	Bánáss László
Gyöngyösi János	Nagy Imre	Németh István	Nagy Zoltán	Örley Zoltán	Juhász Nagy Sándor ⁺
Öry István	Révai József	Pozsgay Gyula	Szula András		Miklós Béla
Váczy József	Schimmer (Dobó) István	Valentiny Ágoston			Révész Imre
Vásáry István					Zsedényi Béla*

+ a PB helyettes elnöke

* neve nincs feltüntetve, de mint az INGY elnöke, hivatalból a PB elnöke is

Az álló betűkkel írt személyek az INGY PB stabil tagjai, a dőlt betűkkel írt személyek, 1944. december 22.–1945. szeptember 6. között voltak PB-tagok – F. G.

*

A 23 tagú csonka Politikai Bizottságban az FKGP–PDP–pkv 12 fővel (52,18%) volt képviselve. Az MKP–SZDP–NPP 11 fővel (47,82%) képviseltette magát; a szövetséges pártok esetében részben „centrista” vagy „jobboldali”, részben az MKP utasításai szerint eljáró tagokkal.

Ez utóbbit látszik alátámasztani Gerő Ernőnek Rákosi Mátyáshoz Moszkvába írt, 1944. december 28-i jelentése is, mely kifejezésre juttatva azt a véleményét, hogy az MKP számára: „... a Politikai Bizottság összetétele nem túlságosan jó”; s egyúttal megfogalmazta a bizottság politikai összetételének módosítására vonatkozó szándékát is, azt ti., hogy a PB-t „a legközelebbi nemzetgyűlési ülés szakon újjá kellene szervezni”.¹¹

A csonka INGY PB működése

A PB az INGY ülései közötti időszakban ellenőrizte a kormányt, közreműködött a kormányzati tevékenységben, s mint „kisegítő szerv elvégezte azokat az elkerülhetetlenül sürgős feladatokat, amelyek nemzetgyűlési határozatokat követeltek, azzal a vállalt kötelezettséggel, hogy meghozott határozatait tudomásulvétel és jóváhagyás végett a nemzetgyűlés elé terjeszti”.¹² A PB politikai előkészítő szerepe mellett így egyidejűleg a legfőbb államhatalmi szerv munkáját testesítette meg, pontosabban mintegy ki-sajátította.

Sajátos módon az INGY egyes bizottságait (Alkotmányjogi, Földbirtok-politikai, Gazdasági, Mentelmi és Véderő Bizottság), illetve azok tagjait mind a PB alakította és választotta meg.¹³ E parlamenti bizottságok létrehozására a csonka INGY rövid, debreceni ülészsaka idején már nem kerülhetett sor, ugyanakkor a PB rendkívül széles hatáskörébe ez mintegy „beletartozott”.

A PB ügyrendje¹⁴ szerint a PB elnöke az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, akadályoztatása esetén annak al-elnöke (Juhász Nagy Sándor); tagjai pedig az INGY által választott tagok voltak. Az elnök a PB-t bármikor összehívhatta; a minisztertanács kívánságára vagy a PB-tagok fele részének hozzá benyújtott írásbeli kérelmére pedig köteles volt a bizottságot összehívni.

A csonka INGY PB 5 alkalommal ülésezett: 1945. január 26-án és március 12-én Debrecenben; majd május 11-én, június 1-jén, július 21-én, Budapesten.¹⁵

Az INGY PB első, 1945. január 26-i ülése a kegyelmezési és más, az államfőt megillető hatáskörökről tárgyalt.¹⁶ A Nemzeti Főtanács felállításáról szóló 59/1945. Elnöki számú – az INGY PB és az INK által létrehozott – rendelet e PB ülésen született meg, de nyilvánosságra csak február 10-én került.¹⁷ E bizottsági ülés végül is azzal az indokkal, hogy „sokan hiányoznak”, és különben sem érkezett még el az ideje a Nemzeti Főtanács „akcióba lépésének”, elhalasztotta a Nemzeti Főtanács harmadik tagjának és helyettesének megválasztását.

Az INGY PB második, 1945. március 12-i ülése alkotmányjogi kérdéseket is megvitatót. Ezen a PB ülésen választották meg Gerő Ernőt a Nemzeti Főtanács harmadik tagjaként és Révai Józsefet póttagként, ideiglenes jelleggel.¹⁸

Ezen az ülésen, napirenden kívül és napirend előtt kért szót Gerő Ernő. Javaslatára az „Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága az Ideiglenes Nemzetgyűlés után újraválasztandó”. Időközben ugyanis a pártoknak „oly vezetői kerültek elő, akik a Politikai Bizottság megalakulásakor még nem lehettek a Politikai Bizottság tagjai, viszont most szükségesnek látszik az, hogy ezek is részt vegyenek a Politikai Bizottság ülésein, mint rendes tagok”. Indítványozta továbbá a PB taglétszámát 22-ről 35-re felemelni.¹⁹

A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés a háborús körülményekből adódóan, önmagát korlátozva, még nem hozott legmagasabb szintű jogszabályokat, vagyis törvényeket, csak határozatokat, mivel a budapesti és a dunántúli képviselők, azaz a teljesség híján még csonka volt. Így törvényalkotásra tulajdonképpen még nem is volt jogosult, pontosabban nem is jogosította fel önmagát. A törvényhozó funkciót majd csak az 1945. szeptemberi, immár teljes budapesti ülészsak és az utána következők gyakorolták.²⁰ A csonka, majd a teljes INGY PB elsőrendű feladatai közé tartozott pl. az államfői jogok ideiglenes gyakorlásának kialakítása, a birtokmentesítési ügyek elbírálása, a kormány felhatalmazásának kérdése, a választói jogrendelkezések megvitatása stb.

A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról szóló jogszabályok alapján – a második világháború alatti antifasiszta tevékenység igazolásával – legfeljebb 300 katasztrális hold föld volt mentesíthető.

A Politikai Bizottság a birtokmentesítési kérelmek előzetes véleményezésére Földbirtok-politikai Albizottságot hívott életre. A birtokmentesítési ügyekben a „kis nemzetgyűlés” három ülésén – a csonka „kis nemzetgyűlés” 1945. június 1-én, július 21-én, a teljes „kis nemzetgyűlés” szeptember 27-én – foglalkozott.

A teljes Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága (1945. szeptember 6. – 1945. november 29.)

A teljes INGY PB létrejötte

Az Ideiglenes Nemzetgyűlést 1945. április 2-án kiegészítették a budapesti, július 24-én a dunántúli pártpolitikai képviselőkkel. „Közben” a kormányban s a PB-ben is személycserékre került sor. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-i, immár budapesti ülésén a PB újjáalakult az augusztus 31-i „pártközi pártvezetői értekezleten történt megállapodásnak megfelelően”.²¹

A Politikai Bizottság „újjáalakulása” nem egyszerűen csak létszámemelkedést jelentett a korábbi 23 (22 + 1) fő helyett 31 (30 + 1) taggal,²² de a tagság, jelentős részének kicserélését is, azaz tulajdonképpen őrsgváltást.

INGY, INK, INGY PB összetétele (1945. szeptember 6.)²³

párt	INGY Fő/%	INK Fő/%	PB Fő/%
MKP	167 fő/23,53%	3 fő/25,00%	7 fő/17,39%
FKGP	123 fő/24,70%	3 fő/16,67%	6 fő/21,47%
SZDP	126 fő/25,30%	3 fő/16,67%	7 fő/17,39%
NPP	42 fő/08,43%	1 fő/08,33%	3 fő/13,04%
PDP	21 fő/04,22%	1 fő/08,33%	3 fő/08,70%
pkv	19 fő/03,82%	2 fő/25,00%	5 fő/21,74%

A teljes Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának tagjai – 31 (30 + 1 elnök*) fő²⁶

FKGP (6 fő)	MKP (6 fő)	SZDP (6 fő)	NPP (3 fő)	PDP (3 fő)	szsz (2 fő)	pkv (5 fő)
Dobi István	Farkas Mihály	Faragó László	B. Farkas Ferenc	Molnár Kálmán	Kossa István	Juhász Nagy Sándor ^{x+}
Kovács Béla	Gerő Ernő	Kéthly Anna	Kovács Imre	Örley Zoltán	Pintér János	Miklós Béla ^x
Nagy Ferenc	Kádár János	Kisházi Ödön	Sz. Szabó Pál	Szent-Iványi Sándor		Sántha Kálmán ^x
Sulyok Dezső	Rajk László	Szakasits Árpád				Szent-Györgyi Albert
Tildy Zoltán	Rákosi Mátyás	Szedes Ferenc				Zsedényi Béla [*]
Varga Béla	Révai József	Takács Ferenc				

x a név nincs feltüntetve, de a jegyzőkönyvek a PB tagságot hitelesítik

+ a PB helyettes elnöke

* neve nincs feltüntetve, de mint az INGY elnöke, hivatalból a PB elnöke is

Az MKP és az SZDP tagjainak létszáma tulajdonképpen 7-7 fő volt a PB-ben, mivel a szabad szakszervezeteket képviselő 2 PB-tag – Kossa István és Pintér János – az MKP, illetve az SZDP tagjai voltak.

*

Az immár teljes Ideiglenes Nemzetgyűlés teljes Politikai Bizottságában a kommunista pártnak és szövetségeseinek lényegesen növekedett az arányuk és befolyásuk a korábbi PB-hez képest. A Politikai Bizottságában az MKP–SZDP–FKGP 6-6, az NPP–PDP 3-3, a szabad szakszervezetek 2 és a párton kívüliek 5 fővel képviseltették magukat.

A teljes INGY PB összetétele

A „megújult”, de valójában új Politikai Bizottságból maradt pl. Nagy Imre, Schimmer (Dobó) István (MKP), Kovács János, Németh István, Pozsgay Gyula, Valentiny Ágoston (SZDP), Erdei Ferenc, Nagy Zoltán, Szula András (NPP), Balogh István, Gyöngyösi János, Öry István, Váczi József, Vásáry István (FKGP), Bánáss László, Révész Imre (pkv).

Változatlanul a Politikai Bizottság tagja maradt viszont pl. Gerő Ernő, Révai József (MKP), Molnár Kálmán, Örley Zoltán (PDP), valamint Juhász Nagy Sándor, Miklós Béla, Zsedényi Béla (pkv).

Ennél sokkal jellemzőbb volt az, hogy szinte valamennyi párt és politikai irányzat e bizottságban vonultatta fel vezető politikai személyiségeit, illetve „erős” embereit. A Politikai Bizottság új tagja lett Farkas Mihály, Kádár János,²⁴ Rajk László, Rákosi Mátyás (MKP), Faragó László, Kéthly Anna, Kisházi Ödön, Szakasits Árpád, Szedes Ferenc, Takács Ferenc (SZDP), B. Farkas Ferenc, Kovács Imre, Sz. Szabó Pál (NPP), Dobi István, Kovács Béla, Nagy Ferenc, Sulyok Dezső, Tildy Zoltán, Varga Béla (FKGP), Szent-Iványi Sándor (PDP), Kossa István, Pintér János (szsz²⁵), Szent-Györgyi Albert (pkv).

A párton kívüliek arányát növelte, hogy a Politikai Bizottságnak hivatalból változatlanul a tagjai lettek az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnökségének tagjai és a miniszterelnök, azaz Zsedényi Béla (PB elnök), Juhász Nagy Sándor, Sántha Kálmán, Miklós Béla (miniszterelnök).

A teljes INGY PB működése

1945. szeptember 6-án, Budapesten, a teljes INGY-ben Zsedényi Béla házelnök és PB-elnök értékelte, méltatta a csonka „kis nemzetgyűlés” tevékenységét. A PB az INGY ülései közötti időben ellenőrizte a kormányt, közreműkö-

A csonka, és a teljes INGY PB birtokmentesítései, valamint a birtokmentesítettek (1945. június 1. – július 21./szeptember 27.)²⁹

Sorszám	Birtokmentesített személy neve	Birtokmentesítés nagysága	Birtokmentesítés ideje	PB-határozat
1.	gróf Andrássy Mihály ³⁰	300 kat. hold	1945. 09. 27.	304/1945.
2.	dr. Bernrieder Katinka ³¹	100 kat. hold	1945. 09. 27.	306/1945.
3.	báró Biedermann Imre ³²	300 kat. hold	1945. 09. 27.	307/1945.
4.	dr. Bősze Lajosné ³³	140 kat. hold	1945. 09. 27.	308/1945.
5.	dr. Bródy Sándor ³⁴	150 kat. hold	1945. 09. 27.	309/1945.
6.	Csukássy G. Lajosné ³⁵	129 kat. hold	1945. 07. 21.	121/1945.
7.	dr. Dajkovich Ferencné (sz.: Gál Franciska) ³⁶	300 kat. hold	1945. 06. 01.	16/1945.
8.	gróf Dessewffy Gyula ³⁷	300 kat. hold	1945. 06. 01.	37/1945.
9.	herceg Esterházy Antalné ³⁸	150 kat. hold	1945. 09. 27.	312/1945.
10.	Forgách Antal ³⁹	300 kat. hold	1945. 07. 21.	123/1945.
11.	dr. Gaál Olivér ⁴⁰	300 kat. hold	1945. 07. 21.	145/1945.
12.	dr. Gaál Olivérné (sz.: Kacs Kovics Eszter) ⁴¹	300 kat. hold	1945. 07. 21.	131/1945.
13.	dr. Halász György ⁴²	150 kat. hold	1945. 09. 27.	317/1945.
14.	Hegyi László ⁴³	234 kat. hold	1945. 06. 01.	3/1945.
15.	Pálóczy-Horváth Lajos ⁴⁴	150 kat. hold	1945. 09. 27.	319/1945.
16.	Huszár Aladárné ⁴⁵	300 kat. hold	1945. 07. 21.	126/1945.
17.	baráti Huszár Károly ⁴⁶	150 kat. hold	1945. 09. 27.	320/1945.
18.	Jaloviczky Tibor ⁴⁷	280 kat. hold	1945. 09. 27.	321/1945.
19.	dr. Juhász Nagy Sándor ⁴⁸	105 kat. hold	1945. 06. 01.	23/1945.
20.	Kenessey Pongrác ⁴⁹	162 kat. hold	1945. 06. 01.	13/1945.
21.	Klein Antal ⁵⁰	300 kat. hold	1945. 09. 27.	323/1945.
22.	Kruchina Viktor ⁵¹	300 kat. hold	1945. 09. 27.	324/1945.
23.	dr. Legéndi (Schrecker) Rudolf ⁵²	165 kat. hold	1945. 09. 27.	325/1945.
24.	Miklós Béla ⁵³	79 kat. hold	1945. 07. 21.	128/1945.
25.	dr. Mikszáth Kálmán ⁵⁴	300 kat. hold	1945. 09. 27.	326/1945.
26.	Mikszáth Edit ⁵⁵	300 kat. hold	1945. 09. 27.	326/1945.
27.	Mindszenty József ⁵⁶	300 kat. hold	1945. 06. 01.	36/1945.
28.	Noszlopy Antal ⁵⁷	140 kat. hold	1945. 09. 27.	327/1945.
29.	herceg Odescalchi Margit ⁵⁸	300 kat. hold	1945. 07. 21.	129/1945.
30.	+ herceg Odescalchi Miklós ⁵⁹	300 kat. hold	1945. 06. 01.	24/1945.
31.	herceg Odescalchi Pál ⁶⁰	200 kat. hold	1945. 09. 27.	328/1945.
39.	özv. örgróf Pallavicini Györgyné (sz.: gróf Andrássy Borbála) ⁶¹	300 kat. hold	1945. 07. 21.	130/1945.
40.	dr. Palló Imre ⁶²	300 kat. hold	1945. 09. 27.	329/1945.
41.	gróf Pálffy Géza ⁶³	300 kat. hold	1945. 07. 21.	132/1945.
42.	gróf Pálffy József ⁶⁴	300 kat. hold	1945. 07. 21.	133/1945.
	gróf Pejacsevich Márk ⁶⁵	150 kat. hold	1945. 09. 27.	330/1945.
43.	dr. Pető Emőné ⁶⁶	100 kat. hold	1945. 09. 27.	331/1945.
44.	dr. Rainprecht Antal ⁶⁷	200 kat. hold	1945. 09. 27.	332/1945.
45.	Shvoy Lajos ⁶⁸	300 kat. hold	1945. 06. 01.	7/1945.
46.	dr. Szászy István ⁶⁹	107 kat. hold	1945. 09. 27.	335/1945.
47.	gróf Széchenyi Ferdinánd ⁷⁰	100 kat. hold	1945. 09. 27.	338/1945.
48.	özv. gróf Széchenyi Györgyné (sz.: gróf Zichy Anasztázia) ⁷¹	300 kat. hold	1945. 07. 21.	133/1945.
49.	Szüllő Árpádné ⁷²	146 kat. hold	1945. 06. 01.	1/1945.
50.	Tarányi Margit ⁷³	250 kat. hold	1945. 06. 01.	15/1945.
51.	gróf Teleki Géza ⁷⁴	300 kat. hold	1945. 06. 01.	39/1945.
51.	Varga Béla ⁷⁵	300 kat. hold	1945. 07. 21.	125/1945.
52.	dr. Villányi Gyula ⁷⁶	200 kat. hold	1945. 09. 27.	341/1945.
53.	Vörös János (anyósa, dr. Csete Antalné nevében) ⁷⁷	181 kat. hold	1945. 09. 27.	342/1945.
54.	Vörös Tibor ⁷⁸	300 kat. hold	1945. 07. 21.	136/1945.
55.	özv. Zerkovitz Oszkárné ⁷⁹	300 kat. hold	1945. 07. 21.	135/1945.
56.	Zsoldos Károly ⁸⁰	250 kat. hold	1945. 09. 27.	343/1945.

dött a kormányzati tevékenységben, s mint „kiszegítő szerv elvégezte azokat az elkerülhetetlenül sürgős feladatokat, amelyek nemzetgyűlési határozatokat követeltek, azzal a vállalt kötelezettséggel, hogy a meghozott határozatait tudomásulvétel és jóváhagyás végett a nemzetgyűlés elé terjeszti”.²⁷ A PB politikai előkészítő szerepe mellett így egyidejűleg a legfőbb államhatalmi szerv munkáját testésítette meg, pontosabban mintegy kisajátította.

A teljes PB két alkalommal ülésezett Budapesten, 1945. szeptember 27-én és november 15-én.²⁸ A Nemzetgyűlés 1945. november 29-i összehívásáig, pontosabban a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának a megalakulásáig, még az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága funkcionált.

A „nagymentesítések” zöme 1945-ben, a csonka,⁸¹ majd csökkenő mértékben, a teljes INGY időszakában

zajlott. Az írásban vagy tanúkkal hitelesített birtokmentesítési kérelmet benyújtók s kapók között a háború előtti rendszerből a történelmi arisztokráciához tartozók, a címekkel és rangokkal bírók, vagy a gazdasági elit képviselői, egyházi méltóságok, s a háború utáni rendszer politikai elitje volt reprezentálva.

Sajátos módon a második világháború utáni birtokmentesítések – csakúgy, mint a földosztás eredményei – nem bizonyultak (nem bizonyulhattak) tartósaknak.

Mindazonáltal a csonka, majd a teljes INGY PB napi-rendjére kerülő ügyek, elsőrendű feladatok mintegy előre jelezték azt, hogy a különleges státusú „kis nemzetgyűlés” nemcsak az Ideiglenes Nemzetgyűlési ciklusban,⁸² hanem azt követően is működni fog.

GIZELLA, FÖGLEIN

Befreiung von der Landreform durch die „Kleine Nationalversammlung” während der Übergangszeit (1945) (Zusammenfassung)

In der ersten Sitzungsperiode der unvollständigen Provisorischen Nationalversammlung am 21-22. Dezember 1944 in Debrecen entstanden nicht nur die zentrale Legislative und die Provisorische Nationalregierung, sondern auch weitere Institutionen der Staatsmacht, die ihre Tätigkeit sofort aufnehmen. Die Provisorische Nationalversammlung wählte am 22. Dezember 1944 aus ihrer Mitte ein eigentlich nur provisorisches, 23köpfiges Politkomitee zur Bildung einer provisorischen Regierung. Das Politkomitee war nichts

anderes, als eine „Kleine Nationalversammlung“, die als Ersatzorgan für die souveräne Nationalversammlung das Recht der Nationalversammlung ausübte. Die Provisorische Nationalversammlung wurde am 2. April 1945 um die parteipolitischen Abgeordneten von Budapest, und am 24. Juli um diese von Transdanubien erweitert. Das vollständige Politkomitee tagte zweimal in Budapest. Die Provisorische Nationalversammlung funktionierte bis zur Gründung des Politkomitees der Nationalversammlung.

Jegyzetek

- ¹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. (Magyar Országos Levéltár, a továbbiakban: MOL, XVIII-3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés.)
- ² Gergely Emő: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. In Cszizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok III.* Budapest, 1974, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 89–104. p.
- ³ Paál Jób – Radó Antal (szerk.): *A debreceni feltámadás.* Budapest, 1947, 209. p.
- ⁴ *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója.* (A továbbiakban: INN.) Budapest, 1946, Hiteles Kiadás, 22. hasáb.
- ⁵ Kovács Kálmán: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége. In *A magyar állam és jog fejlődése. Válogatott tanulmányok.* Budapest, 1981, 120. p.
- ⁶ INGY, INK, INGY PB összetétele (1944. december 22.). Saját készítésű táblázat – F. G.
- ⁷ Független Kisgazdapárt
- ⁸ Polgári Demokrata Párt
- ⁹ *Magyar Törvénytár: 1931. évi törvények.* Budapest, 1932, 285–286. p.; *Magyar Törvénytár: 1941. évi törvények.* Budapest, é. n. 43. p.
- ¹⁰ A Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának pártok szerinti összetétele az 1944. december 22-én megválasztott Politikai Bizottságban (MOL XVIII-5. 11. doboz.). Saját készítésű táblázat – F. G.
- ¹¹ *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Szerkesztette és az utószót írta: Izsák Lajos, Kun Miklós. Budapest, 1994, Századvég Kiadó, 13, 15. p.
- ¹² Az INGY PB elnökének beszámolója az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-i ülésén. INN 66. hasáb.

- ¹³ A Mandátumvizsgáló Bizottság tagjait az INGY választotta meg.
- ¹⁴ A Politikai Bizottság ügyrendje. (MOL XVIII-5. 11. doboz. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a Nemzetgyűlés és az Országgyűlés Politikai Bizottságának ügyrendjei, a bizottság működéséről szóló jegyzőkönyvek, jelentések 1945–1949.)
- ¹⁵ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei. (MOL XVIII-5. 1. doboz.)
- ¹⁶ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. január 26-i ülésének jegyzőkönyve. (MOL XVIII-5. 1. doboz. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a Nemzetgyűlés és az Országgyűlés Politikai Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei.)
- ¹⁷ 59/1945. Eln. sz. *Magyar Közlöny*, 1945. február 10.
- ¹⁸ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. január 26-i ülésének jegyzőkönyve. (MOL XVII-5. 1. doboz.)
- ¹⁹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-i ülésének jegyzőkönyve. (MOL XVII-5. 1. doboz.)
- ²⁰ Kovács Kálmán: A jogalkotás kezdetei a felszabadult Magyarországon (1944–1946). *Jogtörténeti Szemle*, 1987. 2. 14–22. p.
- ²¹ INN 69. hasáb.
- ²² Ideiglenes Nemzetgyűlés. (MOL XVIII-3. 1. doboz.)
- ²³ INGY, INK, INGY PB összetétele (1945. szeptember 6.). Saját készítésű táblázat – F. G.
- ²⁴ Kádár János neve az iraton kézzel írva található. (MOL XVIII-3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés.)
- ²⁵ szabad szakszervezetek
- ²⁶ A Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának pártok szerinti összetétele az 1945. szeptember 6-án megválasztott Politikai Bizottságban. (MOL XVIII-5. 11. doboz.) Saját készítésű táblázat – F. G.

- ²⁷ Az INGY PB elnökének beszámolója az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-i ülésén. INN 66. hasáb.
- ²⁸ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei. (MOL XVIII-5. I. doboz.)
- ²⁹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának fölbirtok rendezési iratai 1945–1947. (MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 1-344. számú iktatott iratok.). Saját készítésű táblázat – F. G.
- ³⁰ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 304/1945. PB határozat.
- ³¹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 306/1945. PB határozat.
- ³² MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 307/1945. PB határozat.
- ³³ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 308/1945. PB határozat.
- ³⁴ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 309/1945. PB határozat.
- ³⁵ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 121/1945. PB határozat.
- ³⁶ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 16/1945. PB határozat.
- ³⁷ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 37/1945. PB határozat.
- ³⁸ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 312/1945. PB határozat.
- ³⁹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 123/1945. PB határozat.
- ⁴⁰ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 145/1945. PB határozat.
- ⁴¹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 131/1945. PB határozat.
- ⁴² MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 317/1945. PB határozat.
- ⁴³ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 3/1945. PB határozat.
- ⁴⁴ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 319/1945. PB határozat.
- ⁴⁵ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 126/1945. PB határozat.
- ⁴⁶ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 320/1945. PB határozat.
- ⁴⁷ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 321/1945. PB határozat.
- ⁴⁸ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 23/1945. PB határozat.
- ⁴⁹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 13/1945. PB határozat.
- ⁵⁰ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 323/1945. PB határozat.
- ⁵¹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 324/1945. PB határozat.
- ⁵² MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 325/1945. PB határozat.
- ⁵³ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 128/1945. PB határozat.
- ⁵⁴ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 326/1945. PB határozat.
- ⁵⁵ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 326/1945. PB határozat.
- ⁵⁶ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 36/1945. PB határozat.
- ⁵⁷ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 327/1945. PB határozat.
- ⁵⁸ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 129/1945. PB határozat.
- ⁵⁹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 24/1945. PB határozat.
- ⁶⁰ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 328/1945. PB határozat.
- ⁶¹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 130/1945. PB határozat.
- ⁶² MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 329/1945. PB határozat.
- ⁶³ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 132/1945. PB határozat.
- ⁶⁴ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 133/1945. PB határozat.
- ⁶⁵ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 330/1945. PB határozat.
- ⁶⁶ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 331/1945. PB határozat.
- ⁶⁷ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 332/1945. PB határozat.
- ⁶⁸ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 7/1945. PB határozat.
- ⁶⁹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 335/1945. PB határozat.
- ⁷⁰ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 338/1945. PB határozat.
- ⁷¹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 7/1945. PB határozat.
- ⁷² MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 1/1945. PB határozat.
- ⁷³ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 15/1945. PB határozat.
- ⁷⁴ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 39/1945. PB határozat.
- ⁷⁵ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 125/1945. PB határozat.
- ⁷⁶ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 341/1945. PB határozat.
- ⁷⁷ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 342/1945. PB határozat.
- ⁷⁸ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 136/1945. PB határozat.
- ⁷⁹ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 135/1945. PB határozat.
- ⁸⁰ MOL XVIII-5. II. tétel. 2., 3. doboz 343/1945. PB határozat.
- ⁸¹ Föglein Gizella: A csonka „kis nemzetgyűlés” birtok-mentesítései (1945). In Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya (szerk.): *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948.* Budapest, 2012, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 85–93. p.
- ⁸² Az INGY ciklusa 1944. december 21.–1945. november 29. között volt.

Pálvölgyi Balázs

A kivándorlás ellenőrzésének lehetőségeit keresve

Állampolgársági jog és a katonaköteles személyek kivándorlásának problémája Magyarországon (1870–1914)

A magyar kormányzat a századforduló időszakában intenzívebben kezdett foglalkozni a kivándorlás kérdésének megoldásával. Úgy tűnik, hogy az intézkedések a rendkívül összetett probléma rendezésének lehetséges módjai közül a legegyszerűbb, a kivándorlás folyamatával közvetlen kapcsolatban álló elemekkel, a kivándorlás útvonálával, a kivándorlási ügynökségek engedélyezésével, illetve a nem engedélyezett kivándorlási ügynöki tevékenységgel kapcsolatos kérdéseket célozták. Noha a jelenséggel komolyan foglalkozó kortársak szinte

valamennyien rámutattak arra, hogy elsősorban gazdasági jellegű intézkedéscsomagra volna szükség ahhoz, hogy az állam érdemben befolyásolni tudja a folyamatot, a hatékony megoldás kidolgozásával, jobban mondva annak országos szinten történő bevezetésével a vizsgált korszakban a kormány adós maradt.¹

Ezért, mivel a probléma kezelésének útja elsősorban jogi és adminisztratív, a közvélemény számára nagyobb sajtónyilvánosságot kapó szimbolikus, illetve a nyilvánosság számára hozzáférhetetlen titkos akciók keretei között vezetett,² jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon a kivándorlás kezelésének eszközrendszerében milyen szerepet kapott az állampolgársági jog. Ez pedig természetesen nem csak a legnagyobb tömeget megmozgató tengerentúli kivándorlással kapcsolatban merült föl, hiszen a XIX. század utolsó harmadában felerősödő hazai migrációs folyamatok – az állampolgársági jog szempontjából is fontos – első hullámai a birodalom másik felébe történt kivándorlással indultak meg.³

Az első fontos lépést a kivándorlók, köztük természetesen a katonaköteles kivándorlók állampolgárságának rendezése terén nem a kiegyezést követő évek átalakulásának jogalkotási hullámához kapcsolódó 1879-es állampolgársági törvény megalkotása képezte,⁴ hanem az Egyesült Államokkal 1870-ben kötött szerződés.⁵ E szűkszavú jogforrás nem csupán azért érdemel kiemelt figyelmet,

mivel olyan fontos kérdésekre és igényekre kínált megoldást, mint amilyen az állampolgárság elvesztésének kérdése vagy a visszahonosítás problémája, hanem mert a katonaköteles kivándorlók speciális – és a korszakban jelentős – csoportjának helyzetére gyakorolt hatása miatt megkerülhetetlenné vált a hazai kivándorlási politika szempontjából.

I.

A kivándorlók állampolgárságának kérdése, elsősorban a kötelező katonai szolgálat letöltése miatt, ekkor már évtizedek óta megoldatlan problémát jelentett az Egyesült Államok és a nagyobb kivándorló államok, ezen belül is elsősorban Poroszország, illetve Anglia között. Az európai államok számos esetben besorozták, illetve a katonai szolgálattal kapcsolatos mulasztás címén megbüntették az amerikai állampolgárságot megszerzett korábbi polgárukat.⁶ A katonai szolgálat elkerülésének kérdése kétségtelenül érzékenyen érintette az európai kivándorló államok érdekeit, s ezen belül is kifejezetten hangsúlyosan jelent meg Porosz-, később Németország és Anglia ki-, illetve visszavándorlókat érintő eljárásában. A hosszú kötelező katonai szolgálat teljesítése alól – ahogy az máshol is megfigyelhető volt – számos esetben próbáltak az érintettek mentesülni, melyre kiváló alkalmat kínált a kivándorlás egyre könnyebben elérhető lehetősége. A tengeri utazás gyorsabbá és olcsóbbá vált,

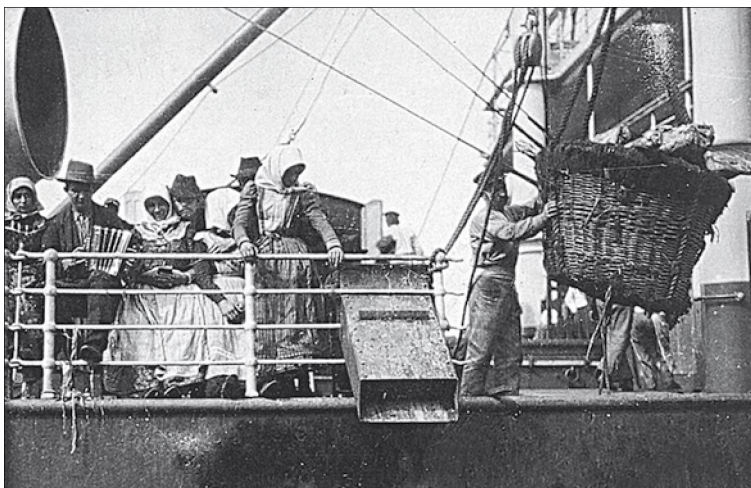
az amerikai gazdaság prosperitása miatt pedig szinte mindenkinek akadt munka, ahol a fiatal, azaz katonaköteles férfiak még könnyebben találhatták meg számításukat az Atlanti-óceán másik partján.⁷ Ugyanakkor mindez azzal járt, hogy a katonai szolgálat alól is mind többen és többen vonták ki magukat, vagy azért, mert éppen emiatt próbáltak szerencsét Amerikában, vagy pedig azért, mert – akár családjukkal, gyerekként kivándorolva – katonaköteles korukban már nem tartózkodtak eredeti hazájukban.

Az érintett államok reakciója kettős volt: egyrészt engedélyhez kötötték a katonaköteles személyek kivándorlását,⁸ másrészt a hatóságok, azon túl, hogy a gyakorlatban figyelmen kívül hagyták az időközben megszerzett vagy akár a születéstől fennálló amerikai állampolgárságot, azaz az előfeltevéssel jártak el, hogy a korábbi állampolgárság ténye megalapozza a katonai szolgálat teljesítésének kötelezettségét. Így végeredményben az érintett amerikai állampolgár az Egyesült Államok védelmét csakis harma-

dik államok területén élvezhette, mivel e felfogás szerint a korábbi hazához kapcsolódó természetes kötelékek nem enyésznek el soha.⁹ A hivatalos amerikai álláspont új állampolgárainak korábbi hazájukkal kapcsolatos ügyeiben kezdetben igen tartózkodó volt, tulajdonképpen elismerve azt, hogy minden állam joga, hogy saját területén hazai törvényeit végrehajtsa, melyből szükségképpen következett az, hogy a korábbi állampolgárok katonai kötelezettségével kapcsolatos eljárás alapja és módja sem tartozott volna az Egyesült Államok érdekkörébe. Ez az álláspont azonban a század közepe felé kezdett megváltozni. A sajtóban újra meg újra megjelentek a hazatérő honosított amerikai állampolgárok hányattatásai, s részben ennek nyomán fogalmazódott meg, hogy az európai államok gyakorlata végeredményben korlátozza az amerikai polgárok állampolgársággal kapcsolatos jogait. Ennek megfelelően az amerikai kormány az európai kivándorló országokkal szemben 1859-től már határozottan képviselte azt, hogy a bevándorlókat korábbi hazájukhoz fűző kapcsolat amerikai állampolgárságuk megszerzésének pillanatában megszakad, s védelmüket – mivel a született és

honosított amerikai polgárok állampolgárságának tartalma között az amerikai felfogásban sem volt semmi különbség – az Egyesült Államoknak ezekkel az államokkal szemben is biztosítania kell.¹⁰

Az Egyesült Államok álláspontjában történt változás saját állampolgársági jogát is érintette: az 1868-as törvénnyel tényegében világossá téve bevándorlási politikájának alapját, s újrászabva az ál-

Kivándorlók az induló hajó fedélzetén

lampolgárság megszerzésére vonatkozó szabályait, megfogalmazta a kivándorláshoz és az állampolgári kötelékekből való elbocsátáshoz való jogot.¹¹ Ebből kiindulva az összes nagyobb európai kivándorló állammal hasonló tartalmú szerződés kötésére tett javaslatot.¹² Így került sor az Egyesült Államok berlini követéről elnevezett, úgynevezett Bancroft-szerződések megkötésére előbb az Eszaki-Német Szövetség államaival, illetve Bajorországgal, Hessennel, Badennel és Württemberggel 1869-ben, mely később mintaként szolgált több európai állammal, köztük Angliával, Belgiummal és az Osztrák–Magyar Monarchiával kötött szerződés számára.¹³

Önmagában a szerződés megkötése mégsem szüntette meg teljes egészében azt a sérelmezett gyakorlatot, hogy a hatóságok a katonaköteles korú, állampolgárságot szerzett visszavándorlótól katonai kötelezettségének teljesítését várták el, s nem adtak teljes biztonságot az őket hátrányosan érintő, egyéb hatósági lépésekkel szemben sem.

Továbbra is előfordultak olyan esetek, melyekben az érintett állampolgárságának nem kellő tisztázottsága miatt a visszavándorló, vagy visszatérő korábbi hazája eljárta a katonai kötelezettségek teljesítésével összefüggésben, amivel kapcsolatban azonban az Egyesült Államok immár a nemzetközi szerződésre hivatkozva léphetett fel.¹⁴

Más államokkal, mindenekelőtt a Poroszországgal és Angliával kialakult konfliktusokhoz hasonló helyzettől a magyar kormányknak ugyan ekkor még nem kellett tartania, s a politikai köröket azok az aggályok, melyek miatt az amerikai kormány szándékaival szemben más európai államok állást foglaltak, még nem terhelték, továbbá a szerződés alapcélja nem kérdőjeleződött meg, de a kormányzat a helyzet rendezése, illetve a kilátásba helyezett ellenlépések elkerülése miatt mégis célszerűnek látta a szerződés megkötését.¹⁵ Az ebben foglalt rendelkezések több szempontból is igen nagy fontossággal bírtak. A szerződés, azzal, hogy a magyar állampolgárság elvesztéséről is rendelkezett, a magyar jogban korábban nem szabályozott megoldást épített a hazai szabályozásba, ezen túl pedig e szerződéssel sor került a kivándorlást megelőzően elkövetett cselekményért való felelősség kérdésével, a visszatérés-, illetve visszahonosítás során követendő eljárással, végül pedig a katonai kötelezettség teljesítésével kapcsolatos problémák rendezésére is.¹⁶

A szerződés szerint a kivándorlók ötéves ott-tartózkodás után állampolgárságot szereznek az adott országban, s ezen időszak után a szerződő felek úgy tekintenek a kivándorolt személyekre, mint a másik állam polgáraira, azaz a jogforrás rendelkezett az eredeti állampolgárság elvesztéséről is. Ez a Monarchia esetében ez persze kényes területet érintett, amire élesen rávilágított többek között az, hogy a képviselőházban, a szerződés becikkelyezésével kapcsolatban folyt tárgyalások során az egyik legnagyobb problémát a szerződés által alkalmazott „osztrák–magyar monarchia polgárai” formula okozta, melyből az egységes osztrák–magyar állampolgárságra, s ebből következően az osztrák–magyar közjogi helyzet általános magyar megközelítésétől eltérő értelmezésére lehetett következtetni. Ezen túl, a képviselőházban elhangzott kritikák szerint a dokumentumban szereplő „birodalom kancellárja” kifejezés sem felelt meg a tényleges közjogi helyzetnek, illetve szerződés alapvető hibája az állampolgársági rendelkezések terén az osztrák, illetve a magyar állampolgárság megkülönböztetésének hiánya.¹⁷

Kétségtelen, hogy ekkor, a kiegyezést követő időszakban ez a kérdés különös súllyal bírt, azonban a szerződés igazi jelentőségét egyáltalán nem az egységes osztrák–magyar állampolgárság léte vagy nemléte, illetve az arra való utalás adta. A kivándorlók már ekkor is túlnyomó többségében a fiatal férfiakból kerültek ki, azaz éppen a katonaköteles korcsoport jelent meg a kivándorlásban, s az is világos volt, hogy az Egyesült Államok más európai államokkal szembeni lépéseinek oka is végeredményben ezen kivándorlói körrel kapcsolatos eltérő szabályozás és eljárás alkalmazása volt. A szerződés büntethetőséggel kapcsolatos rendelkezéseinek fontosságát is kifejezetten ennek a kivándorlói csoportnak a helyzete adta. A katonaköteles korban lévő kivándorlók ugyanis szinte törvény-

szerűen megsértették a vonatkozó szabályokat, ha másért nem, azért mindenképpen, mert Amerikában nem sok lehetőségük volt felvenni a kapcsolatot a Monarchia hatóságaival helyzetük rendezése érdekében.

A védkötelezettség alóli kibújás megelőzésére a szerződés rendelkezett arról, hogy a kifejezetten ilyen okokból kivándoroltakkal szemben az Osztrák–Magyar Monarchia hatóságai még a kivándorlás után is eljárhassanak, azaz számukra mind vizsgálat lefolytatása, mind pedig büntetés kiszabásának lehetősége biztosított legyen. Ennek feltételeit a szerződés taxatív felsorolta: ha a kivándorlásra akkor került sor, amikor a kivándorlót újoncként már besorozták a hadseregbe, amikor már ténylegesen szolgálatba lépett, és szabadsága alatt vándorolt ki, illetve ha határozatlan időre bocsátották szabadságra, vagy ha mint tartalékos, már behívójának kézhezvételét követően távozott, végül ha háború esetén nyilvános felhívásban értesült arról, hogy teljesítenie kell védkötelezettségét. Ezen eseteken kívül az osztrák–magyar hatóságok a védkötelezettség egyéb megsértése esetén, a kivándoroltak visszatérését követően sem rendelhették őket szolgálattételre, illetve nem folytathattak sem vizsgálatot, sem pedig büntető intézkedéseket nem foganatosíthattak velük szemben. Vagyis a szerződés lényegében azt a lehetőséget biztosította a katonaköteles kivándorlóknak, hogy ha még a tényleges szolgálat megkezdése előtt sikerül kivándorolniuk, és az Egyesült Államok területén ötéves tartózkodással megszerzik az állampolgárságot, akkor nemhogy a védkötelezettség megsértéséért nem vonhatók itthon felelősségre, hanem mint amerikai állampolgárok, nem is kényszeríthetők arra, hogy korábbi hazájukban katonai szolgálatot teljesítsenek. Mindez pedig, tekintettel arra, hogy ekkor az Egyesült Államokban nem volt kötelező katonai szolgálat, azt biztosította a kivándorlóknak, hogy a szerződésben meghatározott időt Amerikában töltve mindenféle katonai szolgálat teljesítése alól mentesülnek. A hazai kivándorlási folyamatok megítélése szempontjából pedig nem szabad elfeledkezni arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia az európai államok többségével ilyen tartalmú szerződést nem kötött, illetve természetesen arról sem, hogy számos európai országban, mindenekelőtt a magyarországi kivándorlás célországának számító Németországban, illetve Ausztriában létezett hadkötelezettség, így a kivándorlóknak azzal kellett számolniuk, hogy ha esetleg új állampolgárságot szereznének is, a katonai szolgálatot nagy valószínűséggel nem tudják elkerülni. Az 1870-es szerződéssel az Egyesült Államok mindenképpen csábítóbb volt a kivándorlók szemében, hiszen a kivándorlással megszabadultak az itthoni kötelezettségeiktől, miközben nem kellett új hazájukban sem katonai szolgálatot teljesíteniük.

Az Amerikába irányuló kivándorlás alapvető jellemzője volt a korszakban, hogy akik útra keltek, legtöbbször a visszatérés szándékával, sok esetben családjukat is Európában hagyva hajóztak át az Atlanti-óceánon.¹⁸ Ezeknek a kivándorlóknak egyáltalán nem volt közömbös, hogy hazatérésük után mi vár rájuk, tehát a szerződésnek azok a rendelkezései, melyek a katonai kötelezettség teljesítésével kapcsolatos mulasztásokért való büntethetőségről

rendelkeztek, igen fontossá váltak. Másrészt pedig, szabályozni kellett a korábbi állampolgárság esetleges visszaszerzésének eseteit is, hiszen az amerikai állampolgárság megszerzése a szerződésben meghatározott idejű, az Egyesült Államok területén való tartózkodással történt, melyhez hozzákapcsolódott a magyar állampolgárság elvesztése is. A szerződésben szabályozott visszahonosítás intézménye a korábbi állampolgárság afféle „könnyített” visszaszerzésének lehetőségét adta meg. Kimondta ugyanakkor, hogy a már a másik állam polgárának tekinthető kivándorló visszatérése után nem kötelezhető eredeti állampolgársága felvételére, viszont megadta a lehetőséget a korábbi állampolgárság megszerzésére úgy, hogy az általában a megszerzés feltételeként megszabott ideig tartó, az ország területén való tartózkodás követelményének nem szükséges megfelelnie. Vagyis az Amerikában állampolgárságot szerző kivándorlók miközben mentesülhettek a katonai szolgálat teljesítése alól, ha később visszatértek, és magyar állampolgárságukat vissza kívánták szerezni, akkor azt könnyen meg tudták tenni úgy, hogy a felelősségre vonástól nem kellett tartaniuk. Más kérdés persze, hogy ekkor ismét felmerülhetett a katonai szolgálat teljesítésének kötelezettsége, viszont a korábbi időszakokkal kapcsolatban felelősségre vonásról ekkor sem lehetett szó. A kérdés gyakorlati súlyának megítéléséhez talán a legjobb támpontot azok a statisztikai adatok nyújtják, melyekből kiderül, hogy a korszakban elenyésző számban került sor honosításra, vagyis okkal feltételezhető, hogy a visszavándorlók nem kívántak az amerikai állampolgárság által biztosított előnyöktől megválni.¹⁹

Az amerikai állampolgárságot szerzett kivándorlók hazatéréseivel kapcsolatos problémák azonban nem csak a védkötelezettség teljesítésének ügyében merültek föl, annak ellenére, hogy a kormányzat felismerte, hogy a kivándorlók egyik célja az amerikai állampolgárság megszerzésével a katonai kötelezettségektől való mentesülés. Úgy tűnik, hogy a magyar hatóságok a nemzetközi szerződés ellenére nemigen kívánták figyelembe venni, hogy az amerikai állampolgárságot megszerzett személyekkel szemben már nincs helye semmiféle eljárásnak. Az Egyesült Államok bécsi követe több alkalommal is jelezte kifogását a hatóságok eljárása miatt, ezért a belügyminiszter kénytelen volt felhívni a figyelmet arra, hogy a már amerikai állampolgároknak tekintendő kivándorlottakat ne zaklassák felesleges intézkedésekkel. Emellett előfordult, hogy az illető kivándorlók nem szerezték meg új állampolgárságukat igazoló okmányokat, melyek híján viszont a hatóságok hivatalosan nem győződhetek meg arról, hogy az érintettek vajon nem magyar állampolgárok-e. A félreértések elkerülése, illetve az egységes eljárás érdekében a belügyminiszter ezért úgy rendelkezett, hogy kétség esetén az érintett hatóságok a Belügyminisztériumtól tudakozódjanak eljárásuk megalapozottságáról.²⁰ Ez mégsem szüntette meg a hazatérőket hátrányosan érintő eljárásokat. Előfordult, hogy amerikai állampolgárságot szerzett kivándorlóktól a magyar hatóságok bevonták állampolgárságot igazoló okmányaikat, illetve útlevelüket, így amikor ezen okmányok nélkül kívántak visszatérni új hazájukba, immár az amerikai hatóságokkal szemben kel-

lett hosszadalmas ügyintézésre számítaniuk. Mivel állampolgárságukat amerikai területre érve nem tudták igazolni, új bevándorlónak tekintették őket, így még az is könnyen előfordulhatott, hogy be sem tudtak lépni az Egyesült Államok területére. E visszásságok kezelése érdekében a belügyminiszter utasította az eljáró hatóságokat, hogy a kérdéses okmányok bevonása esetén igazolást állítsanak ki, s ebben jelöljék meg azokat az okokat, melyek alapján a dokumentumok bevonására sor került.²¹

A gyakorlatban a kivándoroltak állampolgárságáról, annak megállapításához a hatóságok továbbra sem rendelkeztek elégséges információval, így ismételt előfordultak olyan esetek, hogy a hazatérő, már amerikai állampolgár kivándoroltakat védkötelezettségük teljesítésének elmulasztása miatt felelősségre vonták, illetve különféle intézkedéseket foganatosítottak velük szemben. Az amerikai nagykövetség tiltakozása nyomán, a belügyminiszter ismét tájékoztatta az eljáró hatóságokat arról, hogy az amerikai állampolgárság igazolására a bármely erre feljogosított szövetségi állam által kiállított, az Egyesült Államokban működő osztrák–magyar konzulátus által hitelesített honlevél, vagy a szövetségi kormány által kiállított és az Egyesült Államok budapesti konzulátusa által láttamozott, illetve záradékkal ellátott útlevél szolgált. Kétség esetén pedig, azaz amikor az eljárás alá vont személy amerikai állampolgárságára hivatkozott, de azt igazolni nem tudta, a hatóságoknak fel kellett függeszteniük az eljárást annak tisztázásáig, hogy az érintett személy rendelkezik-e amerikai állampolgársággal. Ennek keretében meg kellett keresniük a Belügyminisztériumot, hogy az esetlegesen amerikai állampolgárságot szerzett, visszatért kivándorló vajon nem az 1870-es szerződésben a védkötelezettség továbbra is szankcionálni rendelt pontjainak megsértésével vándorolt-e ki. Csupán ennek felmerülése esetén, továbbá ha tartani lehetett az eljárás alá vont személy szökésétől, kellett a hatóságnak az érintett személyt – az állampolgárság megállapításáig – letartóztatniuk.²² A magyar hatóságok azonban továbbra is igen szigorúan kezelték az amerikai állampolgárság védelmében hazatérő katonaköteleseket, így a helyzet végeredményben nem sokat változott. Az amerikai követség ismételt kifogásolta a magyar hatóságok eljárását, rámutatva arra, hogy a magyar hatóságok részéről az amerikai útlevelek birtokosait az okmányok érvényességének vitatása miatt hátrányos intézkedések érik, részben éppen azért, mert az eljáró hatóságok csak a belügyminiszter rendeletében meghatározott alaki követelményeknek megfelelő dokumentumokat fogadták el. Úgy tűnt, hogy ebben a kérdésben a belügyminiszter viszont az amerikai követ közbenjárása miatt volt kénytelen visszakozni, s arra utasítani az eljáró hatóságokat, hogy az állampolgárságot tekintsék igazoltnak abban az esetben is, ha a szabályszerűen kiállított útlevél láttamozására, illetve ha a honlevél konzulátus általi hitelesítésére nem került sor. Az állampolgárság megállapítását célzó eljárás lefolytatását csak abban az esetben rendelte mellőzni a miniszter, ha a védkötelezettség utólagos teljesítésére az illető személy 36. életévének betöltése, azaz a védkötelezettség megszűnése miatt nem kerülhetett sor.

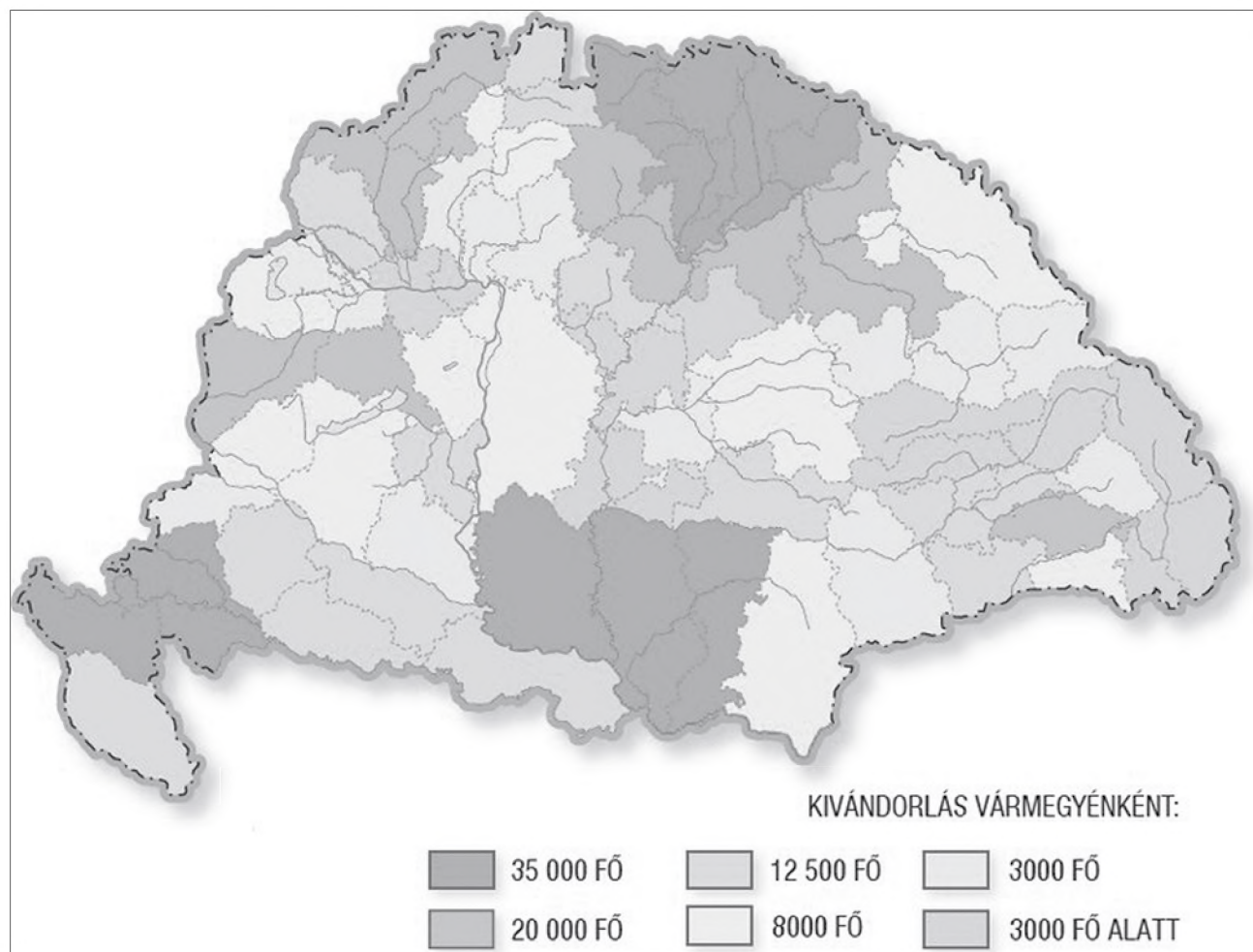
II.

Az 1870-es szerződés speciális jogforrásként jelent meg a magyar joganyagban, melyre a későbbi, a kivándorló katonakötelesek helyzetének rendezését, illetve a katonaköteles korúak kivándorlásának visszaszorítását célzó későbbi jogalkotás során tekintettel kellett lenni. Jóllehet a szerződés nyitotta lehetőségek felszámolása hazai jogi eszközökkel lehetetlennek bizonyult, a későbbi amerikai törvények miatt mégis változott a szerződés rendelkezéseinek magyarországi helyzetre gyakorolt hatása. Úgy látszott, hogy a kormányzat a kivándorlás jelenségével, ezen belül a katonaköteles kivándorlókkal kapcsolatban felmerült problémákat más eszközökkel – többek között az állampolgársági, a véderő-, kivándorlási, útlevél- és a határőrizetre vonatkozó törvényekkel – kívánja megoldani.²³

Ugyanakkor pedig az amerikai kivándorlási politika katonaköteles személyek kivándorlását támogató eleme lassan magának az amerikai kormányzatnak sem felelt meg. Jóllehet a statisztikai adatok azt támasztják alá, hogy az „új bevándorlás” hullámain érkezők többségében valóban fiatal, egyedülálló férfiak voltak, azaz olyanok, akik munkaerőpiaci értéke jelentős, s alkalmasnak bizonyultak a fejlődő amerikai ipar igényeinek kielégítésére, a bevándorlókkal szembeni hangulat megváltozása, a szakszer-

vezetek aktivizálódása,²⁴ s nem utolsósorban az amerikai állampolgársággal történt visszaélések miatt került sor az amerikai állampolgárságot érintő reformra. Ennek – magyar szempontból – legfontosabb eleme talán az lett, hogy az 1906-os honosításról szóló törvény éppen azokat vette célba, akik pusztán a hadmentesség érdekében kívánták megszerezni az amerikai állampolgárságot, és ezután vissza is tértek régi hazájukba, úgy, hogy pusztán akkor éltek állampolgárságuk nyújtotta előnyökkel, azaz fordultak az amerikai külképviseleti hatóságokhoz, ha a hazai hatóságokkal éppen meggyűlni látszott a bajuk.²⁵

A hazai állampolgársági jogot – az állampolgárság elvesztésének kérdéseivel együtt – általánosan az 1879. évi L. tc. szabályozta úgy, hogy nem érintette az 1870-es szerződés rendelkezéseit, azaz az amerikai kivándorlók állampolgárságával kapcsolatos kérdésekben továbbra is a korábbi jogforrás rendelkezéseit kellett alkalmazni, mely néhány ponton meglehetősen eltérő megoldásokat nyújtott. Az egyik legfontosabb eltérés, hogy a szerződés lényegében kizárta a kettős állampolgárságot, ami pedig ellentétes az 1879-es törvény megoldásával,²⁶ mely, mivel alapvetően meg kívánta őrizni a kivándoroltak magyar állampolgárságát is, nem rendelkezett a magyar állampolgárság elvesztéséről, azaz fenntartotta a kettős állampolgárság lehetőségét.²⁷

Magyarországi kivándorlás a tengerentúlra (1899–1913)

Az állampolgárság elvesztésének esetei a jogforrás szerint az elbocsátás, a hatósági határozat, a távollét, a törvényesítés és a házasság voltak.²⁸ A magyar migrációs politika szempontjából, illetve abból a szempontból, hogy a kivándorlók esetében melyik volt a leggyakoribb módja az állampolgárság elvesztésének, illetve a katonaköteles kivándorlókkal kapcsolatosan a fenti pontok eltérő jelentőséggel bírtak: katonaköteles (korú) kivándorlók esetében – már az 1870-es szerződés nyújtotta lehetőségek mellett, illetve a véderőtörvényekben helyet kapó szabályokhoz kapcsolódóan is – a legfontosabb, szinte kizárólagos útja az elbocsátás volt.

Erre a belügyminiszter, illetve a horvát-szlavón-dalmát bán, illetve a törvény hatálybalépésekor még létező határőrvidéki országos hatóság határozata alapján kerülhetett sor. Katonai szolgálatukat teljesítő személyek esetében csak abban az esetben, ha a közös hadügyminisztertől, illetve honvédek esetében a honvédelmi minisztertől külön elbocsátó levelet kaptak. Ezzel kapcsolatban a törvény rendelkezése szerint a katonai szolgálatukat a kérelem benyújtása idején éppen nem teljesítő, de a katonai szolgálat teljesítése alól fel nem mentett, 17. életévüket betöltött személyek elbocsátására csak abban az esetben kerülhetett sor, ha kérelmükben az illetőségük szerinti törvényhatóság által kiállított igazolással bizonyították, hogy nem azért kérték elbocsátásukat, hogy katonai kötelezettségük alól ilyen módon mentesüljenek.

Az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erői több elemből álltak, s az ezek feletti ellenőrzést egyrészt a közös hadügyminiszter, másrészt a magyar és az osztrák honvédelmi miniszter látták el.²⁹ Éppen ezért, a védköteles kivándorlókkal kapcsolatos szabályozás a speciális osztrák–magyar viszonyokra tekintettel kivételként kezelte azt az esetet, melyben a kivándorolni szándékozó Ausztriában kívánt letelepedni, pontosabban osztrák állampolgárságot kívánt szerezni, illetve annak megszerzését kilátásba helyezte. Ebben az esetben tehát mindössze annyi történt, hogy a magyar állampolgárságú kivándorlók, ha megfeleltek az általános, az állampolgárságból való elbocsátáshoz szükséges feltételnek, elbocsátást nyertek, s ezzel jogszerűen vándorolhattak ki, azonban az elbocsátásról szóló határozatról a magyar hatóságoknak tájékoztatniuk kellett az osztrák hatóságokat, azaz a kivándorló a védkötelezettség tekintetében azonnal az osztrák hatóságok látókörébe került, s így kevésbé állt fenn a katonai kötelezettség alól való kibújás veszélye. A szabályozásnak ez az eleme tulajdonképpen enyhébb szabályokat tartalmazott a katonakötelesek kivándorlására, mivel az 1868-as, illetve az 1889-es véderőtörvény szerint a kivándorláshoz ugyanúgy engedéllyel kellett rendelkezni, azonban a szolgálatra kötelezett ezt csak abban az esetben kaphatta meg, ha a kivándorlásra szüleivel együtt kerül sor.³⁰

Ugyanakkor rendelkezésre álló iratok tanúsága szerint a kivándorolni szándékozók megtalálták a módját annak is, hogy tényleges katonai szolgálatuk ideje alatt távozzanak az országból. Ennek – ahogy a vonatkozó jogszabályokból is kiderül – kézenfekvő módja volt a szabadság alatti kivándorlás. Alispáni jelentések is megemlítik, hogy mind frissen besorozott újoncok, mind pedig szabadságot

katonák szöktek a fontosabb vasúti csomópontok, pályaudvarok elkerülésével, Galicián keresztül Amerikába.³¹ Erre egyrészt azért kerülhetett sor, mivel az osztrák–magyar határon határellenőrzés a korszak végéig lényegében nem működött,³² másrészt pedig, az útleveleket kiállító hatóságok sem fordítottak kellő figyelmet arra, hogy katonaköteles személyek csak a jogszabályokban szabályozott feltételek teljesülése esetén jussanak útlevélhez,³³ végül Galícia útba is eshetett az északnémet kikötők felé, melyeken keresztül ekkor a magyarországi kivándorlás igen nagy része bonyolódott, s ahol akár útlevél nélkül is hajóra szállhattak a kivándorlók.³⁴

A katonaköteles korú kivándorlók problémájának kezeléséhez kapcsolódott a hadmentességi díj intézményének 1880-as szabályozása,³⁵ mely a katonai szolgálatra alkalmatlan, katonaköteles korú személyeket terhelte, ugyanakkor a törvény kiterjesztette a díj fizetésének kötelezettségét azokra is, akik a szolgálati idő letöltése előtt távoztak a Monarchia területéről. A hadmentességi díj mértékét a jogszabály foglalkozásokhoz, illetve a fizetett kereseti adó mértékéhez, osztályához kötve határozta meg évi három és hat forint közötti összegben úgy, hogy ennek megfizetése alól mentesültek a keresetképtelen vagyontalanok és a közsegélyben részesülők. Kivándorlóknak, ha a kivándorlásra engedéllyel került sor, akkor a hadmentességi díjat a védkötelezettség hátralévő időtartamára, egy összegben a kivándorlás, illetve az engedély átvétele előtt kellett megfizetni.³⁶

Az elbocsátás iránti kérelmet az illetőség szerinti törvényhatóság első tisztviselőjéhez kellett benyújtani, tehát megyei törvényhatóság esetén az alispánnak, városi törvényhatóság esetében a polgármesternek, illetve határvidéken szintén az illetőség szerinti járási hivatalhoz, illetve városi tanácshoz. Ezen hatóságok feladata volt a kérelem vizsgálata, a kérelemben foglaltakkal kapcsolatos tények tisztázása, illetve az esetleges hiánypótlások bekérése. A döntésre ilyen módon előkészített anyagot ezek után döntési javaslattal küldték meg a belügyminiszternek, illetve az elbocsátási dokumentum kiadására feljogosított fórumoknak.

A magyar állampolgárság az elbocsátási dokumentum kézbesítésével szűnt meg, azzal, hogy ha a dokumentum kiállítása és az ország elhagyása közötti időben a jogszerű elbocsátás akadályának ténye merült volna fel, akkor a dokumentum érvényét veszítette. További megszorítás, hogy az elbocsátási dokumentum érvényességének hatálya kézbesítésétől számított egy év, pontosabban érvényét veszti, ha a kérelmező a dokumentum kézbesítésétől számított egy éven belül nem hagyja el az országot. Azon személyek, akik a honosítás elbírálására jogosult hatóságok, azaz a belügyminiszter, a horvát bán és a határőrvidék országos hatósága engedélye nélkül más állam szolgálatába álltak, és az illető hatóságok felszólítása ellenére ebből a szolgálatból nem lépnek ki, elvesztik állampolgárságukat. Ez a rendelkezés, az Osztrák–Magyar Monarchia államainak sajátos kapcsolata ellenére vonatkozott azokra is, akik osztrák állami szolgálatba léptek, s azt a magyar hatóságok felszólítása ellenére sem hagyták el.³⁷ Ebben az esetben az állampolgárság elvesztése hatósági

határozathoz köthető, úgy, hogy a törvény nem rendelkezett arról, hogy az állampolgárság elvesztése bármilyen módon összekapcsolódna a nem magyar állampolgárság megszerzésével. Az állampolgárság megszűnésének ezen módja tehát kizárólag az állampolgár és a magyar állam közötti kapcsolat minőségének megváltozásán nyugszik, azaz abban a kapcsolat feltételezett megszakadása, az érzelmi kötelék felbomlása, s a jogkövetkezmény indokként nem utolsósorban az államnak a polgáiraival szemben elvárt lojalitásának biztosítása állt. Így tulajdonképpen ekkor az állam biztonságához fűződő érdekének biztosításáról van szó, melynek eszköze a kivándorolt és idegen állam szolgálatába állt polgárának eltávolítása az állampolgárok köréből. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján úgy látszik, hogy az állampolgárság elbocsátás útján való megszűnésére, illetve az ezzel kapcsolatba hozható, kérvény benyújtását követő kivándorlás leginkább Ausztriába irányult, míg a magyarországi kivándorlás túlnyomó többségét adó amerikai kivándorláshoz sokkal kevésbé kapcsolódott az elbocsátási kérelmek benyújtása. Ez alátámasztja azt a már a korszakban is megfogalmazott véleményt, hogy az amerikai kivándorlók többsége nem a végleges letelepedés tervével indul neki az útnak, hanem átmeneti időre, tisztán pénzkereseti okokból igyekezett Amerikába. Ezzel szemben az elbocsátási kérelmekből arra lehet következtetni, hogy az Ausztriába kivándorolni szándékozók legtöbbször családjukkal együtt, a végleges letelepedés tervével kívánták elhagyni az országot, így ennek tudatában kérték a magyar állampolgársági kötelékből való elbocsátásukat is.³⁸

Az 1909-es kivándorlási törvény egyes rendelkezései a katonakötelesek állampolgárságból való elbocsátás intézményét érintő vitára adtak okot. A törvény több korlátozást vezetett be, melyek közül a katonai kötelezettség teljesítésével kapcsolatos rendelkezések kapcsolódtak az állampolgársági törvény egyes rendelkezéseihez. A második kivándorlási törvény rendelkezése szerint a katonaköteles korú személyek jogszerű kivándorlására csak abban az esetben kerülhetett sor, ha ahhoz az illető a belügy- és a honvédelmi miniszter engedélyét megszerezte, mely kiadásának feltétele a 100-1000 Korona közötti óvadék letétele.³⁹ A törvény felhatalmazta a kormányt arra, hogy védköteles személyek tömeges kivándorlása esetén ezek kivándorlását egy-egy évre akár általánosan, akár csak egyes törvényhatóságokra nézve megtilthassa. A törvényjavaslat vitája során, illetve a sajtóban többféle következtetést vontak le az új törvény ezen rendelkezéséből. A bírálók meglátása szerint az

új kivándorlási törvény katonaköteles személyek esetében lényegesen szigorúbb feltételekhez kötötte a kivándorlás engedélyezését, mint ami az állampolgársági törvényből következett volna. Felmerült, hogy az érintettek egyszerűen majd a másik jogszabály biztosította csatornákat fogják használni, azaz hogy mivel az állampolgárságból való elbocsátás feltételei egyszerűbb megoldást jelenthetnek, a kivándorlók – végső soron még azok is, akik egyébként állampolgárságuktól nem kívántak megválni – inkább ezt a megoldást választják.⁴⁰ A parlamenti vita során a javaslat előadója igyekezett eloszlatni a kétségeket azzal, hogy mivel mindkét jogszabályban amúgy is engedélyezésről beszélünk, nehezen képzelhető el, hogy a jogszabály végrehajtásával kapcsolatos félelmek valóban beigazolódnak. A javaslat védelmében elhangzott ekkor az is, hogy vég eredményben egy korábbi rendelkezés szigorításáról van szó, mivel az új szabályozással a jogszerű kivándorláshoz a belügyminiszteren kívül a honvédelmi miniszter engedélye is szükségessé vált.⁴¹

A katonaköteles kivándorlók állampolgárságát érintő szabályozás kidolgozása a véderő- és kivándorlási törvényekkel teljessé vált, ennek újraszabályozására a dualizmus utolsó időszakában nem került sor. A katonaköteles kivándorlók problémája – annak ellenére, hogy miatta a kormányzat a Monarchia nagyhatalmi állását is veszélyben látta⁴² – a századfordulót követően is megoldatlan maradt.⁴³ Az 1870-es szerződésben foglalt megoldás kínálta lehetőségek jogi eszközökkel történő ellensúlyozásának kísérletei látványos eredményekkel nem jártak. A kormányzat számára így végül nem maradt más, mint a hatékonyabb ellenőrzés szervezetének kialakítása,⁴⁴ illetve végrehajtásának erősítése, melyben, tekintettel az érdek-közösségre, az osztrák félre is számíthatott. Mégis, ennek ellenére, az ellenőrzések során alkalmazandó elvek, az ellenőrzések módjának kialakítását célzó tárgyalások éveken át húzódtak,⁴⁵ s a legfontosabb vitás pontokat is csak 1910-re sikerült megoldani, ugyanakkor a két állam hatóságainak együttműködésével kapcsolatos keretek kidolgozására, illetve ezek gyakorlatba ültetésére lényegében a háború kitöréséig nem került sor.⁴⁶

Az egyes hatóságok erőfeszítése ellenére, a határőrizet sajátosságai, illetve amiatt, hogy az északi kikötőkből induló hajókon továbbra sem ellenőrizték azt, hogy a kivándorlók jogszerűen hagyták-e el hazájukat, a világháborút megelőző években éppúgy folytatódott a katonakötelesek kivándorlása, mint korábban, s annak csak a világháború kitörése vetett véget.⁴⁷

BALÁZS, PÁLVÖLGYI

Suche nach Möglichkeiten der Auswanderungskontrolle. Problem des Rechts auf Staatsbürgerschaft und der Auswanderung von wehrpflichtigen Personen in Ungarn (1870–1914) (Zusammenfassung)

Die ungarische Regierung begann um die Jahrhundertwende sich mit Lösung der Auswanderungsfrage intensiv zu befassen. Die Maßnahmen waren auf die mögliche Lösung dieses äußerst vielschichtigen Problems gerichtet, darunter auf die mit dem Auswanderungsprozess unmittelbar verbundenen Elemente, wie die Auswanderungs-

route, Genehmigung von Auswanderungsagenturen, bzw. Tätigkeit von nicht genehmigten Auswanderungsagenten. Obwohl mit der Erscheinung ernsthaft beschäftigte Zeitgenossen darauf hinwiesen, dass vor allem wirtschaftlich ausgerichtete Maßnahmen nötig wären, um den Prozess staatlich zu beeinflussen, blieb die Regierung die Ausar-

beitung einer wirksamen Lösung und ihrer landesweiten Einführung im untersuchten Zeitraum schuldig. Da der Weg der Problembehandlung überwiegend durch rechtliche und administrative, bzw. geheime Aktionen führte, ist die Frage berechtigt, welche Rolle der Staatsangehörigkeit als Behandlungsmittel der Auswanderungsproblematik

zukam. Und diese Frage tauchte nicht nur in Verbindung mit der Auswanderung nach Übersee auf, denn die – auch aus Sicht der Staatsbürgerschaft wichtigen – ersten Wellen der im letzten Drittel des 19. Jh. immer stärkeren inneren Migrationsprozesse mit der Auswanderung in die andere Reichshälfte einsetzten.

Jegyzetek

- 1 A kortársak meglátása szerint a tömeges magyarországi kivándorlás legbiztosabb ellenszere a hazai gazdasági környezet megváltoztatása lett volna. Egyes vidékek relatív túlnépesedettsége, a nagybirtokok egészségtelen aránya olyan környezetet teremtettek, melyben sokak számára a kivándorlás látszott a legjobb alternatívának. Ugyan a kormány is felismerte, hogy a kivándorlási mozgalom gyökere a gazdasági problémákra vezethető vissza, de ennek megoldása érdekében a dualizmus időszakában csak korlátozott hatókörű akciók megindítására került sor – lásd pl. Egán Ede a „hegyvidéki akció” miniszteri biztosának jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a ruszin hegyvidékről kivándorolni szándékozó helyi földtulajdonosok földjeinek megvásárlása és ruszin földműveseknek részletfizetés formájában való eladása tárgyában. In Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. II. 1892–1900.* Budapest, 1956, Tankönyvkiadó, 846–848. p.; Bernát Gyula: *Az új Magyarország agrárpolitikája 1867–1914.* Budapest, 1938, Dunántúl Pécsi Egyetemi, 139. p.; Fehér György: *Darányi Ignác birtokpolitikai elképzelései (1896–1903). Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére.* Budapest, 2006, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara, 157–172. 163. p.; *A kivándorlás. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége által tartott országos ankét tárgyalásai.* Budapest, 1907, Pestí Lloyd-Társulat Ny. 7–12. p.
- 2 MNL OL K26-574-1903-XVI-71-879
- 3 Lásd pl. Grünwald Sámuel vagy Deutsch János elbocsátási ügye MNL OL K150-370-1874-VI-7-211; MNL OL K150-370-1874-VI-7-45360; Faßmann, Heinz: *Einwanderung, Auswanderung und Binnenwanderung in Österreich-Ungarn um 1910. Demographische Informationen,* 1990/91. sz. 92–101, 97–98. p.
- 4 Varga Norbert: *A magyar állampolgársági jog a 19. században.* Budapest, 2012, Akadémiai, 51–64. p.
- 5 Királyfi Árpád: *A magyar állampolgárság kizárólagossága.* Különlenyomat a Concha-émlékkönyvből. Budapest, 1913. Franklin, 60. p.; Varga Norbert: *A honosítás jogintézménye, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia által kötött 1870-es államszerződésre. Jogtörténeti Szemle,* 2004/3. sz. 54–56. p.
- 6 Yeaman, George H.: *Allegiance and citizenship. An inquiry into the claim of European governments to exact military service of naturalized citizens of the United States.* Copenhagen, 1867, Møller, 26. p. Ez esett meg – sokak mellett – például David Lembergerrel. Ő már az Egyesült Államokban született 1862-ben, eredetileg német állampolgár apja 1860-ban szerezte meg az amerikai állampolgárságot. 1870-ben Németországba érkezett, ahol 1884-ben kényszerrel besorozták, majd nem sokkal később elbocsátották. Ezek után a német hatóságok választás elé állították: vagy felveszi a német állampolgárságot – amivel persze a katonai szolgálat teljesítésének kötelezettsége is jár –, vagy kiutasítják az országból azzal, hogy olyan német, aki a katonai szolgálat alóli mentesülésre használja fel amerikai állampolgárságát. Webster, Prentis: *A treatise on the law of citizenship in the United States. Treated historically.* Albany NY., 1891, M. Bender, 117. p.
- 7 Drotloff, Hansotto: *Auf der Suche nach dem großen Glück. Lebensspuren einiger Mediascher USA-Auswanderer aus der Zeit 1900 bis 1925. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde,* 2008/1–2. sz. 60–96, 62. p.; Ottmüller Wetzel, Brigit: *Auswanderung über Hamburg: Die H.A.P.A.G. und die Auswanderung nach Nordamerika 1870–1914.* Berlin/Hamburg, 1986, Diss, 150. p.
- 8 Schniedewind, Karen: *Migrants Returning to Bremen: Social Structure and Motivation, 1850 to 1914. Journal of American Ethnic History,* 1993, Vol. 12. No. 2. 35–55, 50. p.
- 9 Yeaman 1867. 26–27. p.
- 10 Pl. *New York Times* 1867. május 10.; Királyfi Árpád: *Az 1871:XLIII. t.cz-be iktatott államszerződés. Különlenyomat a „Jogállam” XII. évfolyamának 7–10. füzetéből.* Budapest, 1913, Franklin, 4. p.
- 11 Webster, Prentis: *A treatise on the law of citizenship in the United States. Treated historically.* Albany NY., 1891, M. Bender, 151. p.
- 12 Straus, Oscar S.: *The United States doctrine of citizenship and expatriation.* Boston, 1901, Georg H. Ellis, 6, 16. p.
- 13 *New York Times* 1868. július 16.; Tingle, Edward W. S.: *Germany's Claims upon German-Americans in Germany. A Discussion of German Military and other Laws which may affect German-Americans temporarily in Germany together with some comment upon existing Treaties.* Philadelphia, 1903, T&J. W. Johnson & Co., 95–110. p.; Gavit, John Palmer: *Americans by choice.* New York, 1922, Harper&Bros, 55–59. p.
- 14 Schniedewind 1993. 48. p.
- 15 KI 1869. X. köt. 1000–1080. sz. ir. sz. 1008.
- 16 Gavit, John Palmer: *Americans by choice.* New York, 1922, Harper & Bros, 56. p.; Varga 2004. 54–57, 54. p.
- 17 Ferdinandy 1902. 248. p.
- 18 *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása. 1899–1913.* Budapest, 1918, M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal, 66–67, 74. p.; Report of Frank Dyer Chester in *Special Consular Reports. Emigration to the United States.* Washinton, 1904, G.P.O., 8. p.; Presented by Mr. Dillingham: *Reports of the Immigration Commission. Abstracts of reports of the Immigration Commission. With conclusions and recommendations and views of the minority.* Vol. I. 1910. december 5., Washington Government Printing Office, 1911, 181. p.; Shumsky, Neil Larry: „Let No Man Stop to Plunder!” American Hostility to Return Migration, 1890–1924. *Journal of American Ethnic History,* 1992. Vol. 11. No. 2 Winter, 56–75. p.; Wyman, Mark: *Round-Trip to America. The immigrants return to Europe, 1880–1930.* Ithaca and London, 1993, Cornell University Press, 6. p.
- 19 Lásd *Statisztikai évkönyv 1899.* II. Terület, népesség és közegészségügy. 384.; *Statisztikai Évkönyv 1903.* A) Ministeriumok működése – I. M. Kir. Ministerelnökség. 5. p.
- 20 BM 28.933/1898.
- 21 BM 1902/28.132.
- 22 BM 28.933/1898.
- 23 MNL OL K150-3609-V-20-1904-7973.
- 24 Burgoon, Brian – Fine, Janice – Jacoby, Wade –Tichenor, Daniel: *Immigration and Transformation of American Unionism. International Migration Review,* 2010. Vol. 44. No. 4. 933–973, 941–942. p.; Bucki, Cecelia F.: *Workers and Politics in the Immigrant City in the Early Twentieth-Century United States. International Labor and Working-Class History. Workers and Citizenship in Europe and North America,* 1995. No. 48. Fall, 28–48. p. Hourwich, Isaac A.: *Immigration and Labor.* New York, 1922, B.W.Huesch, 333. p.; Lane, A. T.: *American Labour and European Immigrants in the Late*

- Nineteenth Century. *Journal of American Studies*, 1977. Vol. 11, No. 2. Aug., 241–260. p.; Higham, John: Origins of Immigration Restriction, 1882–1897: A Social Analysis. *The Mississippi Valley Historical Review*, 1952. Vol. 39. No. 1. Jun., 77–88. p.
- ²⁵ Stephenson, George M.: *A History of American Immigration 1820–1924*. Boston, 1926, Ginn, 246. p. Davis, Philip (ed.): *Immigration and Americanization*. Boston, 1920, Ginn, 674. p.; Schneider, Dorothee: Naturalization and United States Citizenship in Two Periods of Mass Migration: 1894–1930, 1965–2000. *Journal of American Ethnic History*, 2001. Vol. 21. No. 1. Fall., 50–82, 55. p.
- ²⁶ „Olyan contrast van e két jogszabály között, hogy azoknak egy jogrendben való fentartása nemcsak súlyos inkonzekvenca, de egyúttal az állampolgári jogegyenlőség sérelmét is jelenti (...)” – Királyfi 1913. 63. p.
- ²⁷ KN 1869–72. XVII. k. 1869-355. Egyébként felmerült, hogy a ket-tős állampolgárság nem felel meg az állampolgársági viszonytal szemben felmerülő azon igénynek, hogy az szükségképpen valami-féle érzelmi kapcsolatot is magában foglal az állampolgár és a hazája között – lásd Ferdinandy Gejza: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1902, Politzer, 248. p.
- ²⁸ A kérdéshez lásd Kisteleki Károly: Changes in the Hungarian Regulation of Citizenship and the Hungarian Concept of Nation. *Acta Juridica Hungarica*, 2011/52. No. 2. 133–145, 137. p.; Varga Norbert: Kossuth Lajos állampolgárságának elvesztése. *Aetas*, 2013/1. 74–99. p.
- ²⁹ Papp Tibor: A Magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után 1868–1890. 1. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1967/2. sz. 302–338, 314. p.; Diószegi István: A véderő problémái a közös minisztertanács előtt 1883–1895. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988/2. sz. 295–335, 296. p.; Allmayer-Beck, Johann Christoph: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988/4. sz. 668–676, 670. p.
- ³⁰ 1868. évi XL. tc. 55. §; 1889. évi VI. tc. 64. §.
- ³¹ MNL OL K150-2486-1894-VII-14-5586.
- ³² Bencsik Péter: Határforgalom Magyarország és a Balkán között (1903–1941). *Limes*, 2000/1. sz. 63–82, 63. p.; Parádi József: A polgári magyar állam első határőrizeti szakszerve. A Magyar Királyi Határrendőrség 1906–1914. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/3. sz. 541–570, 542. p.; Parádi József: A magyar királyi csendőrség határőrizeti feladatai 1891–1914. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988. 56–92, 65. p.; Parádi József: A dualista Magyarország határőrizete a migráció tükrében. In Illés Sándor – Tóth Pál Péter (szerk.): *Migráció. Tanulmánygyűjtemény*. I. kötet. Budapest, 1998, KSH Népeştudományi Kutató Intézet, 57–72, 68. p.; Sallai János: Határkapcsolatok. *Limes*, 1995/3. 95–110, 100. p.; Csapó Csaba: *A magyar királyi csendőrség története*. Pécs, 1999, Pro Pannonia, 119, 123–129. p.
- ³³ MNL OL K150-3609-1904-V-20-79783.
- ³⁴ MNL OL K150-3609-V-20.
- ³⁵ 1880. évi XXVII. tc.
- ³⁶ PM 39.041/1880.
- ³⁷ Kmety Károly: *A magyar közjog tankönyve*. Budapest, 1911, Grill, 80. p. – Kmety csak a szűk értelemben vett állami szolgálatot tekintette az állampolgárság elvesztése okának.
- ³⁸ Pl. MNL OL K150-952-1882-I-10-30155, MNL OL K150-952-1882-I-10-21688, MNL OL K150-952-1882-I-10-21312, MNL OL K150-952-1882-I-10-13857, MNL OL K150-952-1882-I-10-20330
- ³⁹ Az útlevel lejártá után a hatóságoknak elvileg nyomozást kellett folytatniuk, hogy a kivándorolt személy visszatért-e az országba. – MNL OL K150-3609-1910-V-20-22489-139316
- ⁴⁰ *Népszava*, 1908. november 12.
- ⁴¹ KN 1906. XXI. k. 1906-368.
- ⁴² AT-OeStA/HHStA PA XXXIII 100-1-341.
- ⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1908. november 12.
- ⁴⁴ Lásd a határőrizettel kapcsolatos lépéseket. – BM 1905/91.000.
- ⁴⁵ MNLOLK150-3609-V-1904-20-14366; MNLOLK150-3609-1910-V-20-22489.
- ⁴⁶ MNL OL K150-3609-V-20; MNL OL K150-3609-1914-V-20-4197; MNL OL K150-3609-1914-V-20-4197-66896; MNL OL K150-3609-1912-V-20-3971.
- ⁴⁷ *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása. 1899–1913*. 64–65. p.; BM 1914/142.873; *Budapesti Hírlap*, 1913. október 24.; Gergényi I. József: *Az amerikai kivándorlás oka és hatása*. Bártfa, é. n., Salgó Mór, 125. p.; Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Budapest, 1904, Kilián, 22. p.; Presented by Mr. Dillingham: *Reports of the Immigration Commission. Abstracts of reports of the Immigration Commission. With conclusions and recommendations and views of the minority*. Vol. I. 1910. December 5., Washington Government Printing Office, 1911, 24. p.; Just, Michael: *Ost- und südeuropäische Amerikawanderung 1881–1914. Transitprobleme in Deutschland und Aufnahme in den Vereinigten Staaten*. Stuttgart, 1988, Franz Steiner, 53. p.; Moltmann, Günter: *Steamship Transport of Emigrants from Europe to the United States, 1850–1914: Social, Commercial and Legislative Aspects*. In Friedland, Klaus (ed.): *Maritime Aspects of Migration*. Köln-Wien, 1989, Böhlau, 316. p.

Herger Csabáné

Adalékok az özvegyi jog történetéhez

Az özvegyi jog gyakorlata 1848 után Baranya vármegyében

Az özvegyi jog (*ius viduale*) intézményét a korabeli, tradicionális magánjogi irodalom¹ az ún. női különjogok között, az 1848 utáni irodalom² pedig többnyire a házastársi öröklési jogban tárgyalta. Ez a különbség a kortárs magánjog-történeti irodalomban is fellelhető, attól függően, hogy a szerző a tradicionális jogra³ vagy a modernizáció korára⁴ koncentrált. Az aláb-

bi tanulmány célja nem az özvegyi jog szakásjogi, illetve írott jogi normákban rögzített szabályainak tételes leírása, hanem ezekre támaszkodva a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (a továbbiakban: BML) őrzött hagyatéki eljárások, illetve házassági vagyoni jogi és hagyatéki jogviták iratanyaga alapján annak bemutatása, hogy 1848 után Baranya vármegye területén a joggyakorlatban miként jelent meg az özvegyi jog.

1. Az özvegyi jog a jogforrásokban

Az özvegyi jog intézménye, mely hazánkban először *Szent István* II. dekrétumának 24. fejezetében az özvegy nő házassági kényszer alóli mentesítésével jelent meg, majd a nemesi jogban fejlődve fél évezreddel később *Werböczy István* Tripartitumában (I. r. 30. c. 7. §, 67. c. 2. §, 93. c., 102. c. 1–2. §, 134. c. 4. §) nyert rögzítést, az

1840. évi VIII. tc. 16–18. § szerint a jobbágyokra nézve is érvényesült, amennyiben „az elhunyt férj özvegyének illendő tartásáról végrendelet által nem gondoskodott”. Az 1848. évi korszakhatárt átlépve az osztrák Általános Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: OPTK) magyarországi hatályát (1853. május 1.–1861. július 23.) követően az Országbírói Értekezlet által megfogalmazott és a gyakorlatban szokásjogként érvényesülő Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (a továbbiakban: ITSZ) I. 16. és 17. § fenntartották az özvegyi jogot. A vizsgált korszakban intézményünket több törvény is érintette: az örökösödési eljárásról szóló 1894. évi XVI. tc. alapján az özvegyi jog biztosítása – ingóknál zárlattal, ingatlanoknál ingatlan-nyilvántartási bekebelezéssel – követelhető volt (81. §, 92. § és 102. §), továbbá az özvegy nőnek a dualizmus kori magyar magánjog férje szolgálata után nyugdíjigényt (1885. évi XI. tc. III. fej.), katonai házassági biztosítéka kamatainak élvezését (1881. évi XL. tc. 57–58. §) és gyógyszerári jogosítványa hasznélvezetét (1876. évi XIV. tc. 132. §) is lehetővé tette, melyek egyaránt az özvegyi jogon alapultak, és ezért annak bírói megállapításakor számba veendőek voltak.⁵

Az özvegyi jog lényege abban állt, hogy a törvényes házasságot kötött, majd megözvegyült, de érdemtelené nem vált nő leszármazók hiányában özvegyisége idejére elhunyt férje teljes vagyonának hasznélvezeti joga, ha pedig férjhez kívánt menni, kiházásítás illette. Az örökösök kérelmére az özvegy jogosultsága korlátozható volt, *Werbőczy* korában a hitbér közbecsű értékének megfelelő nagyságú birtokra, jobbágyok esetén – a gyermekek számára tekintet nélkül – egy gyermekrésze (1840. évi VIII. tc. 13. §), az ITSZ I. 16. § szerint pedig lakásra és tartásra, beleértve ruházatát is. Különbséget jelentett, hogy *Werbőczy* szerint az özvegy megszorítását nemcsak a gyermekek, hanem minden törvényes örökös követelhetette, míg a curiai gyakorlat a fiscust, az ITSZ pedig az oldalági rokonoikat fosztotta meg ettől a jogától.

Az özvegyi jog vezéreszméje 1848 előtt – és a tradicionális magánjog újjáélesztését követően is – a nőről való gondoskodás volt, a férjet családfőként terhelő nőtartási kötelezettség folytatásaként. Mivel az ITSZ a házastársi öröklés rendi korlátait nem szüntette meg, az özvegyi jog a 19. század második felében is a nemesek és honorátorok özvegyi öröklésének (*successio vidualis*), illetve a parasztok és polgárok hitvestársi öröklésének (*successio conjugalis*) kiegészítőjeként érvényesült.

2. Az özvegyi jog az OPTK magyarországi hatálya idején

Bár a *ius viduale* törvényes jogként végintézkedés hiányában is megillette a nőt, az OPTK magyarországi hatálybalépését követően végrendeletben, házassági szerződésben vagy öröklési szerződésben történő szabályozásának nagyobb jelentősége volt, mint korábban lehetett, mivel az osztrák kódex csak hasonló, de nem azonos tartalmú intézményeket nevesített a törvényes öröklésről szóló

13., illetve a házassági egyességekről szóló 28. fejezetében. Ilyen volt az özvegy törvényes hasznélvezeti joga háromnál kevesebb gyermek esetén a hagyaték ¼ részén élete fogytáig (757. §), a galíciai joggyakorlatban elterjedt kölcsönös özvegyi hasznélvezet (*Advitalitätsrecht*, 1255–1256. §), amely az özvegy törvényes öröklését kizárta (758–759. §, 1258. §) és az özvegyi tartás (*Witwengehalt*) is, amely az özvegy ellátására rendelt összeg volt, mindig három hónapra előre fizetve (1242. §), újabb férjhezmenetelig (1244. §). Egyébként az özvegyet férje halála után hat hétig, illetve ha terhes volt, a szülést követő hat hétig a hagyatékból ellátás illette, ez azonban özvegyi tartást kizárta (1243. §). Hazánkban az alkalmazandó jogot az OPTK-t hatályba léptető 1852. november 29-i pátenz XII. c. szerint a házasságon alapuló jogviszonyok esetében a házasságkötés időpontja határozta meg. Az ITSZ az OPTK magyarországi hatálya alatt „keletkezett vagy elenyészett öröklési vagy özvegyi jogokat” érintetlenül hagyta (19. §), és e tekintetben a férj halálának időpontja volt döntő.⁶

Bucher József pécsi polgár 1854. február 3-án hunyt el. Haláleset felvételi jegyzőkönyve⁷ szerint a római katolikus vallású, 79 éves férfi tizennégy gyermeket és egy unokát hagyott maga után. Özvegye, *Prezlmayer Anna* a 1361 Ft 20 Kr értékű hozományt hozott a házasságba, míg a férj halálakor 198 Ft ingó vagyonnal, a siklói külvárosban 834, 1450 Ft-ra becsült majossal, a pécsi hegyen 45 Ft-ra becsült szőlővel és a budai külvárosban 9600 Ft-ra becsült házzal bírt. A hagyatéki leltár⁸ záradéka szerint az örökösök „a végrendelet értelmében kívánnak örökösödni”. A női hozományt ugyan a „hagyaték tartozásai” rovatban feltüntették, de a gyakorlattól eltérően a közszerzeményről nem történt említés. Az özvegy örökösödési nyilatkozatában azonban kérte, hogy a teljes hagyatékot, melynek fele „törvényes közkereső jogánál fogva” őt illeti, neki adják át.⁹ *Bucher* József és felesége 1839. június 28-án kelt végrendelete nem maradt fenn, az ún. átadó okiratból¹⁰ azonban kiderül annak tartalma. Eszerint közös gyermekeiknek, mint törvényes örökösöknek a teljes hagyaték „átadatik (...) akképpen, hogy az anya az egész hagyatéki javak háborgatlan használatában megmaradjon”. A végrendelet, mely majd másfél évtizeddel az OPTK magyarországi hatálybalépése előtt készült, a törvényes magyar intézményétől egy pontban tért el: az özvegyi jog megszorítását – a leszármazó örökösök léte ellenére – kizárta.

Csonka András végrendeletét ugyan 1858. május 1-én, halála előtt hat nappal vetették papírra, a 80 éves pécsi „kapás” jóval az OPTK hatálybalépése előtt vehette feleségül *Szabó Annát*, ahogy erre öt nagykorú, közös gyermekük léte következtetni enged. Végrendeletében a teljes közszerzeményi vagyont felosztotta gyermekeik között: házat *Márton* fiának rendelte, „de azon feltétel mellett, hogy köteles annyát a házban és a reá osztályrésziül eső birtokban holtig háborítatlan megtartani, és róla úgy szinte eltakarítatásáról, élelmezéséről gondoskodni, s betegségében ápolni”.¹¹ Tekintsünk el attól, hogy a közszerzeményi vagyon fele a feleség tulajdonát képezte, melyről csak ő rendelkezhetett volna. Az ügy lényege a témát te-

kintve az volt, hogy az özvegy, akinek tartásáról a családi házat öröklő *Mártonnak* kellett gondoskodnia, megmaradt az ingatlan javak birtokában.

Csonka András végrendelete is példa arra a 19. század második felében parasztok¹² és polgárok¹³ között is érvényesülő gyakorlatra, hogy közös, törvényes leszármazók esetén a családi vagyont rendszerint egyben tartották a túlélő házastárs haláláig. Ezt törvényes és végintézkedésen alapuló öröklés egyaránt követhette. Ha az utóbbiról volt szó, a végrendeletben, házassági szerződésben vagy öröklési szerződésben a majdani öröklés feltétele rendszerint az volt, hogy az örökösök az özvegy tartásáról haláláig teljeskörűen gondoskodjanak, ahogy ezt a 66 éves pécsi munkás, *Jutsek János* is meghagyta két nagykorú gyermekének 1857. május 22-én: „kívánom, hogy holtom után egész vagyonom hitvesem, szül. *Fábián Anna* birtokába és keze alatt megmaradjon, úgy annak hasznát és jóvedelmét ő maga még él, élvezze és húzza, annak holtá után pedig lehúzván vagyonomból a netán fennmaradó adósságokat s egyéb költségeket, legelőször is leányomnak *Katalinnak*, (...) 350 váltó Ft-ok úgy szinte ennek *Kati* nevű lányomnak s illetőleg unokámnak betegségemben tett szolgálatajáért 50 váltó Ft-ok fizetessenek ki, mindazon által kötelesek legyenek hogy hitvesemet és illetőleg édes- és nagyanyjukat még élni fog, szintén ápolják, s udvarolják, és így aztán az ekként fennmaradó vagyonom két gyermekem (...) közt egyenlően osztassék fel.”¹⁴

Míg a magyar törvényes özvegyi jog az özvegy felelőséről való gondoskodást szolgálta, végintézkedéssel szabályozott özvegyi jog a férj ellátását is szolgálhatta, az osztrák *Advitalitätsrecht* tartalmához hasonlóan. A 38 éves pécsi *Graits Anna* örökölt különvagyona hasznélvezeti jogával ruházta fel férjét, *Radó Josef* bocsorkorkészítőt annak haláláig 1858. október 31-én tett végrendeletében: „Halálom törtévéen kívánom, hogy bátyámmal *Grais Mátyás*nál lévő és ides atyámtól reám szállt örökségem mely az utóbb nevezetnek végrendeletje szerént egy hold földből, fele szénás kertből és 96 váltó Ft-okból áll, szeretett férjemre, *Radó Josefre* hív szeretete, úgy betegségemben tett ápoltatási jutalmául szálljon, oly formán mind azonáltal, hogy a mondott örökségemnek még él, hasznát és jóvedelmét húzza, azt azonban sem elkölteni sem pedig adósságokkal megterhelni néki semmi cím alatt nem szabad, és annak holtá után kedves gyermekeimre háramoljon.”¹⁵

A vizsgált levéltári anyagban nem találtam olyan ügyet, melyben 1853. május 1. és 1861. július 23. között történt végintézkedés esetén az osztrák *Witwengehalt* intézményét alkalmazták volna. Az 1242. § azonban nem zárta ki azt, hogy végintézkedés hiányában az OPTK özvegyi tartását bíróság – a hagyatéki eljárás során létrejött egység alapján – állapítsa meg, csak a házastársak akaratainak elsődlegessége érvényesült a kötelmi jogba ágyazott házassági vagyoni jogi (és részben házastársi öröklési jogi) szabályokban. 1872-ben özv. *Bárdi Sándornó Szekeres Éva* a Pécsi Kir. Törvényszék előtt Örzse lányától követelt özvegyi tartást. Földműves férje a *Vághó László* református lelkész által kiállított ún. értesítő szerint 1856-ban halt meg, és Örzse egyetlen élő gyermekük volt.¹⁶ Keresetét a

következő indokolással utasították el: „felperes maga sem állítja, hogy özvegyi tartása alperes részéről megtagadta-tott volna”, és alperes ellenirata szerint „a lakhatást és az eltartást a keresetbeli közös vagyonban együtt lakva kellett élveznie felperesnek”, amit ő nem is cáfolt. Az egyezség tartalmazta az együtt lakás kitételét, ami jelzi, hogy az a magyar özvegyi jog szerint jött létre. Az indokolást további részét utólag áthúzták, de olvasható maradt: „habár az örökhagyó halálakor életben volt osztrák p.t. k-nak 757. § értelmében a hagyatéknak ¼ része hasznélvezetül az özvegyet illeti élte fogytáig, de felperes nem ezt, nem is lakbért, hanem termények és bor árát kérte.”¹⁷

Bár ilyen jogesetet a vizsgált anyagban nem találtam, nem zárható ki, hogy az egyezség tartalmát az özvegy és az örökösök a *Witwengehalt* intézményének megfelelően alakították, mint ahogy egyezség hiányában a bíróságnak is az 1242. §-nak megfelelően kellett az özvegyi tartás mértékéről határoznia, amennyiben a férj végintézkedés nélkül hunyt el.

3. Az özvegyi jog gyakorlata 1861 után

3.1. Az özvegyi jog érvényesítése

Az örökösök és az özvegy a hagyatéki eljárás során rendszerint nemcsak halál esetére szóló rendelkezésen alapuló, hanem törvényes öröklés esetén is egyezségekre léptek, és a hagyaték átadása ennek megfelelően történt meg. A Palotabozsokon, 1865. november 18-án végrendelet nélkül elhunyt *Németh Mihály* örökösei között 1866. május 9-én jött létre egység. Teljes vagyonát kiskorú, törvényes leszármazói, „*József, Anna* és *Mihály* örököljék oly formában, hogy édesanyjuk szül. *Babos Éva* azt holtig, ha özvegy marad kezelje és hasznélvezze, aki is az ingatlanokat és a kezén hagyott ingóságokat jó karban fenntartani, a hagyatéki terheket lehetőleg törleszteni köteles.”¹⁸ Amikor – az egyezséggel szemben – a már kiházasított *Németh Anna* kiskorú testvéreitől, illetve törvényes gyámjukként özvegy édesanyjuktól örökrésze kiadását követelte a Pécsi Kir. Törvényszék előtt, keresetét 1871. augusztus 8-án a következő indokolással utasították el: „Az osztályos egység hasznélvezetet ad az özvegynek holtáig, ezért felperes keresete idő előtti volt.”¹⁹ A másodfokú ítélet indokolása ezt pontosította: „Az örökhagyó hagyatékát képező fele rész az özv. javára, ennek lakás és tartás iránti szolgálmanak bekebelezésével terhelve van, (...) és ennél fogva mindaddig, míg özvegy bekebelezéssel biztosított özvegyi joga törles által el nem enyészett, és az I. sz. alatti osztályos egység hatálya törvényes úton és okok miatt meg nem szüntethet (...)”²⁰

Az egyezségben az özvegyi jogot az örökösök meg is válthatták. Az alábbi jogesetben két özvegy szerepelt, és két családi egyezség is létrejött, előbb az egyetlen élő törvényes örökös, *Gáspár Katalin* és fivére özvegye, *Varga Katalin* között az özvegyi hasznélvezet terjedelme, majd *Varga Katalin* és később szintén megözvegyült anyósa között az anyós özvegyi joga megváltása tárgyában. A Pécsi Kir. Törvényszék 1892. október 31-én *Gáspár Katalin* fi-

vére özvegye elleni, „tulajdonjog bekebelezésének eredeti érvénytelenség okából történő törlése” iránti keresetének helyt adott, és feljogosította felperest a törlés kérésére, míg alperest kötelezte ennek túsására, amennyiben „felperes leteszi a főesküt: nem igaz, hogy az engem illető rész *Varga Katalin* javára leendő átjegyzésébe bárhol és bármikor beleegyeztem volna”. Felperes fivére özvegyével felperes atyja halála, 1877. december 15-én után kötött egyességet az özvegyi jog megszorításáról, de „alperes férjének anyjával maradni nem tudott, és az is kiment a házból leányához, felpereshez. (...) Alperes azt ígérte, hogy az özvegy anya lakásból és tartásból álló szolgalmi joga megváltása fejében 160 forintot fizet felperes részére.” Tanúk igazolták, hogy „felperes az egyesség szerint folyton és háborítatlanul birtokolta és használta az északi részt”, majd „alperes részére az egész tulajdonjog bekebelezetett, mert az 1887. június 16-i hagyatéki tárgyaláson anyósa halála után felperes nem jelent meg. Ezért felperes jogosítva van a telekrendtartás 148. § szerint ezt törlési keresettel támadni és az előbbi állapot teljes helyreállítását kérni.”²¹

Ha az egyezés nem jött létre, az özvegy jogát sikerrel érvényesíthette bíróság előtt. Özv. *Mihajlovics Jęftóné* kácsfalui lakos 1897. július 24-én elhunyt férje testvére, *Mihajlovics Emilia* ellen ingatlanok hasznélvezete és járulékai iránt indított pert. A Pécsi Kir. Törvényszék megállapította, hogy felperest „özvegysége tartamára” alperes „köteles a közös birtokba fogadni a (...) sz. vázrajzon jelölt részekbe bocsátani”, mivel a végrendelet és örökösök nélkül elhunyt férj a hagyatékát képező ingatlanokat testvérelével, alperessel együtt örökölte 1860-ban, majd „*Mihajlovics Jęftó* elhalálása folytán ezen neki jutó ági vagyronrészt is alperes örökölte el”. A hagyatéki eljárásban felperes özvegyi jogát sógornője „kétségbe vonta, mert állította, hogy felperes testvérét hűtlenül elhagyta, ezzel magát érdemtelenné tette”. Házasságuk azonban törvény útján fel nem bontott, és felperesi tanúk vallomása alapján „oly bizonyítékot, ami felperes özvegyi jogától a fenti értelemben megfoszsa, nem lehetett megállapítani. (...) A törvény értelmében az özvegyet lemenő örökösök nem létében özvegyi jog czimen az egész hagyaték életfogytiglani hasznélvezete megilleti. Eldöntendőül csak az jelentkezik, hogy erről felperes részben vagy egészben lemondott-e, kénytelen-e megelégedni a korlátozott résszel, melyet alperes tulajdonjogának bekebelezésével együtt neki biztosítottak. (...) Felperes e jogával bizonyos ideig nem élt, (...) a tartás elengedésére nézve bizonyos engedményeket is tett. (...) Végleges egyesség peres felek között nem jött létre, sőt ennek következményeként jelentkezik jelen per, a joglemondásnak pedig világosnak és határozottnak kell lennie. Ha a bíróság végzése jogerőre is emelkedett, mely felperest özvegyi jogára nézve megsértette, felperest ezen körülmény nem fosztja meg attól, hogy özvegyi hasznélvezeti jogát, mely törvény szerint megilleti, ne követelhesse, mert ennek mennyiségét nem a bíróság határozatainak rendelkezései, hanem törvény biztosítja, ezért az erre alapított kifogás nem vehető figyelembe.”²²

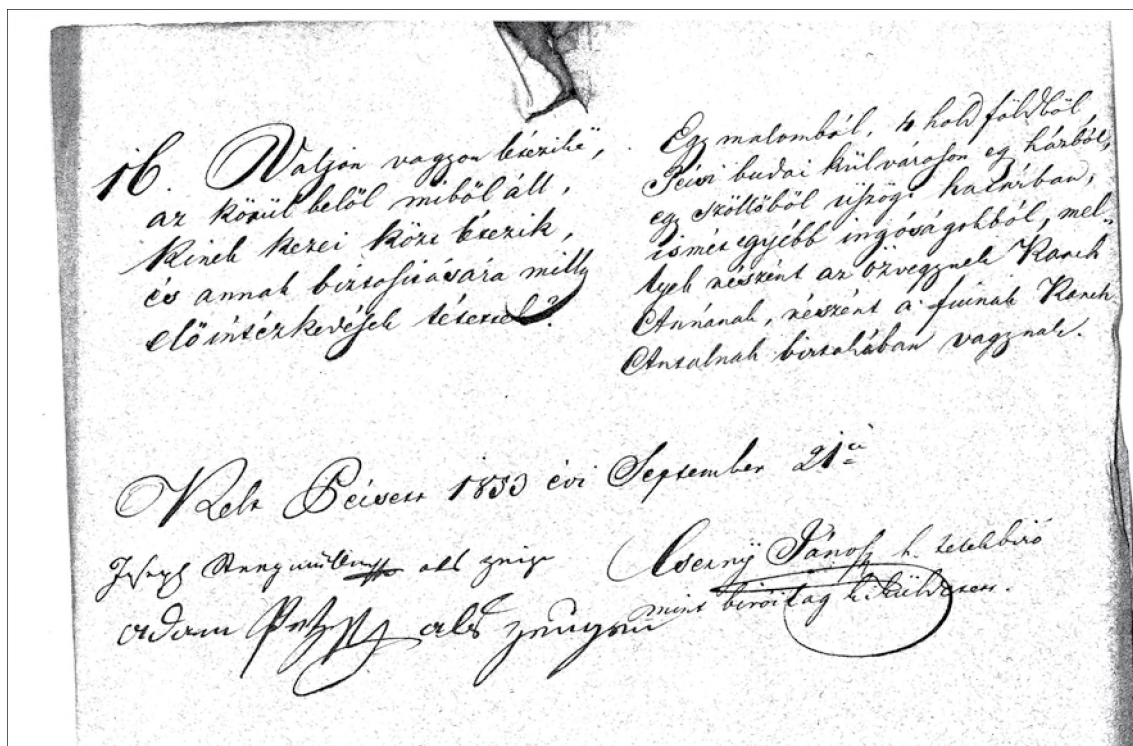
Ha az egyezés létrejött, de attól az örökösök vagy az özvegy eltért, szintén jogvita keletkezett. Özvegyi haszn-

élvezet megítélése tárgyában hozott ítéletet Baranya Megye Törvényszéke 1871. június 6-án *Mészár Anna* baranyavári lakos elhunyt férje öt testvére, *Bereczko Andria*, *Marko*, *Tadia*, *Stipan* és *Mika* ellen iránti perében. Míg hitvestársi öröklését – gyermek hiányában – a délszláv család közös vagyonából a férjét illető tulajdoni hányad erejéig a bíróság megítélte, özvegyi hasznélvezet iránti igényét elutasította, „mert alperesek felperes ezen jogát elismerték, annak érvényesítésére késznek nyilatkoztak, felperes azonban alperesek ezen ajánlatát elfogadni nem akarta”.²³ A másodfokú bíróság újított eljárásban, 1872. július 23-án a korábbi ítéletet részben megváltoztatta: „az özvegyi hasznélvezeti jog megítéltetik, s alperesek kötelezettek a hagyatéki tárgyalás alkalmával ősieknak elismert ingatlanok 1/6 része erejéig felperest közös birtokba bocsátani, s őt ezen birtokban mindaddig eltúrni, míg férje nevét viseli, mert ő az őt törvényesen megillető jogáról le nem mondott azzal, hogy alperesek kiegyezési módozatát nem fogadta el.”²⁴

Végrendelet és ajándék nem terhelhette az özvegyi jogot, ahogy a kötelesrész intézménye sem szoríthatta meg (ITSZ I. 7–8. §). *Dékány Éva* pellérd lakos bátyja, *Dékány Ferenc* és özvegy édesanyja *Dékány Istvánné* született *Szabó Erzsébet* aranyosi lakosok ellen indított „osztályrésze kiadása” iránt pert. A fítestvér ajándékozási szerződéssel kapta tulajdonban az aranyosi 71. sz. tulajdonjegyző könyvbe felvett házat és ¼ telket, valamint az ugyanitt 594. hrsz. alatt bejegyzett szőlőskertet, tizenhat évvel apja halála (1889. január 3.) előtt. A Pécsi Kir. Törvényszék ítéletében megállapította, hogy a kötelesrész mindezekből 236 Ft 66 Kr, melynek megfizetésére kötelezte alperest 1889. január 3-tól számítva 6% kamattal együtt, mivel igazolást nyert, hogy felperes „egyesenági leszármazó, aki osztályos részre jogosult, (...) a szerződés ajándékozás volt ugyan, de kikötötte az apa, hogy *Anna* nevű lányának *Ferenc* örökrész fejében 120 Ft-ot juttasson”. De „felperes *Dékány Éva* pellérd osztályrészére nézve ki nem elégített, (...) és alperes sem cáfolja, hogy felperes az ITSZ 7-8. §§ szerint kötelesrészre jogosult”.²⁵ A másodfokú ítélet²⁶ nem maradt fenn, annak tartalmára csak a jogerős curiai ítéletből lehet következtetni. A Curia 1895. február 12-én a másodbíróság ítéletét helyben hagyta „indokainál fogva, és mégis azért, mert az átruházott vagyon jövedelméből a szülő tartása fedezhető volt, és így alperes ezen a czímen az átruházott ingatlanok ellenértékéből mi összeget nem számíthat fel. Joggyakorlatunk szerint az eltartási kötelezettség nem oly visszteher, mely a köteles résszel szemben beszámítható.”²⁷

3.2. Az özvegyi jog megnevezése

A vizsgált levéltári anyagban szembetűnő, hogy az özvegyi jog megnevezése – tartalmától függően – ingadozó volt. 1849. október 6-án rendezte Magyarbólyban az udvardi földműves, *Josef Pfaff* és második felesége, *Margarethe Neff* házassági szerződésben a feleség özvegyi jogát, amelyet holtig tartó életjáradék és járulékai megnevezéssel illettek. A férj 1862. január 6-án

Haláleset felvételi jegyzőkönyv részlete, 1853. szeptember 21.

hunyt el, de örökösei, első házasságából született gyermekei, illetve unokái ellen az ekkor már új házasságban élő volt feleség csak 1868-ban indított pert. Az asszony keresetében előadta, hogy a hagyatéki eljárást követően a neki juttatott járadék átadása „nem teljesítetett”, ezért keresetéhez csatolta a házassági szerződést. Eszerint ismételt férjhez menetele ellenére is megilleti több udvardi ingatlan meghatározott részének haszonélvezeti joga, valamint termény- és munkaszolgáltatás.²⁸ 1876. október 2-án a Pécsi Kir. Törvényszék a keresetnek részben adott helyt: „alperesek tartoznak felperesnek a 399. sz. szülő haszonélvezetének felét 15 nap s végrehajtás terhe mellett átadni s felperesnő jogosítatik ezen haszonélvezeti szolgálmi jogát jelen ítélet alapján nyilván könyvileg bekebelezettni.” Mivel a per során felperes úgy nyilatkozott „hogy a szőlőn kívül a többire nézve a többi örökösök által előadott igényekkel nem törődik”, ezt a bíróság lemondásként értékelte, így „kereseti joga csak a szőlőre nézve volt megítélendő”.²⁹

Gaits Vaszília férje unokaöccsétől „özvegyi tartás fejében az örökség képpen reá szállt 8/10 telekből (...) 25 Ft készpénz és 1/4 hold kenderföld használatba való átadását”, valamint „kétévi köteleességmulasztás fejében 400 Ft kiadását” követelte. Baranya Megye Törvényszéke az özvegy tartás iránti igényének helyt adott, míg a kereset további részére nézve elutasította 1863. április 21-i ítéletében, mivel „megholt oldalágos örököse alperes, aki köteles az özvegynek lakást és tartást szolgáltatni, (...) és tagadásba nem vette, hogy miután a felperesnő a házból kiköltözött, neki semmit sem adott. (...) Miután az özvegyet addig, míg férje nevét viseli, az esetben, ha férje életében róla nem gondoskodott, annak vagyonából tartás illeti, miután azonban alperest ezt nékie megadni vonako-

dott, felperest pedig arra, hogy alperessel egy házban lakjon, egy kenyéren éljen, kényszeríteni nem lehet, a termények kiadását el kellett rendelni.”³⁰ Az özvegy tehát két éven át az örökös házában lakást és ellátást kapott, majd onnan elköltözvén kérte sikerrel a további özvegyi tartás megváltását.

A környéki lakos Illés Jakabné Jobbágy Ruzfi özvegyi tartás fejében fiától, Illés Józseftől vagyontárgyak átadását követelte. A törvényszék a keresetet 1872. február 26-án azért utasította el, mert „alperes két kifogástalan tanújának összhangzó kimondásával bebizonyította, a felperes nőt a most követelt özvegyi tartásra nézve a község előjárósága által meghatározott tárgyak ki s átadásával már kielégítette és felperes nő ezekkel meg is elégedett”.³¹ Az eset különlegessége abban áll, hogy az egyezségben a férj vagyonából nem lakás és tartás biztosítására szorították az özvegyet, hanem csupán vagyontárgyak átadásával elégitették ki.

Az özvegyi jogot nemegyszer egyszerűen szolgálmi jognak nevezték a periratokban. A kisasszonyfai plébános, Rang Antal által kiállított ún. családi értesítőből³² az tűnik ki, hogy az alábbi per felperese, Gonda Juli az 1859. május 28-án meghalt gazda, Vas Sándor második felesége lehetett, aki mostohafiával, ifjabb Vas Sándorral szemben szolgálmi joga megítélését és elmaradt tartásért 128 Ft készpénzt kért. A Pécsi Kir. Törvényszék a keresetnek részben adott helyt, megállapítva, hogy felperest „néhai férjétől maradt kisasszonyfai 17. sz. tulajdonjegyzőkönyvben foglalt 18. hrsz. ház és 1/2 telek Vass Sándort illető felére mégis csak ezen birtokban élvezendő lakás és természetbeni tartásból álló szolgálmi joga megilleti”, míg keresetét az elmaradt tartásra vonatkozó 128 Ft tekintetében elutasította, mivel alperes tanúkkal igazolta, hogy

felperesnek több ízben felajánlotta (a tartásnak) megadását, de ezt felperes minden alapos és elfogadható ok nélkül nem fogadta el, így az őt megillető szolgalmi jogáról önmaga mondott le.³³

Más esetben a bíróság a „tartási és lakási szolgalmi jog” kifejezést használták. *Grosz Henrik* és *Keresztély* édesanyjuk, született *Klotz Katalin*, laskafalui lakos ellen tartási és lakási szolgalmi jog törlése iránt indítottak eljárást. A Pécsi Kir. Törvényszék keresetüket elutasította, mivel „A kérdéses osztályos egységet az összes félnek felolvasták, akik azt aláírták és ellene semmiféle kifogás nem tétetett. Eszerint alperesnőt a felperesek által átvett házban lakás és habár nem is külön, de felperesekkel egy kenyéren és asztalnál tartás is megilleti.”³⁴

Szabó Klára mostohagyermekai, *Gál István*, *Ilona*, *Pál*, *Antal* és *Anna* alpereseket közszerzeménye kiadására és „egy gyermekrészt kamatainak özvegyisége tartamára leendő megfizetésére” kérte kötelezni. A Pécsi Kir. Törvényszék 1900. március 21-én a keresetnek helyt adott, mivel „az ősi javakból és a nem közszerzeményi javakból özvegyi tartás fejében egy gyermekrészt követelhet a nő”. Bár „az 1/6 rész tulajdonképpen természetben lenne kiadandó, de felperes az eladott ősi vagyon 6.600 korona értékének 1/6-át vagyis 1.100 korona évi jövedelmét kívánja hasznélvezni, és ez ellen alperesek kifogást nem tettek, ezért ezt özvegyi jog címen megítélni kellett”.³⁵ A felsőbb bíróságok az elsőfokú ítéletet az özvegyi tartás tekintetében helybenhagyták.³⁶

Összegezve megállapítható, hogy a joggyakorlatban az özvegyi jog kifejezést csak kivételesen alkalmazták; a kereseti kérelemben nem általában az özvegyi jogról, hanem a pontos igényről volt szó, és a bíróság értelemszerűen erről döntött.

3.3. Az özvegyi jog megváltása, megszorítása és megszüntetése

Ha az özvegyi jog olyan dolgon állt fenn, mely vagyontársak tárgyat képezte, az özvegyi jog – ha a jogosult hozzájárulását adta – nem volt akadálya annak, hogy a tulajdonostársak a vagyontársak megszüntetését kérjék. A Pécsi Kir. Törvényszék 1890. június 5-én *Löbl Mihály* mutafai és *Löbl Annamária* tófüi lakosok keresetét azzal az indokolással utasította el, hogy a pert csupán bátyjuk jogutódjai, *Löbl Henrik*, *Mihály*, *Erzse*, *Konrád*, *János* és *Annamária* ellen indították, miközben a kiskorú gyermekek képviselőként eljáró özvegy *Löbl Jánosnét* „osztályegység szerint dologi jogi hatállyal járó özvegyi jog illeti, de ő perbe nem vonatott”. A bíróság rögzítette azt is, hogy „árverés útján közösség megszüntetés csakis az esetben rendelhető el, ha a természetbeni megosztás nem lehetséges, felperes pedig alperesnek azon állítását, hogy a szőlők s földek természetben már megosztva birtokoltnak, tagadásba nem vette”.³⁷ Ha a vagyontársakat a bíróság megszüntette, egyúttal az özvegyi jogot megváltásáról is rendelkezett.

Ha az özvegy egyben tulajdonostárs és azon a tulajdoni hányadon, amely nem őt illette, özvegyi jog jogosultja

is volt, a vagyontársak megszüntetése szintén özvegyi joga megváltásával járt. A Pécsi Kir. Törvényszék 1891. február 27-én *Hatos Mária* és özvegy *Hatos Gusztávné* keresetének *Hatos Emma* mohácsi lakos ellen helyt adott, a mohácsi 31. sz. tulajdonjegyző könyvben felvett 65. hrsz. ház és a 66. hrsz. házikert vagyontársaságát megszüntette. Alperes köteles volt tűrni, hogy az ingatlan bírói átverésen eladassék. A bíróság elrendelte a vételár bírói letétbe helyezését, és az özvegyi jog megváltásaként megállapította a vételár 1/4 évenként esedékessé váló kamataira nézve az özvegy tulajdoni igényét, őt a kamatok felvételére feljogosítva. A rövid indoklás rögzítette, hogy igazolást nyert „a közös tulajdon és az életfogytiglani özvegyi hasznélvezet fennállása” a nevezett ingatlanokon, amely „megszüntetését bármelyik tulajdonostárs kérheti, és ehhez a szolgalmi jogosult is hozzájárult”.³⁸

Özvegyi jog megszüntetése és járulékaik iránt indította *Horváth Erzsébet* mohácsi lakos édesapja második felesége, *Pécsi Agnes* ellen az alábbi pert, míg az özvegy a vagyontársak megszüntetését kérte. A Pécsi Kir. Törvényszék az özvegy viszontkeresetének adott helyt. A Mohácson 1889. május 20-án elhunyt *Horváth Mihály* egyedüli törvényes örököse felperes, míg alperesnek a Mohácsi Kir. Járásbíróság 2553/900 sz. végzésével bekebelezett özvegyi joga volt. Felperes szerint második feleségét édesapja „még életében kielégítette özvegyi jogára nézve a csatolt osztályos egység értelmében, és özvegyi jog csak akkor illeti meg a nőt, ha és amennyiben arról akár élők, akár pedig halálesetre szóló intézkedéssel gondoskodva nem lenne”. A bíróság azonban alperes érvelését fogadta el, „tekintve, hogy az országbírói értekezlet által érvényben fenntartott 1840. évi VIII. tcz. 16. és 18. §§, és az ennek alapján kifejtett állandó gyakorlat szerint az özvegyi jog feltételen és kizárólagos és az még a köteles rész címén sem korlátozható. (...) Felperes nem bizonyította, hogy a juttatás célja az özvegyi jog biztosítása lett volna, vagy abba alperes beleegyezett volna, tekintve továbbá, hogy az özvegyi jog a férj halála utáni időre akarja a nőnek a tisztességes megélhetést biztosítani, aminek folyamánként (...) a hátramaradt özvegyet férje javaiban özvegyi jog címén a lakás és tartás csak azon egy esetben nem illeti meg, ha a férj özvegyének tartásáról végrendeletileg vagyis halál esetére kifejezetten intézkedett. (...) Egységben foglalt vagyonát felperes jogelődje még a házasság fennállása alatt szerezte, így arra alperes közszerzemény címén is igényt tanúsíthatna, mert nem csak az öröklött, hanem a szerzett vagyonát is osztályra bocsátotta az atya, de ha mindjárt be is igazolná felperes, hogy az egység ajándékozást jelentett, ami őt köteles részében korlátozta, még ha így is lenne, csak a köteles rész kiegészítését kérhetné, ami azonban éppen nem zárja ki azt, hogy eme kiegészített köteles része az özvegyi joggal terheltessék.”³⁹

A Pécsi Kir. Ítéletkönyv 1901. október 22-én az indokolást azzal egészítette ki, hogy „a fennálló törvények értelmében az özvegynek tartásra és lakásra van igénye, s mindaddig míg ezen igényeire nézve kielégítést nem nyert, az összes javak hasznélvezete illeti meg”. Változást jelentett, hogy a bíróság a viszontkeresetét is elutasította, mivel nem a kere-

settel azonos jogalapról származott, és felperes az együttes tárgyalásba bele nem egyezett.⁴⁰ A Curia 1902. december 20-i ítélete azonban a keresetet a főtárgyra nézve részben megváltoztatta: „az özvegyi tartás a nevezett ingatlanokból Horváth Mátyás tulajdoni jutalékának fele részére korlátoztatik s felperes az özvegyi tartás ilyen értelemben történő telekkönyvi bekebelezésének túrésére köteles.” A Curia a visszontkeresetre nézve az elsőbírósági ítéletet azzal hagyta helyben, hogy „az árverés az özvegyi lakás és tartás iránti szolgalmi jog fenntartása nélkül lesz foganatosítható”. Az „özvegyi jog a hagyatékban törvénytől fogva illeti a nőt”, áll az indokolásban, és „felperes nem bizonyította, hogy az átadás az özvegyi tartás kielégítése céljából történt volna, mint ahogy azt sem mutatta ki, hogy ajándékozás lett volna”. Tekintettel arra, hogy felperes az első házasságból született, 1840. évi tcz. 18. § értelmében helye van az özvegyi tartás egy gyermekre való korlátozásának.⁴¹

Az özvegyi jog megszorításával alperesi pozícióban, kifogásként nem lehetett élni. Özv. Pap Mártonné Buzás Anna ingatlan birtoka és járulékai iránt indított pert fia, Pap Márton ellen. A Pécsi Kir. Törvényszék a keresetnek helyt adott, és kötelezte alperest, hogy a „cserkúti 184. bétben I. sorsz. alatt foglalt 175. hrsz. ház és udvar általa bírt fele részét, továbbá a 223. hrsz. szőlőt s Pusztadűlőben 3. hrsz. szántót, a Somogyi dűlőben 8. hrsz. szántót, a Cseralja dűlőben 9. hrsz. szántót, a Ráadás dűlőben az 1. hrsz. kertnek általa bírt fele részét felperesnek 15 nap alatt birtokába bocsássa, és elvont haszon címén (...) 40 koronát fizessen meg”, mivel „alperesnek azon kifogása, hogy felperest mint özvegyet férje hagyatékában csak egy

gyermekrésznek haszonélvezete illeti meg s így nem követelheti a keresetbe vett ingatlanok egészének haszonélvezetét, jogos alappal nem bír, mert a (...) hagyaték átadó s jogerőre emelkedett végzés szerint felperes részére a haszonélvezeti jog az összes ingatlanra biztosított”.⁴²

Az özvegyi jog törlését a tulajdonos az özvegy újrahazasodása után kérhette. A Pécsi Kir. Törvényszék Tóth János és neje Csupits Teréz lothárdi lakosok özvegy Csupits Jánosné született Bosnyák Márta ellen „életfogytiglani lakás és tartás szolgalmi jogának törlése” iránti keresetének 1892. október 13-án azért adott helyt, mert „újboldi férjhez menetele igazolást nyert”.⁴³ Mivel a per kimenetele nem volt kétséges, alperes a bíróság előtt meg sem jelent.

4. Következtetések

A nőtartást a férj halálával felváltó özvegyi jogot a 19. század végének magánjogtudománya „szükségesnek és mindenki által fenntartandónak” ismerte el.⁴⁴ A vizsgált levéltári források azt igazolják, hogy az özvegyi jog nem kihalófélben lévő intézmény volt, hiszen a korszakban a nők önálló kereső tevékenységet ritkán folytattak, és özvegyként – különösen a nem vagyonos társadalmi csoportok esetén – szükségük lehetett a gondoskodásra. Magánjogi törvénykönyvünk tervezeteiben az özvegyi jog már nem női különjogként, hanem az öröklési jogon belül, de lényegét tekintve a tradicionális jogban meglévő tartalommal nyert szabályozást, melynek bemutatása külön tanulmány tárgyát képezi.

ESZTER, Cs. HERGER

Beiträge zur Geschichte des Witwenrechts: Das Witwenrecht in der Praxis nach 1848 in Baranya (Zusammenfassung)

Das Witwenrecht (ius viduale) wurde vor 1848 in der ungarischen Privatrechtsliteratur unter den sog. Sonderrechten der Frauen, aber nach 1848 meistens im Ehegattenerbrecht behandelt. Dieser Unterschied ist auch in der heutigen privatrechtshistorischen Literatur davon abhängig aufzufinden, ob sich der Verfasser auf das traditionelle Recht oder auf das Zeitalter der Modernisierung fokussiert. Die Zielsetzung des Beitrags ist nicht die ausführliche Beschreibung des Witwenrechts aufgrund des ungarischen Gewohnheitsrechts beziehungsweise der einzelnen Gesetze, von denen es teilweise geregelt wird, sondern die Darstellung des Witwenrechts in der Praxis nach

1848 im Komitat Baranya aufgrund der Akten von ehemaligen Nachlassverfahren, Nachlassprozessen und ehedem güterrechtlichen Rechtsstreitigkeiten, die im Archiv des Komitats Baranya des Ungarischen Nationalen Archivs aufbewahrt wurden. Diese Analyse lässt die Folgerung abziehen, dass die Aufrechterhaltung des Witwenrechts in den Entwürfen des ungarischen Zivilgesetzbuches an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert wohlbegründet war; das Witwenrecht, welches nach dem Tod des Ehemannes dem Frauenunterhalt folgte, war wegen der sozialen Verhältnisse auch weiterhin ein notwendiges Institut des ungarischen Privatrechts.

Jegyzetek

¹ Többek közt Kelemen Imre: *Institutiones Juris privati Hungarici I.* Pest, 1814, 733. o.; Johann von Jung: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes I.* (Wien, 1818, 77–81. p.)
² Többek közt Balogh Elemér: Özvegyi öröklés. In Márkus Dezső (szerk): *Magyar jogi lexikon V.* Budapest, 1904, 809–820. p.; Jancsó György: *A magyar házassági és házastársi öröklési jog.* Budapest, 1901, 852–1015. p.

³ Homoki-Nagy Mária: Die Institution des ius viduale im Spiegel der ungarischen Rechtsquellen. In Béli Gábor – Herger Csabáné – Peres Zsuzsanna: *Jogtörténeti tanulmányok X.* Pécs, 2010, 67–82. p.
⁴ Weiss Emília: *A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban.* Budapest, 1984, 86–128. p.
⁵ Jancsó, i. m. 901. p.
⁶ Jancsó, i. m. 890. p.
⁷ BML IV/41/1854, haláleset felvételi jegyzőkönyv, 1854. február 6.

- ⁸ BML IV/41/1854, hagyatéki leltár, 1854. április 28.
⁹ BML IV/41/1854, ún. örökösi nyilatkozat, i. n.
¹⁰ BML IV/41/1854, ún. átadó okirat, 1856. január 24.
¹¹ BML IV/121/1858, végrendelet, 1858. május 1.
¹² Herger Csabáné: A közszerzemény megosztása a paraszti népréteg körében Baranyában 1848 után. In Varga Norbert: *VI. Szegedi Jogtörténeti Napok*. Szeged, 2014, 67–96. p.
¹³ Herger Csabáné: „Meine Seele rekommandiere ich in Gottes endlose Barmherzlichkeit...” Letztwillige Verfügungen in Pécs unter der Geltung des österreichischen Zivilrechts. In Holcman, Borut (szerk.): *Festschrift für Gemot Kocher zum 75. Geburtstag*. Maribor, 2017, 181–196. p.
¹⁴ BML IV/147/1858, végrendelet, 1857. május 22.
¹⁵ BML IV/175/1858, végrendelet, 1858. október 31.
¹⁶ BML VII/2b II/424/1872, ún. értesítő, 1871. április 29.
¹⁷ BML VII/2b II/424/1872 5848p/1873 sz.
¹⁸ BML VII/2b II/608/1873, osztályos egység, 1866. május 9.
¹⁹ BML VII/2b II/608/1873 1961p/1871 sz.
²⁰ BML VII/2b II/608/1873 3202p/1872 sz.
²¹ BML VII/2b II/349/1890 14808p/1892 sz.
²² BML VII/2b II/198/1900 1540p/1900 sz.
²³ BML VII/2b II/293/1872 1763p/1871 sz.
²⁴ BML VII/2b II/293/1872 22422p/1872 sz.
²⁵ BML VII/2b II/485/1890 104p/1891 sz.
²⁶ BML VII/2b II/485/1890 1549p/1893 sz.
²⁷ BML VII/2b II/485/1890 11857p/1895 sz.
²⁸ BML VII/2b II/270/1872 4274p/1868 sz.
²⁹ BML VII/2b II/270/1872 5177p/1876 sz.
³⁰ BML VII/2b II/411/1872 753p/1863 sz.
³¹ BML VII/2b II/280/1872 754p/1872 sz.
³² BML VII/2b II/912/1872, ún. családi értesítő, 1872. február 19.
³³ BML VII/2b II/912/1872 8840p/1873 sz.
³⁴ BML VII/2b II/954/1872 69/873 sz.
³⁵ BML VII/2b II/315/1900 4234p/1902 sz.
³⁶ BML VII/2b II/315/1900 1235p/1902 sz. és 6525p/1902 sz.
³⁷ BML VII/2b II/238/1890 3839p/1891 sz.
³⁸ BML VII/2b II/443/1890 2034p/1891 sz.
³⁹ BML VII/2b II/133/1900 6713p/1901 sz.
⁴⁰ BML VII/2b II/133/1900 1938p/1901 sz.
⁴¹ BML VII/2b II/133/1900 1521p/1902 sz.
⁴² BML VII/2b II/377/1900 13064p/1902 sz.
⁴³ BML VII/2b II/503/1890 11194p/1891 sz.
⁴⁴ Balogh, i. m. 820. p.; Jancsó, i. m. 879–881. p.

1. Problémafelvetés

Az elsősorban a iustinianusi Institutiókból ismert hadrianusi szabályozás, valamint Paulus kincsre vonatkozó definíciója óriási karriert futott be a modern jogokban, hiszen az első ízben dokumentálhatóan Hadrianus által intézményesített elgondolás (miszerint az idegen telekben talált kincs tulajdonjogának fele a megtalálót, fele pedig a telek tulajdonosát illeti), valamint Paulus híres definíciója (miszerint a kincs egy bizonyos régen elrejtett, értékes dolog, amelyre már nem emlékeznek, s így nincs tulajdonosa) – persze modernizált formában, olykor persze bizonyos eltérésekkel, de – számos modern polgári törvénykönyvben szívósan tovább él mind a mai napig.

Vannak azonban olyan jogrendszerek, amelyek a kincsen történő tulajdonszerzés szabályozása tekintetében korántsem a fenti alapokon állnak. Teljesen másképpen szabályozzák a kincsen történő tulajdonszerzést pl. a *common law* jogcsaládhoz tartozó jogrendszerek, így Anglia és Wales, az Egyesült Államok tagállamainak többsége, valamint az egyébként vegyes jogrendszerűnek tekinthető Skócia is. Az angol és a skót jogban pl. a kincsen a Korona szerez tulajdonjogot. A külföldi és a történeti előképek figyelembevételéről eleve tudatosan lemondó svájci ptk. sem a romanista jogcsaládhoz tartozó jogrendszerekben általában „szokásos” módon szabályozza a kincsen történő tulajdonszerzést. Az 1907-es *Schweizerisches Zivilgesetzbuch* 723. cikke a kincset teljes egészében azon telek vagy ingó dolog tulajdonosának rendeli adni, amelyben a kincset megtalálták. A találó pedig méltányos díjazásra tarthat igényt, amely azonban nem haladhatja meg a kincs értékének a felét.

Az 1959. évi (rég) és a 2013. évi (új) magyar Polgári Törvénykönyv is egészen másképpen, más elvi alapokon szabályozza a kincsen történő tulajdonszerzést, mint a ro-

Siklósi Iván

A kincsen történő tulajdonszerzés főbb szabályai a magyar jogban, figyelemmel a modern szabályozás hazai jogtörténeti előzményeire is*

manista jogcsaládhoz tartozó modern jogrendszerek többsége. Mi lehet ennek az oka? A római jog recepciójának hazai elmaradása? A régi magyar jogtörténeti hagyományok? Netán a szocialista jogfelfogás hatásáról van szó? Érdemes legalább egy rövidebb lélegzetvételi tanulmány keretében megvizsgálnunk e kérdéskört.

2. A kincstalálás 1959. évi Ptk. előtti magyar jogtörténetéből

A Ptk. előtti magyar jogtörténeti források tanulmányozása számos értékes adalékkal szolgál a kincstalálásra vonatkozó szabályozás fejlődését illetően, és e jogtörténeti tapaszt-

*A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

talat figyelembevétele segítségül szolgálhat a kincsleltre vonatkozó, jelenleg hatályos szabályok megértéséhez is. E vonatkozásban most csak rövid áttekintést tudunk adni.

A kincstalálást a régebbi magyar jogban királyi és miniszteri rendeletek szabályozták.¹ Visky e vonatkozásban a pandektisztika hatását is kiemelve rámutat arra, hogy a kincset régebbi magánjogunk is uratlan dolognak tekintette, a kincsen való tulajdonszerzés módját azonban nem a foglalásban (vagyis a birtokbavételben mint jogi cselekményben), hanem a „rátalálásban” mint jogi tényben jelölte meg; a kincs felett így olyan személy is szerezhette tulajdont, aki teljesen cselekvőképtelen volt.²

A 18. és a 19. századból származó, még a 20. században is érvényesülő jogforrások tükrében a talált kincs fele a találót, fele pedig annak az ingatlannak a tulajdonosát illette meg, ahol a kincset megtalálták; ha a lelőhely tulajdonosa találta meg a kincset, azon teljes egészében tulajdon szerzett.³ Közömbös, hogy a kincset ingatlanban vagy ingóságban találták-e meg. Azonban, ha a kincs nagyobb (150 forintot meghaladó) értékű volt, a kincsen egyharmad részben a találó, egyharmad részben a „lelőhely” tulajdonosa, egyharmad részben pedig az államkincstár szerzett tulajdont.⁴ Visky azonban felhívja a figyelmet arra, hogy mivel később ez az értékhatár a pénzromlás folytán elenyészett, a kincstár utóbb az egyharmad rész erejéig minden esetben részesült a kincsből.⁵

Mivel a kincstalálás tárgya kizárólag ingóság lehet, témánkhoz csak közvetetten kapcsolódva, de érdemes utalnunk a műemlékek fenntartásáról szóló 1881:39. törvénycikkre, melynek értelmében „műemlék elnevezés alatt értetik a földben vagy a földszinén lévő minden olyan építmény és tartozéka, mely történeti- vagy művészeti emlék becsével bír” (1. §). A törvénycikk 2. §-a szerint az ilyen építmény felfedezője azt az „építmény helyének községi előjáróságánál” azonnal bejelenteni volt köteles. A fenntartandónak minősített műemlék esetén kisajátítási eljárást kellett lefolytatni (10. §), mindazonáltal a 14. § alapján „a kisajátítandó műemlék kártalanítandó értékének birói becslése alkalmával annak történeti vagy művészeti becse tekintetbe nem vétethetik”.

Mint már utaltunk rá, régebbi magánjogunk a kincset megtaláló személynek általában a kincs harmadrészét juttatta. E tekintetben hivatkozhatunk a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéseiről szóló 1929:11. törvénycikkre, amely meglehetősen részletes szabályozást nyújtott a régészeti, történeti, antropológiai, földtani és őslénytani emlékek felkutatása eredményeként előkerülő vagy egyébként talált dolgokra vonatkozóan (18. §). Az ilyen, közgyűjteményben elhelyezésre alkalmas, ásatás révén előkerült vagy egyébként talált ingóság a közigazgatási hatóság útján lefoglalható és megváltható volt (21. §). Az ingóság a lefoglalással az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa által kijelölt közgyűjteménynek, az ásató intézetnek (intézeteknek), illetve az ásató hazai közgyűjteménynek a tulajdonába került. A találót és a „rejtő dolog” tulajdonosát kártalanításként egyenlő arányban a lelet értékének kétharmada illette meg; ehhez képest azonban csak a rejtő dolog tulajdonosát illette kártalanításként a lelet értékének egyharmada,

amennyiben a földtulajdonossal az ásatás megkezdése előtt más megállapodás nem jött létre. Ha pedig az ingóságot a Tanács nem váltotta meg, úgy annak tulajdonjogát felerészben a találó, felerészben pedig a rejtő dolog tulajdonosa szerezte meg.

Rövidebben összefoglalva e tc. itt csak kivonatossan idézett rendelkezéseit: a lelet értékének egyharmada a kincstáré, egyharmada a talalóé, egyharmada pedig a kincset rejtő ingatlan tulajdonosáé.

Az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat (a továbbiakban: Mtj.) 588. szakasza azonban a hármasság megosztás elvetése mellett a „felerész” emelte volna törvényerőre.⁶ A törvénnyé sosem lett javaslat 588. §-a kincsnek az elásott, befalazott vagy más módon elrejtett olyan drágaságot, régiséget vagy egyéb értéktárgyat tekintette, amelyről a körülményeknél fogva meg lehet állapítani, hogy hosszú idő óta volt elrejtve, és emiatt tulajdonosát többé kipuhatolni nem lehet. Az Mtj. hivatkozott szakasza a hadrianusi–iustinianusi szabályozás alap gondolatát kívánta intézményesíteni, miszerint eltérő törvényi rendelkezés hiányában a kincset felerészben a találónak, felerészben pedig azon dolog tulajdonosának kívánta juttatni, amelyben a kincs el volt rejtve. Az 589. § értelmében a találó a kincstalálást a lényeges körülmények közlésével a hatóságnak haladéktalanul bejelenteni tartozik. A bejelentésre nézve az Mtj. 589. §-a konkrét határidőket is megállapít: a kincstalálás tényét a találástól számított nyolc napon belül, ha pedig a kincs keresését előre bejelentették, úgy a találástól számított harminc napon belül be kell jelenteni a hatóságnak. Ha a bejelentésre nem kerülne sor, az Mtj. a kincset az államkincstárnak kívánta juttatni; vagyis ez esetben a találó nem kapott volna a kincsből részesedést; a kincset rejtő dolog tulajdonosa azonban a kincsből az őt illető fele részt megtartja, ha a találást az arról való tudomásszerzésétől számított nyolc napon belül a hatóságnak bejelenti. A posztklasszikus római jog (nyilván közvetett) hatását tükrözi az 591. §, amely szerint viszont, aki idegen dologban a tulajdonos engedélye nélkül kutatna kincs után, az általa megtalált kincsnek a felét nem szerzi meg; ez a fele rész arra a községre száll, amelynek területén a kincset megtalálták. Ezeket a szabályokat egészítette volna ki az 592. § rendelkezése, amely szerint, ha a talált kincs olyan régiség, történelmi emlék vagy egyéb olyan tárgy, amelyre az államnak vagy másnak megváltási joga van, és a jogosult ezzel a joggal él, a találó és a tulajdonos a megváltási áron osztozott volna.

Az Mtj. által javasolt megoldás tehát sokkal közelebb áll a római joghoz, mint akár régebbi magánjogunk, akár az 1959-es Ptk. kincstalálásra vonatkozó szabályai. Mivel azonban az Mtj. törvényerőre sosem emelkedett, a kincstalálásra vonatkozóan továbbra is a régebbi szabályok érvényesültek, kiegészülve az 1929:11. törvénycikk fentebb már említett rendelkezéseivel.⁷

3. A kincsen történő tulajdonszerzés az 1959. évi Ptk. rendelkezései szerint

Az 1959. évi Ptk. eltörölte a korábbi magánjogunk által ismert arányokon alapuló részesedést, és e helyett ún. találói díjat vezetett be a kincsleltre vonatkozó szabályok körében. E szabályok megalkotásában bizonyára a szocialista jog államközpontú felfogása is szerepet játszhatott.

Az 1959. évi Ptk. 132. § (1) bekezdésének a kincsre vonatkozó meghatározásában ugyanakkor kimutatható a római jog hatása is, hiszen a Ptk. a kincset olyan „értékes dologként” határozza meg, „amelyet ismeretlen személyek elrejtettek, vagy amelynek tulajdonjoga egyébként is feledésbe ment”.

A szabályozás alapgondolata azonban több lényeges ponton is eltér attól, amit a hadrianusi–iustinianusi rezsim vizsgálata során konstatálhatunk. A 132. § (1) bekezdése értelmében a találó a kincset köteles az államnak felajánlani; a (2) bekezdés szerint a találó csak akkor szerez a kincsen tulajdont, ha az állam a dologra nem tart igényt; amennyiben az állam a dologra igényt tart, a találó a dolog értékéhez mérten megfelelő díjra jogosult. Nem „méltányos összegű talalódíjról” van tehát szó, mint a közönséges találás esetében (130. §), hanem ennél adott esetben lényegesen jelentősebb mértékű, a dolog értékéhez mérten megfelelő díjról. A Legfelsőbb Bíróság egy 1995-ben hozott ítéletében a találói díj mértékének kérdésében foglalt állást kiemelkedő muzeális értékű kincslelet esetén, és megállapította, hogy a 20 millió forint értéket képviselő lelet után 2 600 000 forintos találói díj indokolt.⁸

Amennyiben a kincslelet muzeális vagy műemléki értékű, annak tulajdonjoga az államot illeti meg (132. § [3] bek. 1. mondat), összhangban a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről 1997. évi CXL. törvény 7. §-ának szövegében foglalt ünnepélyes megfogalmazással is, miszerint „a kulturális javak a nemzet egészének közös szellemi értékei”. A törvény 1. sz. mellékletének sz) pontja szerint kulturális javaknak minősülnek az élettelen és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének kiemelkedő és jellemző tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb bizonyítékai – az ingatlanok kivételével –, valamint a művészeti alkotások. Ugyanezt a meghatározást veszi át a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény 7. §-ának 4. pontja is a kulturális javak meghatározása tekintetében.⁹

Az 1959. évi Ptk. egyik utolsó kommentárja rámutat arra, hogy e szabályozás révén „a tényállás nem a talá-láshoz, hanem a gazdátlan javak elsajátításához áll közel, azzal, hogy a találó valójában az állam részére szerez új tulajdonjogot”.¹⁰ Valóban, a találás tárgya olyan dolog, amely a Ptk. 129. § (1) bekezdése értelmében „feltehetően más tulajdonában” van, a kincs viszont jogi helyzetét tekintve inkább a gazdátlan dolgokhoz áll közel, de azért mégsem tekinthető annak. Ennek kapcsán felhívjuk a figyelmet arra, hogy a kincs nem uratlan dolog, elvileg lehet ugyanis tulajdonosa, pl. az elrejtő örököse, de mivel már

az elrejtő személye is ismeretlen, úgy annak örököse is ismeretlen. Az, hogy a tulajdonjog feledésbe ment, nem jelenti azt, hogy a kincsnek elvileg ne volna tulajdonosa, csak arról van szó, hogy az ő kiléte többé már nem deríthető ki. A kincsen történő tulajdonszerzésre vonatkozó önálló szabályrendszer intézményesítésének oka tehát lényegében az itt kifejtett praktikus megfontolás: a tulajdonos személyének kiderítése lehetetlen vagy alig volna lehetséges. Tulajdonképpen valamiféle fikcióról is lehet beszélni: tudjuk ugyan, hogy a kincsnek elvileg van (vagy lehet) tulajdonosa, mégis úgy tekintünk rá, mintha nem lenne. A magyar jog kincsfogalmának és a kincsen történő tulajdonszerzés dogmatikai „hovatartozásának” vizsgálata során tehát tulajdonképpen ugyanazok a problémák vetődnek fel, mint amelyek a római jogra nézve, a kincsre vonatkozó paulusi definíció elemzése kapcsán is fölvetődnek. A kincset ugyanis a római jogra nézve nem lehet „tulajdonképpen értelemben” uratlan dolognak tekinteni, és ezzel közönséges *occupatio* tárgyává tenni. Ahogy viszont a római jogi *occupatio* és kincstalálás határmezsgyéje is bizonytalan, úgy a magyar jog kincsleltre vonatkozó szabályainak tükrében a magyar polgári jog kontextusában is némiképp bizonytalan a kincs jogi sorsa, illetve az azon történő tulajdonszerzés dogmatikai „hovatartozása”.

Az 1959. évi Ptk.-ban foglalt szabályozás tehát jól láthatóan jelentős részben más elvi alapokon áll, mint a fentebb idézett nyugat-európai polgári törvénykönyvek kincstalálásra vonatkozó szabályozásai.

A római jogi hatás csak a következő aspektusokra tekintettel mutatható ki:

- kincs magyar polgári törvénykönyvbeli meghatározásában a paulusi definíció hatása tükröződik;
- a kincs nem közönséges uratlan dolog sem a klasszikus-iustinianusi jogban, sem pedig a magyar jogban;
- ebből fakadóan pedig a kincs a római jog és a magyar jog szerint sem közönséges *occupatio*, hanem egy attól független tulajdoni szerzőmód tárgya, hiszen a kincs megszerzéséhez elegendő a kincsre való rábukkanás, akár annak megpillantása, és a kincsen való tulajdonszerzésnek – az *occupatio*óval szemben – nem tényállási eleme a birtokszerzés, csak a találás.

4. A 2013-as Ptk. kincstalálásra vonatkozó szabályai és azok rövid értékelése

Az 1959. évi Ptk. kincstalálásra vonatkozó szabályaiban azonban egyebekben nem mutatható ki a Hadrianustól származó szabályozás hatása, és minden jel arra mutat, hogy e tekintetben a jövőben sem várható változás. A Vékás Lajos akadémikus által szerkesztett *Szakértői Javaslat* „Kincstalálás” című, 4:77. §-a ugyanis az 1959. évi Ptk. szabályaihoz képest változatlan formában kívánta szabályozni a kincstalálás kérdéskörét,¹¹ és ugyanez a helyzet a T/7971. sz., a Kormány által a Parlamentnek 2012 júliusában benyújtott Ptk.-javaslatot, valamint az

új, 2014. március 15-étől hatályos Polgári Törvénykönyvet (2013. évi V. törvény 5:64. § [1]–[3])¹² illetően is. Miként arra a kódex Vékás Lajos és Gárdos Péter által szerkesztett kommentárja rámutat, a Ptk. abból indul ki, hogy ez a tulajdonszerzési forma az állami tulajdon különös esete, ahol a felajánlott dolgot a szabályozás már eleve az államot illető tulajdonként tételezi. Valójában tehát „ez a helyzet az állami tulajdon keletkezésének egyik forrása”.¹³

Ez a meglehetősen közjogias szabályozás az állam főszabálykénti tulajdonszerzése miatt nem illeszkedik bele az általában a hadrianusi–iustinianusi szabályokat tovább éltető, számos országban érvényesülő, majdnem kétezer

éves, a kincstalálásra vonatkozó általános szabályozási trendbe.¹⁴ E megállapításunk persze nem jelent negatív értéktételest, sőt. A magyar jog több mint fél évszázaddal ezelőtt intézményesített megoldása a jelenkor igényeinek is megfelel – nemcsak a szocialista jogfelfogás kétségtelen továbbélését tükrözi e tekintetben, hanem nagyon is modernnek, a kincstalálás osztársadalmi jelentőségére, illetve a kincseknek a jövő generációk számára való megőrzésére tekintettel is indokoltnak tekinthető, megállja a helyét manapság is; jó példája annak, hogy a szocialista jog korábbi megoldásai nem feltétlenül elvetendők, ha azok jól beváltak, és a jelenlegi társadalmi-gazdasági rendben is működőképesek.

IVÁN, SIKLÓSI

Die wichtigsten Regeln des Eigentumserwerbs an Schatz im ungarischen Recht, im Hinblick auch auf die rechtshistorische Vorgeschichte der modernen Regelung im nationalen Recht (Zusammenfassung)

Die vor Allem aus den iustinianischen Institutionen bekannte Regelung von Hadrian, sowie die Definition des Schatzes von Paulus machten in den modernen Rechtssystemen eine Riesenkarriere, denn sie leben – natürlich modernisiert und stellenweise mit gewissen Abweichungen – in zahlreichen modernen bürgerlichen Gesetzbüchern bis heute weiter. Es gibt aber Rechtssysteme, die bezüglich der Regelung des Eigentumserwerbs an Schatz überhaupt nicht auf diesen Grundlagen stehen, z. B. die Rechtssysteme des Common

Law, wie England, Wales und die Mehrheit der US-Staaten. Sowohl das ungarische Bürgerliche Gesetzbuch vom Jahre 1959 (alt) als auch das neue vom Jahr 2013 regeln den Eigentumserwerb an Schatz auf anderen theoretischen Grundlagen als die Mehrheit der zum romanischen Rechtskreis gehörenden modernen Rechtssysteme. Was kann die Ursache dafür sein? Das Ausbleiben der Rezeption des römischen Rechts in Ungarn, oder geht es hier vielleicht um die Wirkung der sozialistischen Rechtsauffassung?

Jegyzetek

- ¹ Ezekre nézve lásd Kolosváry B. in Szladits K. (szerk.): *Magyar magánjog V. Dologi jog*. Budapest, 1942, 243¹⁸⁶ p., a bírói gyakorlatra nézve pedig 243^{186a} p.
- ² Kolosváry: i. m. 242. p.; Visky K.: Kincs és kincstalálás. *Jogtudományi Közlöny*, 1982. 37. sz. 128. p.
- ³ Kolosváry: i. m. 243. p.
- ⁴ Visky: i. m. 128. p.
- ⁵ Visky: i. m. 128. p.
- ⁶ Vö. újabban Deli G.: *A jó erkölcsökről*. Budapest, 2013, 45²¹⁸ p.
- ⁷ Visky: i. m. 128. p.
- ⁸ Legfelsőbb Bíróság Pfv. I. 20 581/1995/8.
- ⁹ Vö. újabban Sándor I. in Osztoivits A. (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. Budapest, 2014. II. 580. p.
- ¹⁰ Osztoivits A. (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény magyarázata*. Budapest, 2011. I. 388. p.
- ¹¹ Vékás L. (szerk.): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. Budapest, 2008, 641. p. A mértékadó, legújabb magyar dologi jogi tankönyv (Menyhárd A.: *Dologi jog*. Budapest, 2007, 258. sk.) szintén kritika és kommentár nélkül ismerteti a „kincsleletre” vonatkozó hazai jogi szabályozást.
- ¹² „(1) Ha valaki olyan értékes dolgot talált, amelyet ismeretlen személyek elrejtettek, vagy amelynek tulajdonjoga egyébként feledésbe ment, köteles azt az államnak felajánlani.

- (2) Ha az állam a dologra nem tart igényt, annak tulajdonát a találó szerzi meg; ellenkező esetben a találó a dolog értékéhez mérten megfelelő díjra jogosult.
- (3) Ha az (1) bekezdésben megjelölt talált tárgy a védett kulturális javak körébe tartozik, annak tulajdonjoga az államot illeti meg.”
- ¹³ Lásd Vékás L.–Gárdos P. (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, 2013, 404. p. Az új Ptk. kincstalálásra vonatkozó szabályaira nézve lásd újabban Sándor: i. m. 579. sk., aki rámutat arra (i. m. 580.), hogy – a kulturális örökség védelméről szóló, fentebb már hivatkozott törvény rendelkezéseire figyelemmel – a talált kincs várhatóan nem tartozik az eredendően védett kulturális javak kategóriája alá, mivel azt nem őrzik muzeális intézményben, levéltárban vagy közgyűjteményben, könyvtárban. Ilyen esetben a törvényben meghatározottak szerint kell lefolytatni a védetté nyilvánítást, amely eljárás befejezéséig ideiglenesen is védetté lehet nyilvánítani az adott dolgot.
- ¹⁴ Ehhez képest eltérő következtetésre jutott azonban a kincstalálásra vonatkozó magyar jogi rezsím értékelése kapcsán – a fenti megfontolásokat figyelembe véve – Visky: i. m. 129. p., aki azt hangsúlyozta, hogy „a kincs fogalma modern polgári jogunkban nagyban-egészben megegyezik azzal, ahogyan az a római világban kialakult”.

Bevezetés

A modern olasz politika- és közjogtudományi gondolkodástól nem állt távol az európai alkotmányfejlődés különböző változatainak összehasonlító elemzése. Ebben a törekvésben a történeti magyar alkotmány egyes közjogi dokumentumai és a Szent Korona-tan nem igazán játszott meghatározó szerepet. Csupán egy olyan szerző akadt, aki nem kevés magyar forrást felhasználva 1934-ben önálló tanulmányt szentelt e problémakörnek. A szerzőt Luigi Rossinak¹ hívták. A bolognai, majd később a római La Sapienza Egyetem Politikai Tudományok Karán oktató egyetemi professzor munkássága ugyanakkor jóval összetettebb, semhogy kizárólag a magyar Szent Korona-tan kialakulását tartalmazó tanulmányát emeljük ki, mégis ez az írás egy szempontból biztos, hogy kiemelkedő szerepet játszott. A *La Rivista di Diritto Pubblico e Della Pubblica Amministrazione in Italia* című lap hasábjain közzétett kisebb műve, a *Potere personale e potere rappresentativo nella „Sacra Corona d’Ungheria” in confronto con la monarchia inglese e con la tradizione romana medioevale*² ahogy a címéből is következik az angol monarchiával és a szuverenitás középkori tradicionális formáival szemben törekszik részletesen tárgyalni a magyar történeti alkotmány több száz évének speciális vonásait. Korábban sem a politikatudományi gondolkodás olasz megalapítója Gaetano Mosca, aki két külön tanulmányt szentelt a

modern alkotmányok problémakörének és egyes típusainak,³ sem Rossi tanítványa, Costantino Mortati – közjogtudós, egyetemi professzor, alkotmányozó és alkotmánybíró – nem foglalkozott összehasonlító alkotmányelméleti munkájában a magyar konstitucionalizmussal. Ez utóbbi ugyan az 1957/58-as egyetemi előadásait foglalta össze akként, hogy kitért az angol, a francia és a német modern kori alkotmányosság problémái mellett az 1945 utáni korszak kelet-európai közjogi modellek bemutatására, mindezt Magyarországra való hivatkozás nélkül.⁴ Mivel Mosca és Mortati egyaránt kiemelkedő személyiségei a XX. századi olasz közjogtudományi gondolkodásnak, joggal vetődik fel a kérdés, hogy miért foglalkozott a Szent Korona-tannal Luigi Rossi, és miért éppen a két világháború közötti időszakban?

Az olasz recepció keletkezésének okai

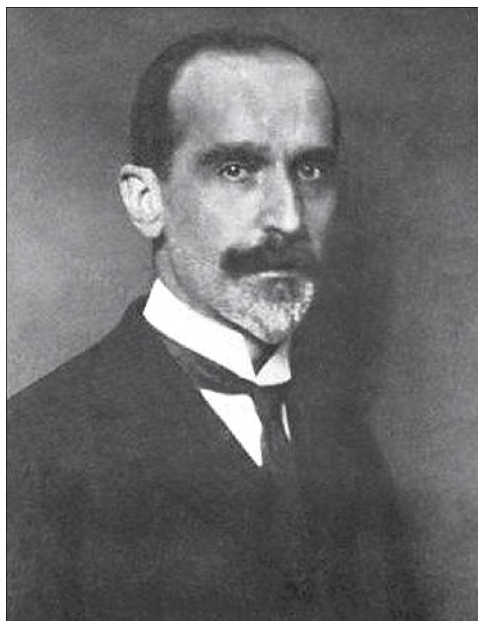
A magyar történeti alkotmány központi elemének számító Szent Korona-tan az olasz alkotmányjog-professzor munkásságában meglehetősen későn, ám nem minden előz-

Egresi Katalin

A Szent Korona-tan olasz recepciója*

mény nélkül jelent meg. Rossi tudományos és közéleti pályája nagyjából három részre tagolható. Az 1889-ben szerzett jogi diploma után a fiatal közjogász a bolognai egyetemen töltött közel másfél évtizedes tanári pályafutása során olyan kérdéseknek szentelte figyelmét, amelyek

a közjog és a politikatudomány határterületeinek számítottak. Az újkori alkotmányos fejlődés alapelvei közül a hatalommegosztás, valamint a képviseleti elv tematikájának boncolgatásával foglalkozó szerző legkorábbi írásaiiban az alkotmányjog tárgyának számító modern állam intézményi és szervezeti összefüggésrendszerei mögött található, a felvilágosodás politikai filozófiájából és a francia forradalomból eredeztethető alapelvek iránt mutatott igazán intenzív érdeklődést. Ez az irány a XIX. század második felében uralkodóvá váló jogpozitivizmussal szemben a közjog politikai, filozófiai és egyéb materiális / jogon kívüli jelentéstartalmaira kívánt rávilágítani. Ebből a szempontból ki kell emelni a fiatal szerző két kisebb írását. Az egyik *A képviseleti poli-*

Luigi Rossi (1867–1941)

titka (La rappresentanza politica) címet viselte, a másik *Az alkotmányos hatalmak egyenjogúsága a modern államban (La parità giuridica dei poteri costituzionali nello Stato moderno)*.⁵ Az előbbi történeti folyamatában, a premodern és modern államok különbözőségében mutatja be részletesen a képviseleti elv tartalmát. Rossi már ekkor megkülönböztette a képviseleti elv szűkebb – a parlament képviselőházára és a képviselők megválasztására épülő – jelentéstartalmát, amelyet a közvetlen hatalomgyakorlással szemben definiált, a tágabb, azaz az állami hatalom egészét átható, pontosabban a modern állam működési alapelveként felfogott jelentésétől. A politikai képviselet ugyanis olyan fundamentális elv, amely nem korlátozható szigorúan az állam egy szervére. Igaz, a hatalmi ágak egymáshoz való viszonyában a törvényhozásban az

* A tanulmányban a szerző nem törekszik az olasz közjogi gondolkodás történetének és doktrínáinak bemutatására, célja kizárólag az 1934-ben megjelent olasz nyelvű tanulmány tartalmának és következtetéseinek ismertetése. A tanulmány a K 108790. számú, „A modern állam változásai – Történeti perspektívák és a jelenkori kihívásokra adott válaszok” című OTKA projekt keretei között készült.

állampolgárok közössége által választott, képviselői úton történő hatalomgyakorlás jelenik meg, a modern állam teljes szervezetrendszerét áthatja a képviselet elve, amely szemben az ókori görög városállamok, a római köztársaság és feudális/középkori városok három történeti modelljével radikális különbséget mutat. Miért? A Rossi által felvetett ókori és középkori példák viszonylag kis területen, a polgárok szűk közösségében, azaz a közügyek vitelére „kellő szabadsággal rendelkező” polgárok szabadságában, rendkívül korlátozottan jelenítették meg a képviseletiséget. A középkor városköztársaságaiban ráadásul egy kollektív entitás valamely társadalmi réteg vagy rend érdekeinek érvényesítésében, ám mindig speciálisan helyi érdekekre fókuszálva biztosította az adott közösség privilegizált helyzetét egy hatalmi szempontból rendkívül hierarchikus világban.

Ezzel szemben a modern állam alkotmányai a képviselet elvét teljesen új köntösben rögzítik. Ha ezen elv szűkebb jelentéstartalmára koncentrálnunk, és a törvényhozás működésével összhangban elemezzük, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy a XIX. századi alkotmányos karták mindegyike tartalmazott két kizáró jellegű intézkedést: a kötött mandátum tilalmát, illetve a részérdekek képviseletének tilalmát. A képviselő a nemzet egészét képviseli, nem azét a körzetét, amely megválasztotta. A képviselő nem utasítható, véleménye, nézetei miatt nem vonható felelősségre. Amennyiben az egységes Olaszország alkotmányát, a Statuto Albertino szabályozási modelljét vesszük alapul, akkor ez az elv az alábbi paragrafusban jelent meg: „A képviselők a nemzet egészét képviselik, nem azon tartományokat, amelyek megválasztották őket. Egyetlen mandátum sem lehet a választópolgárok által adott kötött mandátum.”⁶

Ugyanakkor Rossi nagy figyelmet szentelt annak, hogy az alkotmány jogtechnikai megoldása mögött milyen politikai jelentéstartalom húzódott meg. Mit jelent a parlamenti képviselet a választópolgár és mit az állami hatalom egysége szempontjából? A választó – ebben az időszakban a különböző vagyoni, műveltségi és nemi cenzussal terhelt választójog alapján – olyan képviselőt választ, amely az általa preferált politikai irányvonalat, politikai eszméket a legjobban képes megjeleníteni. Ebben jelentős mértékben közrejátszanak az adott párt választópolgárokra gyakorolt befolyása, a választási propaganda, a választópolgár közügyekben való tájékozottsága és a képviselő személyébe vetett bizalom. Ezek egyike sem függ össze azzal, hogy a képviseléválasztáson „az arra legkiválóbbak jutnak parlamenti madátumhoz”.⁷ Nagyban befolyásolja a választópolgár döntését a választási rendszer is, hiszen ahol nem vagy nem csupán az egyéni választókerületek képviselőire szavaznak, ott a választás jelentősége nagymértékben csökken. Amennyiben a parlamenti képviselők megválasztására, illetve a parlament képviselőházára fókuszálva elemezzük a Rossi számára oly fontos alapelvet, arra a kérdésre is rá kell világítani, hogy mennyiben jelenik meg a képviselet elve a választásokon vesztes pártok/érdekek helyzete oldaláról. Mi lesz a törvényhozásban az ellenzékben maradt pártokkal? Nagyon érdekes az olasz közjogász erre vonatkozó állítása. A pártok számának, ideológiai sokszínűségének, szerveztségének és szocia-

lizációjának függvényében a parlament működése eltérő lehet. Amennyiben a pártok közötti ideológiai különbség nagy, számuk magas, kevésbé szervezettek és instabil politikai rendszerben működnek, akkor a parlament nem a jobb törvényhozás vagy a helyes kormányzás színtere, hanem a különböző politikai tendenciák által megbénított szerv, amelyben a pártok célja a kormányzásban való részvétel lesz. Amennyiben a pártok közötti ideológiai különbség csekély, számuk alacsony, és jól szervezettek, illetve stabil politikai rendszerben működnek, ott a törvényhozás az általános érdekek, a nemzeti köztudat színtereként lehetővé teszi funkcionak, mindenekelőtt a törvényhozásnak és a kormány megválasztásának a gyakorlását.”⁸

A törvényhozás szervén túl, a képviselet tágabb értelme arra világít rá, hogy az államfő, illetve a kormány tagjai, a miniszterelnök és a miniszterek is, mint állami szervek, a képviselet elvének alárendelten jelennek meg a modern államban. Mindhárom funkció az alkotmányban 1. meghatározott módon felruházva és 2. meghatározott hatáskörökkel biztosítja az állam működését úgy, hogy egyik szerv sem az őt megjelenítő személy(ek) személyes hatalma lenne. A modern közjog új eleme tehát a hatalom és a hatalmat gyakorló személy(ek) elválasztása, illetve az a vonás, hogy mindegyik szerv mögött az állami hatalom egysége áll. Ebben a vonatkozásban a szerző külön megemlíti az állam pénzügyi és igazságszolgáltatási szerveinek kinevezési rendszerét, amely látszólag ellentmond a képviseleti elv alapvető jellegének. Ezen a ponton arra hívja fel a figyelmet, hogy nem a középkorban érvényesülő rendi, származási és egyéb előjogok szolgálnak a hivatal betöltésének alapjául, hanem az intellektuális/szakmai és morális/erkölcsi szelekció, amely alapján az egyén alkalmassá válik a kinevezésre.⁹

A másik írás az alkotmányos hatalmak egyenjogúságát elemezve azt a kérdést feszegette, hogy a modern állam egyik szerve sincs a másiknak alárendelve, ám ennek jogon túli megítélése politikai rendszerenként különbözik. Amennyiben az alkotmányok normaszövegét nézzük, formális vonatkozásban az állam minden egyes szerve – törvényhozási, végrehajtási, igazságszolgáltatási – a közjogi dokumentumban biztosított hatáskörök alapján működik. Ha ezen szervek tevékenységét vesszük alapul, akkor az egyes politikai rendszerek között nem kis különbségek húzódnak. Az angolszász modellben a parlament valóban kiemelkedő szerepet játszik az állami hatalom másik két ágával szemben. A kontinentális rendszerekben viszont erősek lehetnek az államfői/uralkodói jogok. Ezt a XIX. századi Itália esetében számos, a Statuto Albertinóban részletesen szabályozott uralkodói jogkör támasztotta alá, a parlament feloszlásától kezdve, a kormány tagjainak kinevezésén és visszahívásán, vagy a törvényhozás második házának, a szenátusi tagoknak a kinevezésén keresztül.¹⁰ Ebből az következik, hogy a modern politikai rendszerek közjogi tanulmányozása abban az esetben képes a valós helyzetnek megfelelő képet adni, ha és amennyiben vizsgálja a politikai rendszer működését, hatékonyságát, a közjogi intézmények tevékenységére gyakorolt hatását.¹¹

Mindkét, fent röviden elemzett mű közös vonása, hogy a szerző a képviseleti elvet kiemelkedően fontosnak tar-

totta a modern állam jellemvonásainak bemutatása szempontjából. Ez lesz majd az alapja a magyar Szent Korona-tan elemzésének is, amelyben a premodern politikai rendszereket jellemző személyhez kötődő hatalom és a modern politikai rendszereket átfogóan jellemző képviselői hatalom kategórián keresztül mutatja be a magyar alkotmányjog emez intézményét.

Az egyetemi szférát 1904-ben a politikai szereplésért elhagyó szerző a fasizmus megjelenéséig tulajdonképpen a gyakorlatban láthatta mindazt, amit az azt megelőző évtizedekben tanított. Parlamenti képviselőként, államtitkárként, miniszterként, sőt egy ízben az emigrációs ügyek főbiztosaként Amerikában tett útja során a maga valóságában tapasztalhatta meg a modern állam működésének szervi oldalát. Ezt követően Mussolini rendszerének az 1920-as években történő kiépülésével szemben a tudomány területére visszavonuló szerző, ismét a tantásnak és publikálásnak szentelte idejét. Ebben a harmadik periódusban, már érett professzorként írta meg a képviselői politika témakörén belül a magyar történeti alkotmányosság állomásairól és a Szent Korona-tanról szóló kisebb munkáját. Rossi számára a tanulmány megírásának ötletét a *Revue des deux monde* egyik 1934-es szolgáltatta, amelynek egyik cikkében a szerző Horthy Miklós kormányzó megszólításával és a két világháború közötti politikai rendszer megnevezésével foglalkozott. Az előbbi esetében a Nagyméltóságú Vitéz Nagybányai Horthy Miklós, a Magyar Királyság kormányzója, az utóbbiban a király nélküli királyság, azaz a „hiányzó diansztia” közjogi megítélése keltette fel az olasz szerző figyelmét. Az érdeklődés szerves része volt az olasz történetírásban az I. világháború után megjelenő Magyarország-képnek, amely egy vesztes és területi revízióért kiáltó, s ebben a törekvésben az olasz szövetséget kereső közép-európai államnak kijutott. Ez az jelentette, hogy az olasz közjogtudomány érdektelenségével szemben a történészek sokkal intenzívebben foglalkoztak a magyar politikai rendszerrel, bár ezt a közép-európai államokat vizsgálva tették meg, ami szervesen illeszkedett az olasz fasizmus külpolitikai törekvéseibe. Egyik képviselőjüket Lugi Rossi tanulmánya is megemlíttette. Attilio Tamaro¹² az 1923-ban Bolognában megjelent *La lotta delle razze nell'Europa danubiana* című írásában röviden összefoglalta a magyar Szent Korona jogi fogalmának változásait.

Mindez nem változtat azon, amit az olasz politikai tudományok területén oktató olasz professzor megfogalmazott: „A magyar közjog történetének leginkább említésre méltó intézménye a Szent Korona. Tanulmányozása azonban közel sem kimerítő és nem szenvedély nélküli. Külföldön különbözőképpen, de nagyon felszínesen ismert, ám nem kellő súllyal értékelt a nemzeti írók körében sem. Ez utóbbiak a modern időköt megelőző közjogi intézményt látnak benne, akképpen, hogy amíg az egész világon a legfőbb hatalom a fejedelem abszolút és személyes hatalmában öltött testet a modern kor előtti időkben, Magyarországon a Nemzetben, amelynek fejedelme más intézményekkel együtt csupán a Nemzet képviselője. A Szent Korona ugyanis az az absztrakt fogalom, amelyben az állam szuverenitásának organikus alakja megtalál-

ható. Sőt ebben Magyarország igazi és valódi parlamentáris rendszere is megalapozható.”¹³

Rossi előfeltevése szerint tehát a külföldi írók nem vagy csak csekély mértékben ismerik a magyar közjogi gondolkodást, a magyar írók pedig részben félreértik saját közjogi hagyományait. A külföldi példák esetében a szerző a fent említett Tamaron túl csupán egy francia és egy osztrák, a közjogi gondolkodás szempontjából releváns szerzőt említett. Az előbbi Robert Redslob¹⁴, aki az 1924-ben Párizsban megjelent és a parlamentáris politikai rendszerről írott művében tért ki Magyarországra, párhuzamba állítva a magyar közjogi hagyományokat és az angol jogfejlődést, az utóbbi pedig az osztrák numizmatikus és történész Arnold Luschin von Ebengreuth¹⁵ kritikai hangvételű írása. Redslob a magyar közjogi modellben a modern parlamentáris rendszer jelentős koraérett változatát vélte felfedezni.¹⁶ Luschin pedig nem kevés magyar-ellenes éllel csupán a feudális monarchiák egyik típusát, amely Rossi szerint csupán annak a bizonyítéka, hogy a Habsburg Birodalomtól való magyar függetlenedési kísérletek, az önálló magyar nemzet megteremtésének vágyát az osztrák történész igyekezett kisebbiteni.¹⁷

Amennyiben a magyar szerzőket vesszük számba, meglehetősen szűk a Szent Korona-tanra vonatkozó hazai értelmezők köre az olasz tanulmányban. Természetesen Rossi elsősorban a magyar művek német nyelvű változataiból tájékozódhatott, így különösen három szerzőre, Timon Ákosra, Apponyi Györgyre, Marczali Henrikre koncentrált, de megemlíttette Tomcsányi Móricot, és tanulmányában idézte néhány helyen Wlassics Gyulát és Cholnoky Jenőt.¹⁸ Ezzel azonban nem kevés, ám annál jelentősebb magyar közjogászokat, többek között Hajnik Imrét sem idézte, sőt a történeti alkotmány egyes középkori dokumentumaira való hivatkozás is elmaradt.

A Szent Korona-tan jelentéstartalmának olasz értelmezése

Mivel az olasz közjogtudomány egyik legmeghatározóbb vonása a jogpozitivizmussal való szembenállásban, illetve az egyes jogintézmények történeti megközelítésében öltött testet, Luigi Rossi munkásságában nem véletlenül kapott helyet a történeti magyar alkotmány és a Szent Korona-tan korszakokon átnyúló értelmezésének problémája. Azt a szerző maga is elismerte, hogy a magyar alkotmányosság az európai konstitucionalizmus más változataihoz képest mind doktrinális, mind jogforrási szempontból rendkívül sajátos, nem hasonlítható sem a feudális monarchiák, sem az angolszász jogfejlődés modelljéhez.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi az, ami magyar fejlődésben speciálisnak mondható az európai példákkal szemben. Amennyiben doktrinális szempontból vizsgáljuk a kérdést, Rossi előzetes megjegyzése az alábbiakban foglalható össze: „... a magyarok igen kifinomult és tökéletes intézményeket találtak, amelyek nem léteztek a történelmi valóságban. A magyar tizedek főleg abban az általános hibában szenvednek, hogy a modern formák és

eszmék történelmi idealizálását valósítják meg azáltal, hogy túlságosan különböző századokat és feltételeket tárgyalnak egy jogi intézmény keretei között.¹⁹ A szerző tehát a magyar alkotmányosság történeti dokumentumaira, mindenekelőtt a Szent Koronára alapozott téziseit a jelenből a múltba tekintő romantikus nacionalizmus termékének tartotta, amelyet a jogi megközelítésen túl igen erősen határoztak meg politikai indíttatású elemek.

Jogforrási szempontból a kiindulópontot az olasz szerző számára Werbőczy István Tripartituma jelentette, amelyet törvények gyűjteményeként határozott meg, s tanulmányozásra méltónak tekintett az olasz szerzők számára. „A Tripartitum a szokásjogi normáknak, a jogtudományoknak és a jogi doktrínáknak a gyűjteménye, különböző személyek által ellenőrzött, jól kidolgozott alapos munka. Nem egy személy alkotása, hanem egy egész közösségé. Nem a római jog művészi utánzása, természetesen ennek beszívargása számos esetben adottnak tekinthető azáltal, hogy ezen római jogi normák Magyarországon fejtették ki hatásukat, ám soha nem voltak a magyar jog normái. Ugyanakkor nem tekinthető a nemesség érdekében alkotott műnek sem, hatása bizonyos korlátok között ugyan, de érvényesült, főleg egyik intézményének a Szent Korona-tannak a századokon át történő egyöntetű elfogadásával.”²⁰ A Hármaskönyvet a szerző meghatározónak tekintette számos szempontból. Egyrészt fontosnak tartotta kiemelni azt, hogy nem kizárólag egy személy alkotásáról volt szó, hanem a XVI. század egyik olyan jogi produktumáról, amely képes volt szintetizálni a korábban létrejött szokásjogi normákat, közjogi törvényeket és jogtudományi eredményeket. Másrészt egy hosszabb folyamat eredményeképpen jött létre, amelynek kezdőpontja az 1498-es rendi országgyűlésen hozott határozat volt, végpontja az 1514-es rendi gyűlés, s ezen időszakban a jogalkotási munkában az akkori állami szervek és jogtudósok egyaránt részt vettek. A Tripartitum fő érdemének a szerző a Szent Korona-tan középpontba állítását tekintette, amelyre később újabb közjogi jelentéstartalmak rakodtak.

A magyar közjogi doktrína sokrétű jelentéstartalmának megértése szempontjából Rossi megvizsgálta a Szent Korona 1. főhatalomhoz (főhatalom alanyához), 2. a hatalomátruházáshoz, 3. az állam területéhez és a 4. koronázás szertartásához való viszonyát. Az uralkodó személye – monarcha/ király – és a főhatalom kapcsolata szempontjából Rossi szembeállította az angol és a magyar jogfejlődést. Az angol középkori monarchiában az uralkodó a fizikai személy, a Korona a királyi hatalom objektívizált megtestesülése volt. A magyar középkori államban a helyzet ennek éppen a fordítottja. A Korona maga az uralkodói hatalom, amely a magyar alkotmányfejlődés központi eleme, így a történelmi fejlődés egy meghatározott pontjától számítva a legfőbb hatalom már nem az uralkodó személyes hatalmaként határozható meg – mint pl. Szent István korában –, hanem a Szent Koronában, amelynek az uralkodó egyszerűen csak képviselője.²¹ Ezt a pontot Timon Ákos 1308-ban jelölte meg, amit a Rossi által idézett osztrák szerző tagadott, Luschin szerint ugyanis az Anjou dinasztia által adott két erős uralkodó Károly Róbert (1308–1342) illetve Nagy Lajos (1342–1380) éppen

a legenergikusabb és leginkább abszolutistának tekintett alakjai voltak saját korszakuknak, a Korona fenn tárgyalt jelentéstartalma ekkor nem érvényesülhetett. Rossi nem eldöntve a magyar és az osztrák álláspont különbözőségének vitáját, egy XIV. századbeli külföldi példával támasztotta alá, hogy a vizsgált korszakban nem volt példa nélküli az uralkodó és a Korona szétválasztása. Marczali Henriktől vett egyik példa szerint az 1381-es torinói béke értelmében Velence éves adó megfizetésére kényszerült, s a békeszerződés már megkülönböztette az uralkodót és leszármazottait a Koronától, mint a királyság képviselőjétől, amelyet az alábbi latin idézet támaszt alá: „domino regi et ejus successoribus in regno, et ipsae coronae repraesentati ipsum regnum.”²² Mi lehet a következménye ennek a közjogi értelemben jól körülhatárolt korona-eszmének? „Nemcsak a király nem keverhető össze a királyság intézményével, hanem amikor az uralkodót a maga individuális aspektusában szemléljük, a monarchia képviselőjeként tekintünk rá, hiszen a monarchia maga a Koronában testesül meg. Ezáltal korlátot állítunk az uralkodó személyként való felfogása elé is!”²³

További érdekes kérdés lehet annak tisztázása, hogy amennyiben a Korona maga a legfőbb hatalom, akkor az honnan és kiktől ered, tehát hogyan magyarázható a hatalom átruházása. E tekintetben különbséget tesz Rossi a Szent István korát megelőző fejedelmi időszak és a keresztény magyar királyság között. Az 1000 előtti időszakban a nép a törvényhozó hatalom szerves részeként fogható fel, így a szuverén hatalom a néptől a Szent Koronához került. Ebben a közjogi „képletben” az uralkodó szabályos és legitim módon választott, megkoronázott személy lehet, ahogy a Tripartitumban is megtalálható: „plenaria potestas... in jurisdictionem Sacrae regni hujus Coronae et subsequenter in Principem ac Regnum nostrum legitime constitutum cum imperio et regimine translata est.”²⁴ Rossi szerint a Szent István előtti és a Szent István-i korszak megítélésének problémája az általa idézett közjogi szerzők alapján éppen abban áll, hogy ekkor még nem létezik a Szent Korona mint közjogi tan, az uralkodói legfőbb hatalom pedig a király személyében öltött testet. Az uralkodó ebben a korszakban a szuverenitás abszolút és független alanyaként határozható meg.²⁵

Az olasz szerző a magyar történeti valóságtól elrugaszkodva a középkori közjogi szakirodalomban a hatalomátruházás két radikálisan eltérő módját különböztetheti meg, majd ebben tárgyalja a Szent Korona-eszme sajátosságait. Az egyik modellben a közösség egésze ruházza át a hatalom gyakorlását az uralkodóra, ám magának tartja meg a szuverenitást, míg a másik modellben a nép végérvényesen elveszti a szuverenitást az uralkodó javára. Ez a két variáció a középkori jogi nyelvezet szintjén abban különbözik, hogy az első esetben a hatalomátruházás egyszerű koncesszióként fogható fel egy állami szerv – az uralkodó – irányában, s így időleges és visszavonható. A második esetben valódi és tényleges elidegenítésről van szó. A megkülönböztetés jelentőségét veszíti a magyar Szent Korona-tanban. Miért? Amennyiben a hatalomátruházás elidegenítésként határozható meg, nem az uralkodó személyére, hanem a királyság intézményére száll, ponto-

sabban a Koronát illeti, azaz a Korona királysága a szuverenitás címzettje, s csak ennek a következménye lehet, hogy a szuverenitás az uralkodóra száll. Így a nép a Korona érdekében mond le a szuverenitásról, amelybe aztán az uralkodóval együtt lép be. A Szent Korona mint speciális jogintézmény a hatalomátruházás szempontjából egyesíti a szuverenitás fogalmában a népet az uralkodóval, amely így áthidalja a legfőbb hatalom eredetének és címzettjének kettősségét, sőt alkalmassá válik arra, hogy a királyságot mint jogi intézményt a Nemzettel, a népet az állampolgárok közösségével helyettesítse a modern korban.²⁶

A Szent Korona-tan és a főhatalom viszonya szempontjából ugyancsak fontos kérdés az uralkodó megkoronázása. Első lépésként külön kell választani a koronázás politikai és vallási értékét ezen aktus jogi megítélésétől. Amennyiben a közhatalom a Szent Koronában ölt testet, a koronázás jogi jelentésértelme is eltérő lesz a többi középkori példától. „A magyar Szent Korona miszticizmusában úgy tűnik, hogy a koronázás maga effektíve ruházza át a hatalmat, nem pedig az uralkodóban már létező hatalom szentesítését valósítja meg, nem egy egyszerű formális aktusról van szó, hanem a királyi hatalommal való felruházás lényegi aktusáról, amely nélkül hiányozna a plenitudo potestas.”²⁷ Valójában azonban az uralkodók már a koronázás előtt is hatalommal bírnak, így Rossi a Szent Korona-tan egy éles ellentmondására világít rá. Mivel az uralkodó nem individuális értelemben a hatalom birtokosa, hanem a királyság – monarchia – képviselője, a Szent Korona pedig a főhatalom perszónifikációja, ezért a koronázás szertartása paradox jellegű. A korona uralkodó fejére helyezése a Szent Korona hatalmában való részesedést jelenti. Hogyan viszonyul ez a feudális állam egészéhez? „A Szent Korona ezen formája hozzájárult a magyar feudalizmus sajátos karakteréhez. Nem létezett ugyanis feudalizmus Magyarországon, azt a magyarok hozták létre. Pontosabban szólva egy teljesen más természetű feudalizmussal találjuk magunkat szembe. A feudális államokban a szuverenitás fragmentált formában jelenik meg a hierarchiák, a rendek és személyek különböző szintjein, hatásköre azonban bizonytalan, szabályozatlan és törekeny. Magyarországon jóval egyszerűbb a helyzet, a politikai élet jobban szabályozott, ha nincsenek is tárgyi és rögzített normák, empirikus és hozzávetőleges szabályok, a magánjog személyes karaktere kerül előtérbe, s ez, amennyiben lehetséges idővel közjogivá válva erősödik meg.”²⁸

A főhatalomban való részesedés szempontjából a feudális államon belül a birtokkal rendelkezés kiemelten fontos szerepet játszott, a politikai hatalom és a birtok szorosan összefüggött egymással. A magyar feudális államban ez utóbbi a királyi adományozás alapján ment végbe. Ez a Szent Korona-tan szempontjából annyiban módosult, hogy a király mint a Szent Korona jogainak képviselője nem saját területét adományozta, hanem a Szent Koronát, ami egyúttal azt jelentette, hogy akik a Szent Korona területéből részesedtek, azok különböző hatáskörökkel és autoritással ugyan, de a politikai hatalom gyakorlásában is részt vettek, az uralkodóval együtt alkották a Szent Korona testét. Ugyanakkor, ha a nemesek és az uralko-

dó együtt rendelkeztek a Szent Korona területeként felfogott államterülettel, akkor ez a közjogi doktrína hogyan érintette a hatalom sáncain kívül lévő földbirtokkal nem rendelkező, de a Szent Korona területén álló lakosságot. Ezt a dilemmát Rossi úgy látta feloldhatónak, hogy a nép egésze képezi részét a Szent Korona területének, ámbar nem aktív és alanyi minőségben, mint a hatalom részeként felfogott birtokos nemesi rend. Az „állam kiterjed elemei teljes komplexumára, nem csak állami szerveire, ahogy más középkori mintákban”.²⁹ Ez a kiterjesztő értelmezés az olasz szerző szerint egyaránt vonatkozik a Magyar Királyság erdélyi, horvát és szlovák területeire, amely így évszázadokon keresztül lehetővé tette a királyság területén élők egyesítését, azaz a „totum” részévé tette az állami terület minden lakosát. Ebből az következik, hogy az uralkodó nem magyar király volt, hanem a Szent Korona uralkodója, amely a különböző nációkhoz való tartozás nélkül egyesítette az ott élőket, megteremtve ezzel az állami hatalom szupremáciáját. A Habsburg-dinasztia XVI. századi megjelenésével ugyanakkor az idegen uralkodóház, s annak abszolutista törekvéseivel való szembenállások, függetlenségi harcok azt eredményezték, hogy a Szent Korona vált a magyarok jogainak és biztonságának védelmezőjévé, amely így nagyon erős politikai jelentést tartalmazott.

Nehezebb a Szent Korona-tan megítélése a szerző szerint az I. világháború után létrejött közjogi rendszer tekintetében. Tulajdonképpen ez a motívum vezetett oda, hogy Rossi a magyar alkotmányfejlődés szempontjából kiemelkedő doktrínát elemzés tárgyává tette. A politikatörténeti események sorrendjében haladva ugyanis a szerző maga is megemlíti, hogy az 1918–1921-es időszak alkotmányos és politikai válságában IV. Károly eckhartsauai nyilatkozatától a Habsburg-ház detronizálásáig számos olyan közjogi relevanciájú esemény történt, amely a Szent Korona-tan és a magyar jogfolytonosság megítélése szempontjából egyáltalán nem mellékes. Az 1918. november 13-i nyilatkozatban a Habsburg uralkodó ugyanis lemondott az államügyek intézéséről, amely aktust maga az uralkodó úgy értelmezte, hogy nem az uralkodás jogáról mondott le, hanem hatásköreinek pillanatnyi gyakorlásáról.³⁰ Az első magyar köztársaság, majd a Tanácsköztársaság bukását követő közjogi káosz az 1920-as választások eredményeként összehívott nemzetgyűlés vetett véget, amely elfogadta a politikai rendszer alapjául szolgáló 1920. évi 1. számú törvényt. Ennek legfontosabb rendelkezése a nemzeti szuverenitás kizárólagos törvényes képviseletének megállapítása lett, a jogszabály a nemzetgyűlést ruházta fel azzal, hogy az államhatalom további gyakorlásának módját rendezze.³¹ A folyamat végeredménye 1921 novemberében a Habsburg-ház detronizálását kimondó törvény volt. A jogalkotási folyamat kapcsolatban két lényeges problémát vetett fel Rossi. Egyfelől azt, hogy a fent említett törvényeket a trianoni Magyarország állampolgárai szavazták meg, nem pedig a Magyar Korona területének állampolgárai, hiszen ez az állami terület a trianoni békeszerződés következtében jelentős mértékben csökkent. Másfelől elmaradt a Monarchia időszakához képest az uralkodó szentesítési jogköré-

nek gyakorlása. Vajon a kormányzó szentesítése hogyan értelmezhető közjogi értelemben? A legitimisták az alaki jogfolytonosság teóriája alapján azt az álláspontot képviselték, hogy a politikatörténeti eseményektől függetlenül az 1918 novemberéig működő kétkamarás országgyűlés és a megkoronázott király együttesen dönthet a jogszabályok módosításáról, illetve eltörléséről, hiszen az államélet e két faktora a nemzeti akaratképzés két lényeges szereplője. Ezzel szemben a szabad királyválasztók az anyagi jogfolytonosság elméleti álláspontjára helyezkedve az alkotmányos alapkérdések eldöntését a nemzet körébe utalták. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy bár IV. Károly tiltakozott a trónfosztás ellen, 1922 áprilisában meghalt, ami közjogi értelemben lehetőséget adott a magyaroknak arra, hogy a monarchikus államformát megtartva az örökletesség elvét felcseréljék az uralkodóház megválasztásának elvével, azaz a választáson alapuló monarchia intézményével, amit a kialakult

nemzetközi politikai környezet is segített, hiszen nem támogatta a Habsburg-monarchia újraélesztését.

Összegzés

Luigi Rossi az egyetlen olyan szerző volt az olasz közjogi gondolkodásban, aki feldolgozta és elemezte a magyar alkotmányos gondolkodást hosszú évszázadokon keresztül meghatározó Szent Korona-tant. Bár ez az írás nem tartozott a szerző fő művei közé, mégis a modern állam közjogi, politikatudományi és államelméleti problematikáján keresztül világított rá a magyar alkotmányfejlődés speciális vonásaira. Rossi elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a magyar közjogi doktrína számos nem jogi jelentéstartalmat hordozott, amely az évszázadokon keresztül rakódott rá, így nem értelmezhető kizárólag jogtudományi szemszögből.

KATALIN, EGRESI

Rezeption der Lehre von der Heiligen Stephanskronen in Italien (Zusammenfassung)

Vom modernen wissenschaftlichen Denken über Politik und öffentliches Recht in Italien stand nicht fern, die verschiedenen Varianten der europäischen Verfassungsentwicklung mit einander vergleichend zu analysieren. Doch war Luigi Rossi der einzige Autor im Denken über das öffentliche Recht in Italien, der die Lehre von der Stephanskronen bearbeitete und analysierte. Diese Lehre bestimmte lange Jahrhunderte hindurch das ungarische Denken über die Verfassung. Obwohl diese Arbeit nicht

zu den wichtigsten Werken des Autors zählte, beleuchtete sie durch die öffentlich-rechtliche, politikwissenschaftliche und staatstheoretische Problematik des modernen Staates die speziellen Züge der ungarischen Verfassungsentwicklung. Rossi betonte vor allem, dass die ungarische öffentlich-rechtliche Doktrin zahlreiche nicht rechtliche Bedeutungsinhalte besaß, die sich im Laufe der Jahrhunderte ansammelten, deshalb können sie nicht ausschließlich aus Sicht der Rechtswissenschaft ausgelegt werden.

Jegyzetek

- ¹ Luigi Rossi (Verona 1867 – Róma 1941), a bolognai egyetem jogi karán szerzett diplomát 1889-ben, ahol 1904-ig tanított alkotmányjogot. 1904-től politikai pályára lépett, először Verona 2. számú választókerületének képviselője, majd 1905-ben a közoktatási minisztérium, 1906-ban az igazságügy-minisztérium államtitkára volt. 1919-ben a gyarmati ügyek minisztereként, 1920-ban a képviselőház helyettes elnökeként, 1921-ben ismét gyarmatügyi miniszterként tevékenykedett, 1922-ben pedig az igazságügyi tárcát vezette. A fasiszta rendszer kiépítésével párhuzamosan visszavonult a politikai szerepléstől. 1925-től a római „La Sapienza” Egyetem összehasonlító közjogtudományi professzora, ahol egyúttal a karhoz tartozó Közjogi Intézet vezetőjévé is választották. A római egyetemről 1937-ben megkapta a professzor emeritusi címet. Legjelentősebb művei: *A képviselői politika alapelvei* (1894), *A politikai választójog természetéről* (1907), *A Polgári Törvénykönyv reformja* (1923), *Összehasonlító közjog* (1926). Római időszakának egyik legmeghatározóbb tanítványa Costantino Mortati alkotmányjogász, jogtudós és alkotmánybíró.
- ² Luigi Rossi: *Potere personale e potere rappresentativo nella „Sacra Corona d’Ungheria” in confronto con la monarchia inglese e con la tradizione romana medioevale*. In *La Rivista di Diritto Pubblico e Della Pubblica Amministrazione in Italia Roma, Casa Editrice Rivista di Diritto Pubblico*. La Giustizia Amministrativa, 1934/VIII. 656–674. p.
- ³ Gaetano Mosca: *Le costituzioni moderne*. Palermo, 1887, A. Amantia, illetve Gaetano Mosca: *Appunti di diritto costituzionale*. Milano, 1908, Società editrice libraria.
- ⁴ Costantino Mortati: *Corso di lezioni di diritto costituzionale italiano e comparato* (ed. Sergio Fois). Roma, 1959, Ricerche.
- ⁵ Luigi Rossi mindkét írása a közjogi műveit tartalmazó kötetben jelent meg, lásd bővebben Luigi Rossi: *Scritti vari di diritto pubblico*. Milano, 1939, Giuffrè, 79–89. p., illetve 25–45. p.
- ⁶ Statuto Albertino: 41 §. In *La costituzione esplicita. La Carta fondamentale della Repubblica spiegata Articolo per Articolo*. Federico del Giudice, (a cura di), IX. edizione. Napoli, 2010, Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, 390. p.
- ⁷ Luigi Rossi: *La rappresentanza politica*. In Luigi Rossi: *Scritti vari di diritto pubblico*. Milano, 1939, Giuffrè, 84. p.
- ⁸ Luigi Rossi: i. m. 87. p.
- ⁹ Luigi Rossi: i. m. 80. p.
- ¹⁰ Statuto Albertino: 5. §, 6. §, 33. §, illetve 55.§. In *La costituzione esplicita*: i. m. 386, 389. p., illetve 391. p.
- ¹¹ Luigi Rossi: *La parità giuridica dei poteri costituzionali nello Stato moderno*. In Luigi Rossi: *Scritti vari di diritto pubblico*. Milano, 1939, Giuffrè, 66. p.
- ¹² Attilio Tamaro (Trieszt 1884 – Róma 1956) történész, újságíró és diplomata. Nacionalista érzelmű politikus, támogatta a fasiszta Olaszország politikai rendszerét és külpolitikai törekvéseit. 1928-ban konzullá nevezték ki Hamburgba. Legjelentősebb művei: *Due anni di storia*, 1943–1945, Tosi, Roma, 1948/49, *La condanna dell’Italia nel trattato di pace*. Cappelli, Bologna, 1952., *Venti anni di storia*. Tiber, Roma, 1952–54.

¹³ Luigi Rossi: Potere personale e potere rappresentativo nella „Sacra Corona d’Ungheria” in confronto con la monarchia inglese e con la tradizione romana medioevale. In *La Rivista di Diritto Pubblico e Della Pubblica Amministrazione in Italia Roma, Casa Editrice Rivista di Diritto Pubblico*. La Giustizia Amministrativa, 1934/VIII. 655. p.

¹⁴ Robert Redslob (1882 Stasburg – 1962 Berlin), jogász és egyetemi tanár. A rostocki egyetemen oktatott közjogot 1913–1818 között, majd nemzetközi jogot Stasbourban 1918 és 1953 között. Alapvetően az egyes államok közjogi rendszereinek tanulmányozása érdekelte, ám komoly nemzetközi jogi és jogtörténeti műveltséggel rendelkezett. Főbb művei: *Die Staatstheorien der französischen Nationalversammlung von 1789* (1912); *Das Problem des Völkerrechts*, (1917); *Die parlamentarische Regierung in ihrer wahren und in ihrer unechten Form* (1918); *Histoire des grands principes du droit des gens* (1923); *Théorie de la Société des Nations* (1927); *Le principe des nationalités* (1931); *Les principes du droit des gens modernes* (1937); *Traité de droit des gens* (1950).

¹⁵ Arnold Luschin von Ebengreuth (1841 Lemberg – 1932 Graz) katolikus osztrák jogtörténész és numizmatikus. 1873 és 1912 között a grazi egyetem professzora volt. Legfontosabb művei: *Handbuch der Österreichischen Reichsgeschichte 1895/96. Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der Neueren Zeit*. R. Oldenburg, München und Berlin, 1904, *Die Münze*, 2. kiadás 1918.

¹⁶ Luigi Rossi: i. m. 656. p. 1. lábjegyzetpont.

¹⁷ Luigi Rossi: i. m. 656. p. 2. lábjegyzetpont.

¹⁸ Luigi Rossi az alábbi magyar szerzők idegen nyelven – németül és franciául – megjelent műveire támaszkodott:

Timon Ákos: *Ungarische Verfassung- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der wesentlichen Staaten*. Berlin, 1904, Puttkammer–Mühlbrecht. Marczali Henrik: *Ungarische Verfassungsgeschichte*. Tübingen, 1910, J. C. B. Mohr (P. Siebeck). Apponyi György 1929-ben Rómában tartott konferencialőadása, Tomcsányi Móric: *L’évolution const de la Hongrie*. Budapest, 1922, és egy tanulmánykötet: *Le Hongrie et la civilisation*. Paris, 1929, Renaissance du Livre, amely tartalmazta Wlassics Gyula, Cholnoky Jenő, Illés Gyula írásait. Lásd Luigi Rossi: i. m. 656–657. p. lábjegyzete.

¹⁹ Luigi Rossi: i. m. 657. p.

²⁰ Luigi Rossi: i. m. 657–658. p.

²¹ Luigi Rossi: i. m. 658. p.

²² Marczali 41. p. idézi Luigi Rossi: i. m. 659. p.

²³ Luigi Rossi: i. m. 659. p.

²⁴ Rossi e helyütt a Tripartitum alábbi részére gondolt:

Nemességünk eredetéről és arról, hogy az uralkodást mikép ruházták át fejedelmünkre

Ámbár nem történetírásra, hanem ezen ország saját szokásainak és jóváhagyott törvényeinek ismertetésére határoztam el magam, de mivel azt mondtam, hogy minden főpap, báró úr és nemes a mentességnek és szabadságnak egy és ugyanazon előjogával él és mivel különben is sokan kételkedni szoktak a felől, hogy a mi nemességünk, a melyből a báróság és minden egyéb főuraság származik, honnan ered, és hogy az ország valóságos nemesei alatt kiket kell értenünk? ugyanazért ennek a nemességnek eredetét és kezdetét szándékosan röviden megmagyarázni.

1. § A hol is tudnunk kell, hogy ámbár a tudósok közös véleménye szerint nemes az, a ki saját érdeme megnevesít, mind a mellett is,

szélünkhez képest a nemesség, a melyet többnyire a szabadok elnevezése alatt is szoktak érteni, úgy mondják, hogy eredetileg a hunnok és magyarok közt keletkezett, miután ezek Scythiából Pannoniába nyomultak, a melyet most változtatott néven, az ittlakó magyaroktól Magyarországnak neveznek; még pedig ily módon:

2. § Midőn ugyanis a hunnok feleségestül, fiastul, leányostul és egész háznépstül Scythiából kijöttek, több tartománynak bejárása és bebarangolása után kapitányokat tettek és ezen kívül a viszáldók pereinek elintézésére a tolvajok, rablók s egyéb gonosztevők megbüntetésére közakarattal igazgatót választottak és állítottak be, mindnyájának közös egyetértésével és végzésével elhatározván, hogy a mikor az egész közönséget egyenlően érdeklő dolgok mertülnek föl, vagy a hadseregnek általános felkelése válnék szükségessé, akkor a hunnok lakása helyén és táborában, vérbe mártott tört vagy kardot hordozzanak körül, és hangozzék a hirdető szó: mondván: „Istennek szava, és az egész közönséges parancsa az, hogy mindenki ezen s ezen a helyen (megnevezvén azt a helyet) fegyverrel vagy a mint teheti, a közönség tanácsának s egyszersmind parancsának meghallgatására megjelenjen”.

3. § Ezt a szokást a magyarok közt Szent István első magyar király, dicsőséges fejedelmünk és Apostolunk atyjának Géza vezérnek koráig sértetlenül fentartották, a mely szokás a hunnok közül sokat örökös szolgaságra juttatott.

4. § Mert, elhatározták és végezték, hogy az ily parancs áthágóit, hacsak helyes mentségét nem adják, pallossal kell ketté vágni, vagy közönséges és örökös szolgaságra vetni.

5. § Az állítják, hogy ez a végzés (a mint mondók) igen sok magyart jutott a parasztság állapotába. Különben nem történhetett volna, hogy az egyik urrá, a másik szolgává, ez nemessé, az nem nemessé és paraszttá legyen, mert mindnyájan ugyanegy nemzetségből, tudniillik Hunortól és Magortól származtak.

6. § Miután pedig a magyarok a szent lélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek vallásához jutottak és Őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következőképen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országgal együtt a község a maga akaratóból, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következőképen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik.

In Werbőczy István: *Tripartitum*. 3. cím. 71. p. idézi Luigi Rossi. i. m. 659. p.

²⁵ Luigi Rossi: i. m. 660. p.

²⁶ Luigi Rossi: i. m. 660–661. p.

²⁷ Luigi Rossi: i. m. 662. p.

²⁸ Luigi Rossi: i. m. 662. p.

²⁹ Luigi Rossi: i. m. 665. p.

³⁰ Luigi Rossi: i. m. 672. p.

³¹ Püski Levente: *A Horthy rendszer: Modern magyar politikai rendszerek*. Budapest, 2006, Pannonica Kiadó, 15. p.

Kecskés Tamás

A szavatosság és a felén túli sérelem megítélése a Vajdaságban a két világháború között

Bevezetés

Az egységesülő Európában a magánjog harmonizációjára, sőt esetleges egységesítésére vonatkozó igény felveti annak szükségességét, hogy az öreg kontinens országainak közös jogi hagyományait felkutasuk. Ennek egyik módja annak feltárása, hogy az egyes államok jogrendszerei miként hatottak egymásra. Ebből a szempontból igen érdekes a két világháború közötti időszak, hiszen a békeszerződések ugyan jelentős mértékben átrajzolták Európa térképét, de ez az alkalmazott jogot nem érintette, mert főszabály szerint minden területen a korábbi jog maradt hatályban. Az egykori Jugoszláviára pedig azért érdemes különös figyelmet fordítani, mert ott a magánjog területén meglehetősen sokáig fennmaradt ez az állapot. A második világháború után a törvényhozás 1946-ban formálisan ugyan „hatályon kívül helyezte” a két világháború között alkalmazott jogszabályokat, de joghézag esetén mégis megengedte a bennük foglalt egyes jogi normák alkalmazását, amennyiben azok nem voltak ellentétesek sem az újabb jogszabályokkal, sem az alkotmányos renddel.¹ A Kötelmi

viszonyokról szóló törvény csak 1978-ban, a Tulajdonjogi viszonyokról szóló törvény 1980-ban került csak elfogadásra. Így egészen a 20. század végéig a két világháború közötti joganyag került alkalmazásra az országban.

A második világháború után a bíróságok nem voltak tekintettel a törvények korábbi hatályterületére, hanem a bíró valamennyi kódex tekintetbevételével választotta ki

azt a rendelkezést, amelyet az adott ügyben a „legmegfelelőbbnek” vélt.² Ennek bemutatását e tanulmány keretei nem teszik lehetővé, így csak a két világháború közötti időszakra szorítkozom, aminek ismerete elengedhetetlen a későbbi időszak megértéséhez.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (a későbbi Jugoszlávia) javarészt olyan területekből állt, ahol az Optk. volt hatályban.³ Ráadásul a korábbi Szerb Királyság⁴ polgári törvénykönyve is az osztrák kódex lerövidített és némileg kiegészített fordítása volt.⁵

A két világháború között csak Montenegróban⁶ és a Vajdaságban⁷ nem volt hatályban sem az Optk., sem pedig annak mintájára készített más törvénykönyv.

A vajdasági magánjog abból a szempontból is sajátos volt, hogy Jugoszlávia egyéb területeitől eltérően ott a magánjog elsődleges forrása nem valamely polgári törvénykönyv, hanem az 1918. november 25.⁸ előtti magyar szokásjog volt. Ez azért érdekes, mert ahogy a magyar bíróságok egyszer eltávolodtak az Optk.-tól, a vajdasági bíróságok is újraközelihtettek volna hozzá annak érdekében, hogy Jugoszlávia jogát egységesebbé tegyék.

Csak úgy deríthetjük ki, hogy ez megtörtént-e, ha levéltári forrásokra támaszkodva megvizsgáljuk a vajdasági bíróságok két világháború közötti gyakorlatát.

A tanulmány keretei csak egy jogeset részletekbe menő elemzését teszik lehetővé, azonban az összehasonítás elkerülhetetlen a más hasonló ügyekben hozott ítéletekkel. Így a tanulmány végén levont következtetések nem csak egy jogesetre támaszkodnak.

A vizsgált ügyben⁹ első fokon a Szabadkai Törvényszék (*Sudbeni stol u Subotici*) vagy más néven Kerületi

Bíróság (*Okružni sud u Subotici*) járt el, másodfokon az Újvidéki Fellebbviteli Bíróság (*Apelacioni sud u Novom Sadu*)¹⁰, a felülvizsgálati eljárás során pedig a Belgrádi Semmitőszék B. osztálya (*Odejenje B Beogradskog Kasicionog suda*)¹¹ is döntést hozott. Ezeket az ítéleteket és a hozzájuk tartozó peres iratokat hasonlítom össze egyrészt a vajdasági jogra vonatkozó korabeli

Az újvidéki törvényszéki palota

szerb nyelvű és – elsősorban az azok forrásául szolgáló – magyar szakirodalommal, másrészt a vajdasági és a magyarországi döntvénytárak hasonló eseteivel.

A tanulmányban feldolgozott jogesetben a bíróságok a szavatossággal és a felén túli sérelemmel kapcsolatos kérdésekkel foglalkoztak. Ezek a jogintézmények kiváltképp alkalmasak annak megállapítására, hogy a vajda-

A szabadkai törvényszéki palota

sági bíróságok gyakorlata megmaradt-e a gyökereinél, hiszen az Optk. a magyar szokásjogtól eltérően szabályozta ezeket.

1. A jogvita alapjául szolgáló adásvételi szerződés

1924. november 30-án a felek adásvételi szerződést kötöttek egymással, amelynek magyarra fordított szövege¹² a következő:

Adásvételi szerződés. Egyrészlől A. Š. mint eladó, másrészlől M. Š. és neje, M. T. mint vevők között jött létre az alábbi napon és helyen a következő tartalommal:

1. A fentnevezett eladó személyes felelőssége mellett tisztán, terhek nélkül eladja a házat a 266 négyszögöl területű udvarral, amelyben malom található, ezért a fentnevezett házat a benne lévő malom berendezéseivel együtt adja el a vevőknek, magát a házat az udvarral 200 000 dináros vételáron, a berendezést pedig, ami ugyanebben a házban van, 300 000 dináros vételáron, ezért a vételár 500 000 dinár, és beleegyeznek, hogy a vevők jogaikat az adott ingatlanra bejegyezzék.
2. M. Š. és neje, M. T. megveszik A. Š-től az 1. pontban leírt ingatlant az ott meghatározott áron.
3. A vételár csak az épületért és a 266 négyszögöl nagyságú udvarért 200 000 dinár, az ugyanebben a házban elhelyezett berendezésért pedig 300 000 dinár, a teljes ár: 500 000 dinár, amely összegből a vevők nyomban 125 000 dinárt kifizetnek, amit az eladó nyugtáz e szerződés aláírásával, 1925. május 31-ig kötelesek a vevők az eladónak 250 000 dinárt átadni, a hátramaradó 125 000 dinárt pedig 1925. szeptember 1-ig köteles a vevő az eladónak átadni.

A vevők nyomban birtokba lépnek.

A tulajdonátruházás előírt költségeit és illetékeit a vevők fizetik. Az adók és közterhek 1924. év szeptember havának 4. napjáig az eladót, attól a naptól pedig a vevőket terhelik.

Ez az adásvételi szerződés két tanú előtt a szerződő felek együttes jelenlétében felolvastatott, tartalma számukra anyanyelvükön ismertetésre került.

2. Jogszatosság

A vizsgált ügyben az eladó azért fordult bírósághoz, mert a vevők az utolsó részletből csak 29 000 dinárt fizettek ki. Keresete a vételár hátralékának megfizetésére irányult.

Az alperesek a kereset elutasítását kérték, mert a felperes a szerződés alapján tisztán, terhek nélkül lett volna köteles átadni az ingatlant a részükre, ennek ellenére az ítélethozatal napjáig sem töröltette az ingatlanon lévő 5000 dinár értékű jelzalogot.

A törvényszék az alperesek jogszatossági kifogásával kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy a felperes a tulajdonjog átruházásával teljesítette szerződéses kötelezettségeit. Az a tény, hogy az ingatlant nem tisztán és terhek nélkül ruházta át az alperesekre, nem jogosítja fel azokat a vételár visszatartására és ki nem fizetésére, mivel a szerződéskötést követően nyomban birtokba vették az ingatlant. A törvényszék elvként rögzítette azt a szabályt, hogy ha a vevő birtokba vette az ingatlant még a tehermentesítés megtörténte előtt, nem tarthatja vissza a vételárat, hanem azt bírói letétbe kell helyeznie.¹³ Ez a szabály jelenik meg a Magyar Királyi Kúria 39. számú teljesülési határozatában, amelyben kimondták, hogy „midőn a vevő a zálogjoggal terhelt ingatlant már birtokolja, követelheti az eladó a vételárnak bírói kézhez való letételét és a bíró a fennforgó viszonyok tekintetbe vételével kötelezheti a vevőt, hogy a vételárt, mindamelllett, hogy a zálogjog fennáll, bírói kézhez fizesse le”.¹⁴ E határozatot megtaláljuk a vajdasági jogról írt szerb nyelvű szakirodalomban is.¹⁵ Ahogy Bogdanfi és Nikolić kiemelték, a tehermentesítés érdekében akkora összeget kell bírói letétbe helyezni, amely elegendő a bejegyzett teher kielégítésére.¹⁶ Ezzel szemben Kolosváry Bálint – akinek a művét felhasználták könyvük írásakor¹⁷ – azt írta, hogy „az adós a Curia 39. sz. t. ü. döntvénye szerint az egész vételárnak bírói kézhez való letételét követelheti”.¹⁸ A szerzőpáros azonban Raffay Ferenc kézikönyvét is felhasználta,¹⁹ aki már azt

írta, hogy úgy kell ilyen esetben a vevőt kötelezni a letétre, „mint midőn telekkönyvi akadály forog fenn”.²⁰ Antalfy Mihály szerint is csak „a szükséges vételár [...] letétbe-helyezését engedi meg” a Kúria határozata.²¹ A többségi véleménynek felelt meg a törvényszék döntése, amelyben a vételárból 6600 dinárt rendelt bírói letétbe helyezni, amely a megvásárolt ingatlanon fennálló 5000 dináros jelzálognak a kamatokkal megnövelt értékét jelentette. A hátramaradó vételár egyéb részeit pedig közvetlenül a felperesnek kellett megfizetnie. E szabályt a Semmitőszék többször is alkalmazta.²²

3. Felén túli sérelem

Az alperesek azonban nemcsak jogszavatossági kifogásuk miatt kérték a kereset elutasítását, hanem egy a véleményük szerint ennél sokkal fontosabb ok miatt is. Úgy vélték, a felperes megtévesztette őket. Az alperesek szerint a felperes visszaélt azzal, hogy közeli rokonként (a férj apai nagybátyja) és gépészként megbíztak benne. Úgy fogalmaztak, járatlanságukat kihasználva rossz vasat adott el nekik háromszoros áron, emiatt pedig új berendezés vételére kényszerültek. Elmondásuk szerint csak azután határozták el magukat a vételár visszatartására, amikor észrevették, hogy az egész községük gúnyos kacajjal kíséri őket, és ujjal mutogat rájuk, a berendezés működését pedig nem sikerült helyreállítaniuk javítási kísérlet dacára. Szerintük még így is jóval, akár 150 000 dinárral többet fizettek a felperesnek, mint amennyit ért a tárgy, amit az állításuk szerint 6 év jótállás vállalásával adott el nekik. Szavaik szerint a szemtelenségnek igen magas foka szükséges ahhoz, hogy miután ilyen csúnyán átverte őket, még be is meri őket perelni.

A felperes minderre úgy válaszolt, hogy az alperesek védekezésének egésze lényegében a felén túli sérelem (*laesio enormis*) kifogásának felelt meg, miszerint a megvásárolt ingó vagy inkább ingatlan kevesebbet ért, mint a vételár fele. Ezt a kifogást azonban álláspontja szerint sem a magyar magánjog, sem pedig a kereskedelmi jog nem ismerte.²³

A törvényszék a felperes érvelésével értett egyet.

A *laesio enormis* alkalmazásának kizártságát a Semmitőszék is megállapította 1923-ban, amikor az eladók sérelmesnek találták, hogy az alsóbb fokú bíróságok a szerződésben kikötött vételárat vették figyelembe, ami 225 000 korona volt, holott az eladott ház azóta az ítélethozatalkor már 2-3 millió koronát ért.²⁴ A Semmitőszék azonban úgy foglalt állást, hogy a magyar jog alapján – amit az ügyben alkalmazni kell – nem áll meg a *laesio enormis* kifogása, ezért nem lehet figyelembe venni azt, hogy ilyen aránytalanság áll fenn a forgalmi érték és a vételár között.²⁵

György Imre és Zvonimir Piškulić könyvükben azt állapították meg, hogy az áru értéke és a vételár közötti arány nem bírt döntő jelentőséggel, azaz a vajdasági magánjog nem ismerte a felén túli sérelem intézményét.²⁶ Ez nem meglepő, hiszen saját bevallásuk szerint főképp Szladits Károlynak „A magyar magánjog vázlata” című művét használták fel forrásként,²⁷ amelyben Szladits azt írta, „a

vételárnak tehát elvileg nem kell az áru forgalmi értékével még megközelítő arányban sem állnia; a magyar jog nem ismeri a felentúli sérelem címén való megtámadás (*laesio enormis*) intézményét”.²⁸

György és Piškulić nemcsak Szladitsra, hanem Kolosváry Bálint A magyar magánjog tankönyvére és Raffay Ferenc A magyar magánjog kézikönyvére is támaszkodott, amelyekről azt írták, hogy elméleti felépítésük meglehetősen alapos, bár némileg eljárt felettük az idő.²⁹

Kolosváry azon túl, hogy kijelentette, „a felentúli sérelem a magyar magánjogban nem ismeretes”, kiemeli, hogy az 1875. évi XXXVII. tc., azaz a Kereskedelmi törvény (röviden: Kt.) 280. §³⁰ ezt ki is mondta a kereskedelmi ügyletek vonatkozásában.³¹

Raffay is a tilalmi szabályt rögzítette, azonban megjegyezte, hogy Frank Ignác és – bizonyos esetekben – Nagy Ferenc is megengedhetőnek tartotta a felén túli sérelem kifogását.³²

Nagy Ferenc csak „[r]endkívüli körülmények között és csak kivételképpen” tartotta megengedhetőnek a felén túli sérelem kifogását, amiről egyébként azt tartotta, hogy „a sok tekintetben elkorcsosult későbbi római jog hagyatéka”, amelynek „[á]ltalánosítása és szabálykénti megengedése azonban a forgalom érdekeivel összhangzásba nem hozható”.³³ Arra azonban nem tért ki, hogy melyek azok a kivételes körülmények, amelyek szerinte a *laesio enormis* alkalmazását indokolták volna.

Frank viszont mindenféle megszorítás nélkül írta le szabályként a felén túli sérelmet a magyar jogban. Szavai szerint, ha „az eladó vagy a vevő szertelenül károsodott (*in casu enormis laesionis*)”, akkor a „bíró hatalmában és kötelességében áll az előforduló eseteket megvizsgálni, és igaz lelkű becslőket rendelve, az egygyelötlenséget helyre állítani, vagy az alkút felbonatani”.³⁴ Azonban nem szabad elfelejteni, hogy Frank ezt 1845-ben írta le, a többi szerző viszont már a 20. században az akkori gyakorlat ismeretében tette meg megállapításait.

4. Kellékszavatosság

Az alperesek úgy vélték, hogy ők nem a felén túli sérelem miatt éltek kifogással, hanem azért, mert a felperes olyan berendezést adott el nekik, ami a kezdetektől fogva használhatatlan volt, ezért nem kötelesek fizetni.³⁵ Ezzel kifogásukat tulajdonképpen kellékszavatossági jellegűnek minősítették. A kellékszavatosság elnevezés Szladits szerint Grosschmid Bénitől származik³⁶, és az eladónak azon felelősségét takarja, hogy az átadáskor adásvétel tárgyának nincs rejtett fizikai hibája.³⁷ Kolosváry szavaival élve, az eladó „quasi törvényes »kezesként« felel mindezért”.³⁸ Ezzel magyarázható, hogy a szerb nyelvben a *jemstvo* szó a szavatosságra és a kezességre egyaránt használatos.

A bírói gyakorlat a kellékszavatosság Kt.-ben található szabályait kiterjesztette az adásvétel minden formájára, noha e törvény rendelkezéseit értelmében csak az ún. kereskedelmi ügyletek esetén kellett alkalmazni.³⁹

Az eladó szavatossággal tartozik a dolog törvényes és kikötött kellékeiért. Törvényes kellékek azok, amelyek

a dolog rendeltetésszerű használatához szükségesek, így ezek hiánya azt kizárja, vagy legalábbis „tetemesen csökkenti”.⁴⁰ A kikötött kellékek pedig azok a tulajdonságok, „amelyeket az eladó a dologban meglévőkként kifejezetten megígért (amelyekért »jótállott«), még ha hiányuk nincs is a dolog használhatóságára lényeges kihatással”.⁴¹

A vizsgált ügyben az alperesek tulajdonképpen azt állították, hogy a malom nem felelt meg a kikötött kellékeknek (hiszen állításuk szerint a felperes hat évre jótállást vállalt a malom használhatóságáért), amelyek egyúttal törvényes kellékek is voltak, mert ezek hiánya miatt a malom gyakorlatilag használhatatlan volt.

Kellékszavatosság szankciójaként a Kt. 348. §-a⁴² értelmében a vevő választhatott, hogy eláll a szerződéstől (*actio redhibitoria*), vagy a vételár aránylagos leszállítását követeli (*actio quanti minoris*), és esetleges kárainak megtérítését is követelhetette. A magyar bírói gyakorlat a Kt. hatálybalépése előtt a kellékszavatosság tekintetében az Optk szabályait alkalmazta, még az ITSZ hatályterületén is. Az Optk pedig csak akkor adta meg az elállás jogát a vevőnek, ha a hiba másképp nem volt orvosolható.⁴³ A Kt. hatálybalépése utáni gyakorlat pedig még a köztörvényi vétel esetén is megadta a választás jogát a vevőnek.⁴⁴

A vizsgált ügy alperesei tulajdonképpen a vételár aránylagos leszállítását követelték. Az *actio quanti minoris* és a *laesio enormis* jogintézményekben nem csak az a közös, hogy mindkettő a római jogból származik, hanem – ahogy Bogdanfi és Nikolic kiemelték – az is, hogy mindkettő a vételár igazságosságának követelményével függ össze, csak előbbit ismeri a magyar (és a vajdasági) jog, utóbbit viszont nem.⁴⁵

A törvényszék is elfogadta az alperesek kifogásának kellékszavatosságként való értelmezését, ezért a berendezés állapotával kapcsolatban nyolc tanút hallgatott meg, akik közül kettő többször géplakatosként javította a malom motorját. Vallomásukból megállapítást nyert, hogy a vevők mint laikusok jóval a valós értéke alatt fizettek a megvásárolt ingatlanért, különösen annak berendezéséért. Az egyik tanú szerint minden szakértő rögtön észrevenné, hogy a motor nem ér semmit, és még egy laikus is tudhatja, hogy az nem volt jó, mert úgy füstölt, mint egy mozdony. Magát a motort nem lehetett átadni szakértői vizsgálatra, mert az alperesek azt rosszvasként eladták 1926-ban 5000 dinárért, és újat vettek helyette 50 000 dinárért. A motor cseréje után a malom jól működött.

A felperes által vállalt jótállás vonatkozásában a szerződést szerkesztő személyt hallgatta meg tanúként a bíróság, aki elmondta, hogy a szerződés megírásakor megkérdezte a jelen levő alperest, hogy miért akarja megvenni a malmot, amikor az nem ér semmit. Ekkor szólt úgy a felperes, hogy az alperesnek nincs félnivalója, mert a malom jó, ezért ő felel. A tanú szerint ezzel a felperes nem vállalt jótállást. Vallomásából az is kiderült, hogy már korábban is figyelmeztette az alperest a malom rossz állapotára, illetve hogy a falu közvéleménye szerint a malom nem ért semmit.

A törvényszék nem állapította meg a felperes kellékszavatossági felelősségét sem, mert álláspontja szerint a jog szabálya az volt, hogy a megvásárolt dolog rejtett

hibáit az eladóval közölni kell, amint ezekről a vevő tudomást szerez, ezért sem lehet az alperesek kifogását figyelembe venni,⁴⁶ hiszen ennek a szabálynak nem tettek eleget. A bíróság véleménye szerint az alperesek nyomban az átvételkor észlelték a motor hibáit, azt folyamatosan javították, minderről azonban a felperest nem értesítették, ahogy az 1926. március 2-án megtartott szemléről sem, melynek során a motor hibái megállapításra kerültek.

A bíróság által alkalmazott szabály gyakorlatilag a Kt. 346. §-a⁴⁷, amely – ahogy Szladits megállapította – csak látszólag szólt a vevő megvizsgálási kötelezettségéről, valójában a hiánykifogás határidejét határozta meg.⁴⁸ Ennek értelmében, ha az értesítés nem történik meg a megvizsgálás vagy a hiányok későbbi megjelenése után haladéktalanul, akkor azt úgy kell tekinteni, mintha a vevő nem élt volna kifogással. Azonban még a felperes is észrevette, hogy e szabályt csak helyközi vétel esetén rendelte alkalmazni a törvény, ezért a biztonság kedvéért a Kt. 349. §-ára⁴⁹ is hivatkozott, amely értelmében az alperesek szavatossági igénye elévült az átvételtől számított 6 hónap eltelté miatt.⁵⁰ A bírói gyakorlat viszont kiterjesztette a Kt. 346. §-át a helyi kereskedelmi vételre is.⁵¹ A Kúria először 1890-ben hozott ilyen döntést, amelyben azt mondta ki, hogy bár a „perben helyi ügyletről lévén szó, a keresk. törv. 346. és 347. §-ai, melyek a más helyről küldött árurol intézkednek, nem alkalmazhatók ugyan, a másodbíróságnak ítéletét mégis helyben kellett hagyni azért: mert helyi ügyleteknél sem hagyhatja vevő az eladót hosszabb ideig kétségben a megrendelt áru sorsa iránt”.⁵²

Ugyanezeket a szavakat látjuk szerbül visszaköszönni a Semmitőszék B. osztályának egy 1922-ben hozott ítéletében azzal a különbséggel, hogy kifejezetten a Kt. 346. §-ának alkalmazhatóságát deklarálta ugyanazon indokkal.⁵³ 1924-ben két másik ügyben is kimondta, hogy a Kt. 346. §-ába foglalt rendelkezés analóg alkalmazása miatt a vevő helyi vétel esetén a vevő köteles a kifogásait nyomban az átvétel alkalmával megtenni, kivéve, ha az árunak olyan hibái voltak, amelyeket nem lehetett azonnal észrevenni.⁵⁴

György és Piškulić is azt állapítják meg, hogy azokat a szabályokat, amelyeket a Kt. csak a helyközi vételre vonatkozólag állapított meg, a gyakorlat kiterjesztette a helyi vételre is.⁵⁵

Ezzel magyarázható, hogy a Szabadkai Törvényszék nem fogadta el az alperesek kellékszavatossági igényét, emiatt pedig a vételár hátralékának megfizetésére kötelezte őket.

Bár Szladits szerint az így kialakult „joggyakorlat a kereskedelmi törvénynek a helyes irányban való továbbfejlesztését jelenti”, mert szerinte helyi és a helyközi vétel közötti megkülönböztetés „meglehetősen indokolatlan” volt,⁵⁶ véleményem szerint a bíróság mégis *contra legem* értelmezést alkalmazott. Abból, hogy a törvény kifejezetten a helyközi vételre állapította meg a szabályt, a *contario* az következik, hogy azt a helyi vételre nem kellett volna alkalmazni.

A másodfokon eljáró Újvidéki Fellebbviteli Bíróság az elsőfokú ítéletet megváltoztatta. A felperesnek a szerződéskötéskor elhangzó nyilatkozatait jótállás vállalásának minősítette, ezért megállapította annak felelősségét a

dolog hiányaiért. A bíróság levonta a vételár hátralékából (96 000) az új motor – a forgalmi értéknek egyébként megfelelő – árát (50 000 dinár), de hozzáadta ehhez a rosszvasként eladott régi motor kilónkénti árát (5000 dinár), így 51 000 dinárra mérsékelte az alperesek tartozását. Annak a körülménynek pedig azért nem tulajdonítottak a bírák jelentőséget, hogy az alperesek csak 1 évvel és 3 hónappal később kérték a hiányosságok megállapítását, mert úgy vélték, a jóállásra sem a magánjog kellékszavatosságra vonatkozó szabályait, sem pedig a Kt. 348.§-át⁵⁷ nem lehetett alkalmazni. A jóállás nem más, mint a dolog hibátlan-ságának szerződéses kikötése.⁵⁸ A kikötött kellékekért pedig ugyanúgy szavatolt a Kt. 348. § alapján az eladó, mint a törvényes kellékekért. Ráadásul ez nemcsak a kereskedelmi, hanem a köztörvényi vétel esetében is így volt.⁵⁹

Ezek után nem meglepő, hogy az újvidéki Semmitőszék B. osztálya az ítélet felülvizsgálata során megváltoztatta a másodfokú ítéletet, és lényegében az első fokon eljáró törvényszékkel azonos döntést hozott. Ismételten rögzítette azt a szabályt, hogy a vevő, amennyiben kifogásolni szeretné az adásvétel tárgyának minőségét és használhatóságát, ezeket a kifogásokat, ha nem rejtett hibákkal és hiányosságokkal kapcsolatosak, nyomban közölni tartozik az eladóval.⁶⁰ Ezért vélte úgy, hogy a per eldöntésénél nem bírt jelentőséggel, hogy a felperes kifejezetten jóállott-e a motor használhatóságáért, vagy kifejezett jóállás nélkül magából a törvényből kifolyólag volt-e felelős, illetve hogy az a felelősség meddig tartott. Megjegyezte, hogy a dolog természeténél fogva a motor nem olyan tárgy, amelynek hibáit és használhatatlanságát több éven keresztül ne lehetne észrevenni.⁶¹

5. Kereskedelmi vagy köztörvényi vétel?

Kétségtelen, hogy a vizsgált ügyben az eljáró bíróságok tartalmilag a Kt. rendelkezéseit alkalmazták. Nem egyértelmű azonban, hogy jelen esetben a törvény kereskedelmi ügyletnél való értelemszerű alkalmazásáról volt-e szó, vagy rendelkezéseinek kiterjesztéséről egy magánjogi perre. A Kt. Második Részének Első Címe és annak I. Fejezete határozza meg a kereskedelmi ügyletek fogalmát. [Kt. 258–264. §§] A Kt. 260. § úgy rendelkezett, hogy „[a] kereskedőnek mindazon ügyletei, melyek kereskedelmi üzlete folytatásához tartoznak, kereskedelmi ügyletnek tekintetnek”. Nagy Ferenc szerint a „[s] zoros okozati összefüggés a kereskedő konkrét üzletével [...] nem [volt] szükséges. Amit a törvény követel[t], [...] egyedül az [volt], hogy azok [az ügyletek] a kereskedő által ebbeli minőségében köttessenek, a kereskedőtől mint ilyentől származzanak.”⁶² Kereskedőnek a Kt. 3. § értelmében az minősült, „ki saját nevében kereskedelmi ügyletekkel iparszerűleg foglalkozik”. Mivel a Kt. 294. § 1. pontja értelmében kereskedelmi ügyletnek minősül ingó dolgok vétele vagy egyébkénti megszerzése, azon szándékkal, hogy azok természetben, át- vagy feldolgozva ismét tovább adassanak, az őrléshez pedig azért vásárolnak

gabonát, hogy aztán azt liszt formájában továbbértékesítsék, a malom megvétele olyan ügylet, amit kereskedő azért köt, hogy kereskedelmi üzletét folytathassa. A Kt. 262. § azonban, hogy „[a]z ingatlanok tekintetében keletkezett szerződések kereskedelmi ügyletnek nem tekintetnek”. A felperes viszont felvetette, hogy a motor ingó dolog volt, a szerződés mégis kereskedelmi ügyletnek minősülhetne.⁶³ Egy hasonló ügyben ugyanezzel a kérdéssel kapcsolatban 1910-ben az első fokon eljáró beszercei törvényszék és a Kúria úgy látták, „pusztán azon az alapon, hogy a felperes olyan ingatlant vett az alperestől, amelyen az ingatlan tartozékai [...] segítségével iparüzem folytatható, kereskedelmi üzlet átruházásának a fennforgása meg nem állapítható, következően a felek között létrejött jogügylet – figyelemmel a Kt. 262. §-ára is – kereskedelmi ügyletnek nem minősíthető”.⁶⁴ A másodfokon eljáró kolozsvári ítélőtábla azonban úgy vélte, hogy az ingatlan a malomüzem tartozéka, nem pedig fordítva, ezért a szerződés igenis kereskedelmi ügyletnek minősül.⁶⁵

A vajdasági szakirodalom azonban adós maradt e probléma megválaszolásával, ugyanis csak a (köztörvényi) magánjogot tárgyalja, a kereskedelmi jogot nem. György és Piškulić csak annyit írtak, hogy az ingatlan adásvétele sosem kereskedelmi ügylet, míg az ingóké rendszerint az.⁶⁶ Ezzel gyakorlatilag csak a Kt. 262. § szabályát írták le, valószínűleg az ingatlan-adásvételek ingó tartozékainak minősítése nem lebegett a szemük előtt könyvük írása közben. Feltehetőleg ez az oka annak, hogy az Ignjatović-féle döntvénytárban sem találunk olyan döntést, amely ezt tárgyalná.

A vizsgált ügyben hozott ítéletek sem foglalnak kifejezetten állást ebben a kérdésben. Az Újvidéki Fellebbviteli Bíróság többször hivatkozik a Kt. nevesített szakaszaira, amiből inkább arra lehet következtetni, hogy a malom adásvételét a motor vonatkozásában kereskedelmi ügyletnek tekintette. A kerületi bíróság és a Semmitőszék ítéletének indokolásában viszont törvényhelyek helyett a „jogszabályt képez az” fordulatot találjuk, ami sokkal inkább a norma szokásjogi eredetére utal. Ez viszont azért bizonytalan támpont, mert a Kt. 346. §-át helyi vételre kereskedelmi ügylet esetén is csak szokásjogi úton lehet alkalmazni.

Nem visz közelebb a megoldáshoz az sem, hogy Kolosváry Bálint szerint a Kt. 346. §-ába rögzített szabály „tuszogorú az általános magánjogban”,⁶⁷ amikor Szladić rögzíti, hogy bár ennek „nincs igazolható alapja”, de ennek ellenére tényként közölte, hogy „bíróságaink imitt-amott magánjogi vételügyletek szempontjából is” ezt a gyakorlatot követik.⁶⁸ Így egyáltalán nem kizárt, hogy ezek a bíróságok is ezt a hibás gyakorlatot követték. Ez a hiba egyébként is menthetőbb lenne az ingatlan-adásvétel kereskedelmi ügyletté minősítésénél.

Következtetések

Bár egyelőre merész lenne az egész vajdasági jogra vonatkozó következtetéseket levonni, a szavatosság és a felén túli sérelem körében kialakult gyakorlat azt sugallja, hogy

a bíróságok nem távolodtak el a magyar jogtól. Nemcsak a szokásjog által meghatározott köztörvényi magánjog, hanem a törvénnyel szabályozott kereskedelmi jog területén is – még a törvény betűjével szemben is – a korábbi magyar bírói gyakorlatot vették alapul. A Kúria érvelésének tükörfordítására is találunk példát.

A vajdasági bíróságok tehát nem közelítették döntéseiket a többi országrész jogrendszeréhez. Ehelyett még magánjogi ügyekben is a magyar Kt. rendelkezéseit alkalmazták, amelyek az Optk.-val ellentétes rendelkezéseket tartalmaztak.

Kutatásom azonban még csak a kezdeti fázisában jár. Egy alaposabb vizsgálat meg is erősítheti, de valamelyest gyengítheti is az itt tett megállapításaimat. Ezen túl további érdekes kérdések várnak még megválaszolásra. Például, hogy miként kezelték a vajdasági bíróságok azt a helyzetet, amikor az első világháború vége előtti magyar jog nem adott választ egy kérdésre. Vajon ilyenkor a Jugoszlávia egyéb részeinek jogához fordultak, vagy a trianoni Magyarország jogéletének legújabb fejleményeiből merítettek, esetleg kidolgoztak egy olyan saját

tos megoldást, amire még Jugoszlávia egyéb részeiben is felfigyeltek?

Ezekre a kérdésekre nemcsak a jogtörténészt fűtő tudományos kíváncsiságból érdemes megtalálni a választ, hanem komoly segítséget tud jelenteni napjaink jogalkalmazóinak. A bevezetőben már elhangzott: gyakorlatilag a nyolcvanas évekig főként azt a jogot alkalmazták magánjogi perekben a jugoszláv bíróságok, amit a két világháború között is. Könnyen előfordulhat, hogy a szerb, a horvát, a macedón stb. bíróságoknak egy jogvitát a hetvenes években alkalmazott jog szerint kell eldönteniük. Az akkor hatályos jog feltárása pedig komoly jogtörténeti kutatásokat igényel, hiszen azt kell feltérképezni, hogy a két világháború között mennyiben módosult Jugoszláviában az elődállamoktól örökölt jog, és ebből mit tartottak alkalmazhatónak a bíróságok a második világháború után. Fontos megjegyezni, hogy az 1941 áprilisában hatályos normák alkalmazhatóságáról szóló törvény még mindig hatályban van, így joghézag esetén napjainkban is a két világháború között hatályos jog nyújt támpontot a volt jugoszláv bíróságoknak.

KECSKÉS, TAMÁS

Die Beurteilung der Gewährleistung und der Verkürzung über die Hälfte in Vojvodina zwischen den beiden Weltkriegen (Zusammenfassung)

Die jugoslawischen Rechtsordnung zwischen den beiden Weltkriegen wurde von Partikularismus gekennzeichnet. Man kann ein bisschen vereinfacht sagen, dass das Recht des Vorgängerstaates in allen Teilen des Landes weiterhin in Kraft blieb. Obwohl das Strafrecht und die Verfahrensrechte wurden Anfang der dreißiger Jahre erfolgreich vereinheitlicht, im Bereich des Privatrechts waren die Kodifizierungsversuche in diesem Zeitraum gescheitert.

In den meisten Teilen des Landes wurde das österreichische ABGB in Zivilsachen verwendet, aber das eigene Zivilrechtsgesetzbuch Serbiens war auch dessen gekürzte und etwa ergänzte Übersetzung.

Nur in Montenegro und Vojvodina war weder das österreichische noch ein österreichisch-ähnliches Gesetzbuch in Kraft. Vojvodina ist auch deswegen speziell, weil hier wurde das Gewohnheitsrecht angewendet. Daher ist es fraglich, ob die Gerichtspraxis bei ihren ungarischen Wurzeln blieb, näherte sie sich an das in anderen Teilen des Landes angewendete Recht, oder hat sie völlig neue Regeln geschaffen.

Wir können das nur durch die Untersuchung der zeitgenössischen Prozessunterlagen eindeutig herausfinden. Die vorliegende Studie ist eine Analyse eines Rechtsfal-

les, dessen Material sich in dem historischen Archiv von Subotica befinden und in welchem wurden Urteile der erster und zweiter Instanz und auch ein Revisionsurteil gefällt. In dem Rechtsstreit wurden die Voraussetzungen der Gewährleistung und der Verkürzung über die Hälfte verwendet. Gegenüber beiden Rechtsinstituten hatte das ungarische Gewohnheitsrecht und das ABGB verschiedene Regeln.

Die Argumentation der Parteien und des Gerichtes werden mit der zeitgenössischen ungarischen und serbischen (in Vojvodina) Fachliteratur und auch mit den in Entscheidungssammlungen veröffentlichten Urteilen verglichen. Obwohl die Rahmen der Studie die detaillierte Analyse von nur einem Rechtsfall ermöglichen, man kann davon allgemeine Folgerungen in Verbindung mit den Regeln der Gewährleistung und der Verkürzung über die Hälfte in Vojvodina ableiten.

Die Zuordnung des in Jugoslawien zwischen den beiden Weltkriegen angewendeten Rechtes kann nicht nur für Rechtshistoriker interessant sein, kann sondern auch für Rechtspraktiker vorteilhaft sein, da im Falle einer Rechtslücke ist es immernoch möglich die früher geltenden Rechtsvorschriften anzuwenden.

Jegyzetek

¹ „Zakon o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. godine i za vreme neprijateljske okupacije „Službeni list FNRJ”, br. 86/1946”

„Član 2 Pravni propisi (zakoni, uredbе, naredbe, pravilnici i dr.) koji su bili na snazi na dan 6. aprila 1941. godine, izgubili su pravnu snagu.

Član 3 Prezidijum Narodne skupštine FNRJ može odrediti da se pojedina pravila sadržana u zakonima i drugim pravnim propisima pomenutim u čl. 2 ovog zakona primenjuju, određujući pri tom potrebne izmene i dopune. Ovo pravo imaju i prezidijumi narodnih skupština narodnih republika za pravne propise čije donošenje na osnovu Ustava FNRJ spada u nadležnost republika.

Član 4 Pravna pravila sadržana u zakonima i drugim pravnim propisima pomenutim u čl. 2 ovog zakona koja u smislu čl. 3 ovog zakona nisu proglašena obaveznim, mogu se po ovom zakonu primenjivati na odnose koji nisu uređeni važećim propisima, i to samo ukoliko nisu u suprotnosti sa Ustavom FNRJ, ustavima narodnih republika, zakonima i ostalim važećim propisima donetim od nadležnih organa nove države kao i sa načelima ustavnog poretka FNRJ i njenih republika.”

² Živomir Đorđević: Obligaciono pravo. In *Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada. Tom drugi*. Beograd, 1978, Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SFRJ, 562. p.

³ Az egykori Horvát-Szlavonország és a polgárosított határőrvidék területén az Optk. eredeti változata volt hatályban, míg a korábban az örökös tartományokhoz tartozó Dalmácia és Szlovénia területén a kódexnek az első világháború alatt keletkező novellákkal módosított változatát kellett alkalmazni. A volt jugoszláv szakirodalomban elterjedt vélekedés szerint Bosznia-Hercegovina területén is ténylegesen az Optk. rendelkezéseit alkalmazták a bíróságok, de ezt pl. Mihajlo Vuković vitatja, mert Boszniában az osztrák törvényeket csak akkor lehetett alkalmazni, ha azok nem ellenkeztek az ottani törvényekkel, vagy utóbbiakat nem lehetett alkalmazni. Ezért szerinte ott az oszmán kódex, a *Mecelle* továbbra is fontos jogforrás maradt. Mihajlo Vuković: *Opći dio građanskog prava. Knjiga I*. Zagreb, 1959, Školska Knjiga, 151. p.

⁴ Ez a mai Szerbiának a Szávától és a Dunától délre eső részeit és a Macedón (Volt Jugoszláv) Köztársaság területét foglalta magában. Koszovó túlnyomó része is idetartozott, de nyugati területei (Metóhia) 1918 előtt a Montenegrói Fejedelemség részét képezték.

⁵ Dušan Nikolić: *Dva veka Austrijskog Građanskog zakonika (1811–2011). Zbornik Matice srpske za društvene nauke*. 2011, 135, 319. p.

⁶ Montenegróban a Valtazar Bogišić által készített 1888. évi Általános Vagyonjogi Törvénykönyv volt hatályban, amely a történeti iskola szemléiségét hordozta magán, ezért nem külföldi kódexek mintájára készült, hanem a helyi szokásjog alapján. Dudás Attila: A polgári jog kodifikációjának történeti áttekintése Szerbiában. *Jogtörténeti Szemle*, 2013. 1. sz. 10–11. p.

⁷ Ezen nem a Vajdaság Autonóm Tartomány területét kell érteni, ugyanis nem tartozott ide a Szerémség, valamint Bácska és Bánát egyes déli részei, ellenben a baranyai és a muraközi területek igen. Tulajdonképpen az ún. vajdasági jogterület az ITSZ. hatályterületének a délszláv államhoz kerülő részeit takarta, tehát a korábban Magyarországhoz tartozó területeket, Horvát-Szlavonországot és az egykori határőrvidéket leszámítva. Nem tartozott ide a Muravidék (a Muraszombati és az Alsóledvai Járásbíróság területe) sem, mert arra 1919 őszén az igazságügy-miniszter rendelete kiterjesztette a korábbi örökös tartományok területén hatályos jogot. Ujlaki Miklós: *A magyar jog sorsa a Jugoszláviához csatolt területeken*. Budapest, 1934, Franklin-társulat, 6. p.

⁸ Ekkor volt az ún. nagy nemzetgyűlés, amely kimondta Bácska, Bánát és Baranya elszakadását Magyarországtól és csatlakozását a Szerb Királysághoz, és egyúttal azon magyar jogszabályok hatályban maradásáról is rendelkezett, amelyek nem irányultak a korábbi magyarországi nemzetiségek ellen. Ujlaki, 1934. 1. 6. p.

⁹ Szabadkai Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.

¹⁰ Az Újvidéki Fellebbviteli Bíróság hatáskörébe tartoztak mindazok az ügyek, amelyekkel korábban ítéletátlak foglalkoztak. Felállítására azért volt szükség, mert a trianoni békeszerződés értelmében a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság határain kívül maradtak azok az ítéletátlak (Pécs, Szeged és Temesvár), amelyek illetékességi területébe tartoztak a vajdasági jogterület járásbíróságai és törvényszékei. Gordana Drakić: *Sudske instance na području Vojvodine od 1918. do 1929. godine*. Novi Sad, 2011, Zbornik radova Pravnog fakulteta, 45. vol., br. 2, 269–270. p.

Ezt erősíti meg a Semmitőszék B. osztályának Sg. 234/1922. számú határozata is. Nikola Ignjatović (urednik): *Zbirka viših sudskih odluka III*. Novi Sad, 1923, Štamparija Braće Grujić, 20. p.

¹¹ Bár az 1921. évi alkotmány, majd az 1928. évi bíróságok szervezetéről szóló törvény is rendelkezett egy országos illetékességi, zágrábi székhelyű Semmitőszékről, ez sosem jött létre. Helyette minden jogterü-

letnek megvolt a maga legfelsőbb bírósága. A Belgrádi Semmitőszék B. osztálya a vajdasági (és a határőrvidéki) jogterület legfőbb bírói fóruma, ami gyakorlatilag a Magyar Királyi Kúria szerepét vette át. Ez azonban nem Belgrádban, hanem Újvidéken ülésezett. Drakić: i. m. 271. p.

A Semmitőszék megnevezés megtévesztő, hiszen nem csak kasszációs jogköre volt, hanem meg is változtathatta az alsóbb fokú bíróság ítéleteit.

¹² „Kupoprodajni ugovor. Izmedju A[...] Š[...], kao prodavca s jedne strane i M[...] Š[...] i supruga mu rođ. M[...] T[...] kao kupaca s druge strane sklopljen je ugovor na potpisanom mestu i navedenog dana ovako:

¹ Gore imenovani prodavac pored lične odgovornosti čisto bez tereta prodaje svoju kuću koja je ubeležena u [...], sa dvorištem velikim 266 kvadratni hvati, u kojoj postoji mlina, dakle prodaje gore navedenu kuću zajedno sa u njoj postojećim mašinerijama za mlin M[...] Š[...] i sup. mu rođ. M[...] T[...]..., samo kuću i dvorište po kupovnoj ceni od 200.000 D. p. rečima: dvestotine dinara, a mašineriji, koja postoji u istoj kući je cena /300 000/ tristotinehiljada dinara, dakle cela kupovna vena je 500.000 dinara i pristaje na to da kupci mogu na prodatu nepokretnost pravo svoje uknjižiti.

² M[...] Š[...] i sup. mu rođ. M[...] T[...] kupuju od A[...] Š[...] u 1. tačci opisanu nepkretnost po tamo izloženoj ceni.

³ Kupovna cena je za samu zrgadu kuću i dvorište od 266 kvadrat. hvati 200.000 dinara, a za mašineriju koja je smeštena u istoj kući je cena 300.000 dinara, ukupna cena: 500.000 dinara, od koje svote kupac plaća odmah 125.000 dinara, i koji primitak potvrđuje prodavac postpisom ovoga ugovora, a do 31. maja 1925. god. je dužan kupac položiti prodavcu 250.000 dinara, a ostatak od 125.000 dinara je dužan kupac položiti prodavcu 1. septembra 1925. god.

Kupac stupa u posed kupljenih nepokretnosti odmah.

Prepise troškove za promenu vlasništva i propisne pristojbe plaćaju kupci. Poreze i javne tereti do dana 4. meseca septembra 1924 god. terete prodavca a od tog dana kupca.

Ovaj kupoprodajni ugovor pročitan je pred dva sevedoka u zajedničkoj nazočnosti ugovoračkih stranaka, sadržina mu je protumašena na maternjem jeziku.”

¹³ „Pravno je pravilo da kupac ako je uzeo nekretninu u posed ne može kupovinu zadržati ni pre rasterećenja, već ima istu staviti u sudski poglog”. Szabadkai Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927. Szabadkai Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.

¹⁴ Bemhard Miksa – Vekerdy Géza (szerk.): A polgári jogi határozatok tára egységes szerkezetben. *Független ügyvéd*, Budapest, 1934. 61. p.

¹⁵ Gliša Bogdanfi – Nikola Nikolić: *Opšte privatno pravo koje važi u Vojvodini II*. Pančevo, 1925, Štamparija „Napredak”, 72. p.; Zvonimir Piškulić – Imre Đerđ: *Osnovi privatnoga prava u Vojvodini*. Beograd, 1924, Izdavačka Knjižarnica Gece Kona, 165. p.; Aleksander F. Jesenky – Paja Protić: *Privatno pravo u Vojvodini*. Sombor, 1922, Vlastita naklada, 320. p.

¹⁶ Bogdanfi–Nikolić II., 1925. 72. p.

¹⁷ Bár tévesen Kolozsvári Sándorok írták. Gliša Bogdanfi – Nikola Nikolić: *Opšte privatno pravo koje važi u Vojvodini I*. Pančevo, 1925, Štamparija „Napredak”, 3. p.

¹⁸ Kolosváry Bálint: *A magyar magánjog tankönyve*. II. kötet. Budapest, 1911, Grill Károly Könyvkiadóvállalata. 129. p.

¹⁹ Bogdanfi–Nikolić I., 1925. 3. p.

²⁰ Raffay Ferencz: *A magyar magánjog kézikönyve*. II. kötet. Budapest, 1909, Benkő Gyula Cs. és kir. Udvari Könyvkereskedése, 312. p.

²¹ Antalfy Mihály: Vétel és csere. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog – Kötelmi jog különös része*. Budapest, 1942, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 281. p.

²² Ks. u Novom Sadu Rev II. 799-1935, G. 487-1927. Nikola Ignjatović (urednik): *Zbirka viših sudskih odluka XX*. Novi Sad, 1940, Štamparija Dušana Čampraga i druga, 188, 211. p.

²³ „Iz izlaganja pravnog stanovišta tuženih jeste njihova cela obrana u suštini exoptio laesio enormis, da, naime kupljene pokretnosti ili mož-

- da nepokretnosti vrede manje od polovice kupovne cene. Ovaj prigovor ni madjarsko opšte privatno pravo, a pogotovo ni trgovačko pravo ne poznaje.“ Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.
- ²⁴ G. 72/1923, Nikola Ignjatović (urednik): *Zbirka viših sudskih odluka IV*. Novi Sad, 1923, Štamparija Braće Grujić, 52 p.
- ²⁵ „laesio enormis, po ugarskom privatnom pravu, koje se u ovoj pamičkoj stvari ima primeniti, ne postoji i ne može uzeti u obzir, sve da je i postojala taka nesrazmerno između vrednosti i kupovne cene; a nije postojala“. Uo.
- ²⁶ „Srazmer između robe i kupovine nije odlučan t. j. Vojvodansko privatno pravo ne poznaje oštećenje preko polovine vrednosti (laesio enormis)“. Đerd–Piškulić: i. m. 160. p.
- ²⁷ Đerd–Piškulić: i. m., II. p. (az előszóhoz tartozó oldalakat római számmal jelölték).
- ²⁸ Bár a szerzők nyilván Szladits kötetének első kiadását használták fel, a két szöveg összehasonlítása után úgy tűnik, a szerző a negyedik kiadásban sem változtatott az ezzel kapcsolatos szövegen. Szladits, 1935. 207. p.
- ²⁹ Đerd–Piškulić: i. m. II. p.
- ³⁰ Kt. „280. § Kereskedelmi ügyletek a felén tuli sérelem miatt meg nem támadhatók.“
- ³¹ Kolosváry: i. m. 136. p.
- ³² Raffay: i. m. 306. p.
- ³³ Nagy Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. II. kötet. Budapest, 1913, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 66. p.
- ³⁴ Frank Ignác: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*. Budapest, 1845, Magyar Királyi Egyetem, 622–623. p.
- ³⁵ „Ne žalimo se za štetu preko polovine, nego tome, da je tužitelj uz odgovornost prodao za skupe, previše plaćene, novce takovu mašinu, koja je neupotrebljiva, rdjava bila od svoga početka, mi pak za ovo nismo dužni plaćati.“ Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.
- ³⁶ Szladits, 1906. 285. p.
- ³⁷ Bogdanfi–Nikolić II, 1925. 73. p.
- ³⁸ Kolosváry: i. m. 124. p.
- ³⁹ Bogdanfi–Nikolić, 1925. 77. p.; Kolosváry, 1911. 124. p.; Szladits, 1906. 337. p.
- ⁴⁰ Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlat. II. kötet*. Budapest, 1935, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 198. p.
- ⁴¹ Uo.
- ⁴² Kt. 348. §. „Ha az áru a kikötött vagy törvényi kellékeknek meg nem felel, a vevőnek jogában áll az ügylettől elállani, vagy a vételár aránylagos leszállítását igényelni. E mellett mindegyik esetben a netaláni kár megtérítését is követelheti.“
- ⁴³ ABGB, 1811. § 932. „Ist der die Gewährleistung begründete Mangel von der Art, daß er nicht mehr gehoben werden kann, und, daß er den ordentlichen Gebrauch der Sache verhindert, so kann der Verkürzte die gänzliche Aufhebung des Vertrages, wenn hingegen sich das Fehlende, z. B. an Maß oder Gewicht, nachtragen läßt, nur diesen Nachtrag; in beiden Fällen aber auch den Ersatz des weitem Schadens, und, dafem der andere Theil unredlich gehandelt hat, auch den entgangenen Nutzen fordern.“
- ⁴⁴ Szladits, 1906. 351. p.
- ⁴⁵ Bogdanfi–Nikolić II, 1925. 66. p.
- ⁴⁶ „Pošto je pravno pravilo, da se otkrivene mane kupljene stvari imaju prodavcu saopštiti, to se i zbog ovog razloga prigovori tuženi nisu mogli uvaziti.“ Szabadkai Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.
- ⁴⁷ Kt. 346. §. „A vevő a más helyről küldött árut, a mennyiben ez a rendes üzleti kezelés szerint lehetséges, az átvétel után haladéktalanul megvizsgálja, s ha az a kikötött vagy törvényi kellékeknek meg nem felel, e körülményről az eladót azonnal értesíteni tartozik. Ha a vevő ez értesítést elmulasztja, az áru nem kifogásoltnak tekintetik, feltéve, hogy oly hiányok nem fognak fenn, melyek az azonnali megvizsgáláskor rendes üzleti kezelés szerint felismerhetők nem voltak.
- A mennyiben ily hiányok később mutatkoznak, az értesítésnek a felelődeségében azonnal meg kell történni, ellenkezőleg az áru e részben is nem kifogásoltnak tekintetik.
- Ezen határozatok a megtekintésre, próbára vagy mustra szerint történt vételekre is alkalmazást nyernek, a mennyiben az átküldött áruknál oly hiányok fognak fenn, melyek a szabályszerű megtekintés vagy megvizsgálás mellett felismerhetők nem voltak.“
- ⁴⁸ Szladits helyesen állapította meg, hogy a megvizsgálás nem volt előfeltétele a szavatossági igény érvényesítésének, a vevő más úton is tudomást szerezhetett a hibáról. Szladits Károly: Az eladó felelőssége az eladott dolog minőségéért. In *Emlékkönyv Nagy Ferenc huszonöt éves egyetemi tanárságának megünneplésére*. Budapest, 1906, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 345. p.
- ⁴⁹ Kt. 349. §. „A vevő azon kifogással, hogy az áru a kikötött vagy törvényi kellékeknek meg nem felel, nem élhet, ha a hiányokat az átvételtől számítandó 6 hó eltelté után fedezi fel; vagy ha az eladót a hiányokról az átvételtől számítandó 6 hó alatt nem értesíti. A vevőnek a hiányokra alapított kereseti joga az eladó ellen, az átvételtől számítandó 6 hó alatt elévül.“
- ⁵⁰ „[...] taj prigovor takodjer nedopustiv, jer predmet kupoprodaje nije poslat sa drugog mesta /§. 346. trg.zak/, ali je zastareo i to po §-u 349. Trg. Zak.“ Szabadkai Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.
- ⁵¹ Szladits, 1906. 350. p.
- ⁵² Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége: *Döntvénytár*. 29. kötet. Budapest, Franklin-társulat, 162. p.
- ⁵³ „I kod mesnih kupoprodaja ima se §. 346 trg. zakona shodno primeniti. Kupac po mogućnosti ne može duže vreme ostaviti prodavca u neizvestnosti u pogledu sudbe primljene robe.“ Kasacioni sud B. Odeljenje u Novom Sadu br. G.315/1922. Nikola Ignjatović (urednik): *Zbirka viših sudskih odluka III*. Novi Sad, 1923, Štamparija Braće Grujić, 75–76. p.
- ⁵⁴ „[...] kod mesnog kupa kupac dužan odmah bez odlaganja staviti svoje prigovore o kakvoći robe, već pri preuzimanju robe; Kasacioni sud o Novom Sadu G. 17/1924. *Zbirka IV*, 1924. 109. p., *Zbirka XIII*, 1932. 188. p.
- ⁵⁵ „Trgovački zakon postavlja propise koji se odnose na prigovore o nedostacima i stavljanju robe na raspoloženje samo za kupnje na distancu, ali je praksa te protegnula i na slučajevima mesne kupnje.“ Đerd–Piškulić, 1924. 166. p.
- ⁵⁶ Szladits, 1906. 350. p.
- ⁵⁷ Kt. 348. §. „Ha az áru a kikötött vagy törvényi kellékeknek meg nem felel, a vevőnek jogában áll az ügylettől elállani, vagy a vételár aránylagos leszállítását igényelni. E mellett mindegyik esetben a netaláni kár megtérítését is követelheti.“
- ⁵⁸ Szladits, 1906. 338. p.
- ⁵⁹ Đerd–Piškulić: i. m. 1924. 165. p.
- ⁶⁰ „Pravni je propis da kupac ukoliko želi da prigovara kakvoći i upotrebljivosti kupljenoga predmeta, mora o ovim prigovoriti, ukoliko se ne radi o otkrivenim manama i nedostacima, prodavca odmah izvestiti.“ Szabadkai Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.
- ⁶¹ „Pro prirodni stvari međutim nije tak[v]i predmet čije se mane i neupotrebljivost u toku više gondine dana ne bi mogle zapaziti.“ Szabadkai Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.
- ⁶² Nagy: i. m. 27. p.
- ⁶³ „Kad bi se smatralo, da je naš ugovor glede mašinerije trgovačke naravi, a to obzirom na ustanove §-a 261. Trg. Zakonika [...]“ Szabadkai Történelmi Levéltár, F:045. Szabadkai Kerületi Bíróság – Szabadka (1919–1941), G. 406/1927.
- ⁶⁴ Gallia Béla (szerk.): *Hiteljogi Döntvénytár IV. kötet*. Budapest, 1911, Franklin-társulat, 114, 116. p.
- ⁶⁵ Uo. 115. p.
- ⁶⁶ Đerd–Piškulić: i. m. 166. p.
- ⁶⁷ Kolosváry: i. m. 132. p.
- ⁶⁸ Szladits, 1906. 350. p.

Macher Gábor

A társasház-tulajdonról szóló 1924. évi XII. törvénycikk

I. Bevezető gondolatok, a társasház definíciója

Dolgozatomban nem kívánok a társasházakkal összefüggésben az első társasházi törvényt megelőző időszakról részletes történeti összefoglalást adni, mivel a mai értelemben vett társasházakról, társasházról mint jogi konstrukcióról csak a társasház-tulajdonról szóló 1924. évi XII. törvénycikk hatálybalépésével beszélhetünk.¹

Itt csak annyit említenék meg, hogy Sándor István szerint a társasházakkal kapcsolatos szabályozási kérdések problematikájának a gyökereit a társasházak speciális jogi konstrukciójában kell keresnünk. A XX. század elején bekövetkezett gazdasági és társadalmi változásokkal a klaszszikus értelemben vett magánjogi tulajdon intézménye ártértekelődött. A társasház jogi konstrukciója egy komplex jogviszonyrendszert hozott létre, amelynek a lényege tulajdonképpen az, hogy az építmény egyes részein a lakóknak önálló tulajdonjoga áll fenn, míg az építmény más részein pedig közös tulajdon jön létre. Sándor István előzményként említi többek között – az időben jócskán visszaugorva – ókori Egyiptomi és római forrásokat. Időben közelebb kerülve a XX. századhoz kiemeli, hogy Magyarország területén Eperjesen, illetve Sopronban léteztek az ún. félgazdaságok (Halbwirtschaften), melyek a telekkönyvben részházként, illetve emeleti felépítményként jelentek meg. További előzménynek tekinthetőek a társasház részvénytársaságok, illetve a társasház szövetkezetek is, melyek esetében a szövetkezet, illetve a részvénytársaság tulajdonában álltak az épületek, és a társaságbeli részesedés alapján kiállított értékpapír testesítette meg az egyes lakásokhoz fűződő jogokat. A Magánjogi Törvényjavaslat 1914. évi tervezete a társasházak lehetőségét elvetette, és helyette a lakáshányt az építményjog bevezetésével kívánta megoldani. Az 1924. évi XII. törvénycikk azonban már egy teljesen más felfogást tükrözött.²

A társasházak szabályozásának egyik alapját tehát ez a törvény, a másik alapját pedig a törvény 12. §-ában kapott felhatalmazás alapján kiadott, a társasház-tulajdon telekkönyvezéséről szóló 30.000/1925. I. M. számú rendelet (a továbbiakban: Rendelet) adta.

Előljáróban azonban szükségesnek érzem, hogy – a törvényi definícióktól elvonatkoztatva – egy jogtudományi definíciót is adjunk a társasházról. Erre a Lenkovic Barnabás által adott társasházfogalom teljesen megfelelő, mely szerint: a társasház egy épületingatlan tulajdonostársainak relatív jogképességgel felruházott közössége, melynek rendeltetése az ingatlanra vonatkozó külön tulajdonok és

közös tulajdoni hányadok egyesítéséből előálló sajátos tulajdonjogviszony lebonyolítása.³

Egy másik definíció szerint a társasház „az a több személyi közös tulajdonában álló telken épült, több lakásos, rendszerint többszintes lakóház, amelynek egyes lakásai – természetben megosztva – a tulajdonostársak önálló személyi tulajdonában, a telek, továbbá az épületnek közös célokat szolgáló részei (pl. alapozás, kapubejárat, lépcsőház, házfelügyelőlakás, mosókonyha, felvonó, a központi fűtés kazánjai stb.) pedig a lakástulajdonosok osztatlan közös tulajdonában állnak”.⁴

Ezen definíciók ismeretében már könnyebb lesz megérteni a társasházi konstrukció lényegét.

Azt előre kell bocsátani, hogy – mint az az előbbi definíciókból is látható – 1924 óta a közös tulajdonlás a társasházi konstrukciónak alapvető eleme.⁵ Ez a problémakört az Alkotmánybíróság több határozata is érintette (bár a határozatok még az 1949. évi Alkotmány alapján születtek, az azokból levont következtetések és iránymutatások máig helytállóak):

- Az Alkotmánybíróság a 374/B/1996. számú határozatában elutasította azt az indítványt, amely a közös tulajdon és a társasház-tulajdon konstrukcióját általánosságban, és ez utóbbi vonatkozásában a társasházi közös tulajdon megoszthatatlanságát különösen is támadta. A határozat megállapította, hogy a társasház-tulajdon esetében a dolog természeténél fogva szükségszerű a közös tulajdonban álló részek tulajdoni megoszthatatlansága.
- Egy másik határozatában megállapította, hogy az Alkotmány 13. §-a a tulajdonhoz való jogot az állammal szemben biztosítja, s azt mint alapjogot – az értékgarancia követelményével, illetőleg a „közérdekű” korlátozás arányosságának ismérével az állammal szemben védi (800/B/1993. AB határozat).
- A 3/2006 (II. 8.) AB határozat szerint a fentiekből következően az (azóta már hatályon kívül helyezett) Alkotmány⁶ 13. §-a szerinti tulajdonvédelem nem érvényesíthető a tulajdonosoknak az egymással szembeni védelméről szóló szabályoknál. A Ptk.⁷ és a társasházi törvény (2003. évi CXXXIII. törvény) szabályai a „tulajdonosra” és a „tulajdonostársakra” vonatkoznak, nem pedig ezeknek az államhoz való viszonyára. A társasházi törvény a társasház tulajdonnál a mellérendelt, egyenjogú személyek jogait és kötelezettségeit, a közös tulajdonnal járó terhek viselését, a társasház szervezetét, működését, a tulajdonostársak egymás közötti – és nem az állammal szemben fennálló – viszonyát rendezi.
- Az Alkotmánybíróság társasházban lévő lakások hasznosításának a többi tulajdonostárs érdekeire tekintettel történő szabályozásáról egy ügyben azt mondta ki, hogy ebben az esetben nem állapítható meg a tulajdonjog korlátozása, és nem bocsátott további alkotmányjogi vizsgálatba. A határozat szerint a tulajdonosi jogok gyakorlásának korlátja a többi tulajdonostárs jogainak és a dologhoz fűződő törvényes érdekeinek védelme, ezért az a szabály, amely kimondta, hogy lakást csak lakás céljára sza-

bad hasznosítani, önmagában nem korlátja a tulajdonosi rendelkezési jognak [36/1991. (VI. 20.) AB határozat].

- A 3/2006 (II.8.) AB határozatában az Alkotmánybíróság végül mintegy az eddigiek összefoglalásaként megállapította, hogy a társasház-tulajdon tartalmára, fenti jellegzetességeire, a közös és a külön tulajdoni elemek sajátos kapcsolódására figyelemmel az Alkotmánybíróság szerint a törvényhozónak az a feladata adódik az Alkotmány 13. §-ának a társasház-tulajdonra való végrehajtása körében, hogy olyan szabályozást alkosson, amely az alkotmányos értelemben vett tulajdonvédelmet a „tulajdonosra”, a „tulajdonostársakra”, valamint a társasház-tulajdonra is egyaránt kiterjeszti. A társasházakra vonatkozó szabályozásnak alkalmasnak kell lennie egyensúly teremtésére a társasház-tulajdon egyes alanyainak esetenként eltérő érdekek által meghatározott pozíciója között. Az alkotmányjogi keretek a törvényhozónak viszonylag tág teret nyújtanak annak meghatározására, hogy a társasház-tulajdon szabályozásánál milyen eszközökkel teremti meg az egyensúlyt.

II. 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról⁸

II. 1. A szabályozás indoka

Dr. Nagy Emil m. kir. igazságügyminiszter a szabályozás, az új jogintézmény bevezetésével kapcsolatban az alábbi általános indokolást fűzte a 329. számú törvényjavaslathoz.

A megfelelő tőkével rendelkezőket az építkezésbe fektetett tőke csekély jövedelmezősége és az építkezés drágasága visszatartotta bérházak építésétől. Ezen a helyzeten kétféleképpen lehetett segíteni – mondja az indokolás –, az egyik eszköz az építési kedv fokozása, a másik pedig annak a lehetővé tétele, hogy a kisebb tőkével rendelkező, de ugyanakkor építkezni szándékozók részére pedig létre kell hozni egy új konstrukciót, egy olyan megoldást, hogy ők közösen létrehozassanak egy olyan építményt olyan módon, hogy az építményt természetben meghatározott épületrészek szerint (emelet, lakás) felosztva, önálló tulajdoni jogot alapíthassanak az egyes épületrészekre. A törvényjavaslat előterjesztésekor ismert jogi konstrukciók (társasház, öröklakásos ház), amelyeket kisebb tőkájű egyénekből összeállt

házépítő társaságok főként szövetkezet formájában létesítettek, nem tették azt lehetővé, hogy a lakást szerezni vagy építeni kívánók jogi és telekkönyvi tulajdonosaivá váljanak a külön tárgyul meghatározott házrészeknek (lakásoknak), mert ezen házak tulajdonosai a szövetkezetek vagy részvénytársaságok voltak. Más megoldás pedig eddig nem létezett, mivel kevés kivételtől eltekintve – pl. Sopron – az akkori jogi szabályozás nem tette lehetővé, hogy valamely épület természetben megosztott részenként legyen más és más személy tulajdonában. A törvényjavaslat hangsúlyozza továbbá azt, hogy mind az élet fejleményei, mind a gazdasági viszonyok módosulásai megteremtették annak a lehetőségét, hogy a saját tulajdonú házrész megszerzésére irányuló törekvések megfelelő jogi szabályozást kapjanak. E célt a társasház-tulajdonról szóló törvényjavaslat két rendelkezéssel kívánta szolgálni: az egyrésztől a társasház-tulajdon intézményének a kívánalmakhoz mért szabályozásának a megteremtésével, másrészt pedig a társasház céljára létesített építmények, illetve épületrészek átruházására irányuló jogügyletek bizonyos mértékben „bélyeg és illeték alól mentesítése”. A törvényjavaslat szerint a legcélszerűbbnek az a jogi megoldás mutatkozott, ami „a külön tulajdonba került minden építményt vagy építményrészt a teleknek, valamint az építménynek közösségben maradó részére vonatkozó tulajdonostársi jogokkal együtt egy jogi egésznek állapítja meg, úgy hogy a tulajdonostársi illetőség csak ilyen jogi egységben lehet elidegenítés, öröklés vagy terhelés tárgya”. A teleknek mint közös tulajdonnak – az egészhez viszonyított hányadokban – mindig azok tulajdonában kell lennie, akiknek a tulajdonában a telken lévő épületek vagy építményrészek állnak. A társtulajdonosoknak egymással szemben fennálló jogaik és kötelezettségeik azonban nem teremtettek olyan nehézségeket, melyek – néhány különös szabályon túl – a tulajdonra vonatkozó általános szabályon felül az ingatlanok közös tulajdonának, a szomszédjogoknak és a szolgalmak szabályainak megfelelő alkalmazásával ne lettek volna rendezhetőek, így a törvényjavaslat csak a „mulhatatlanul szükséges legfontosabb rendelkezésekre szorítkozott” és a felek szabad rendelkezésére bízta a részletes szabályok megállapítását. Ezzel szemben – hangsúlyozza a törvényjavaslat – azonban a közös tulajdon megosztásának a törvényjavaslattal szabályozott módjához közokiratot kívánt megérvényességi kellékként. Erről részletesebben az alapító okirat tárgyalásakor fogok szólni.⁹

Erdemes még beszélni az igazságügyi bizottságnak a törvényjavaslattal kapcsolatban a Nemzetgyűlésnek tett jelentéséről is. Az

Nagy Emil igazságügy-miniszter (1923. június 11.–1924. február 21.)

igazságügyi bizottság is utalt arra, hogy a nehéz lakásvi-szonyok elsősorban arra vezethetők vissza, hogy a háború kitörése óta az építkezés gyakorlatilag megszűnt. Felhívja a bizottság a figyelmet arra, hogy „Különböző egyéb szempontok lehetlenné teszik azt, hogy egyrészt a lakások a megkötöttség alól felszabadíttassanak, másrészt pedig a házbérek felemelése tekintetében fennálló korlátozó jog-szabályok megszüntetessenek, ennek folytán oly kiegészítő jogszabályokról kell gondoskodni, amely a mai megkötöttség mellett az építkezési lehetőséget elősegíti és ily módon a lakásínség enyhítését előmozdítja”. A bevezetendő jogin-tézmény ismert volt a törvényjavaslat előterjesztésekor már külföldön, sőt – mutat rá a bizottság – Nagymagyarország egyes helyein is, pl. Fiumében, illetve Sopronban.¹⁰

II.2. Társasház törvényi definíciója

A társasház-tulajdonról szóló 1924. évi XII. törvény cikk 1. §-a adja meg a társasház definícióját. E szerint a társas-ház a következőket jelentette: közös telken levő olyan külön építmények vagy közös telken lévő egy építménynek emeletek vagy helyiségek (lakás, üzlethelyiség) szerint meghatározott olyan részei tekintetében, amelyeket a jelen törvény életbelépte után állítanak elő, a közostulajdoni viszonyt akként lehet megalapítani, hogy az egyes külön építmények vagy építményrészek természetben megosztva az egyes tulajdonostársak külön tulajdonába kerülnek, és a teleknek, valamint az építménynek közösségben maradó részeire vonatkozó tulajdonostársi jogokkal együtt a tulajdonostársi illetőségnek alkotórészévé válnak, s azzal tulajdonostársak szerint külön-külön egy jogi egészet alkotnak. Itt tehát a társasházat csak olyan épületek vonatkozásában lehetett létrehozni, melyeket a törvény hatály-balépése után építettek, a már meglévő épületek esetében ezt nem tette lehetővé.

A törvényjavaslat elfogadásakor Petrovác Gyula a fel-szólalásában az alábbiakat emelte ki mind a társasház de-finíciójával, mind magával a jogintézménnyel kapcsolat-ban: álláspontja szerint a törvény által a társasházra adott definíció alkalmas a kívánt építkezések előmozdítására. A jogviszony eddigi rendezetlenségében látta a társashá-zak létesítésének az akadályát, amely a törvénnyel elhá-rult, a társasház jogintézményét egy „egészséges és szo-cióális típusnak” tekintette. Azzal, hogy a törvény megadta azt, hogy mely épületrészek képezik magántulajdon és melyek közös tulajdon tárgyát, álláspontja szerint az épí-tési kedvet elő fogja mozdítani. Továbbá kezdeményezte azt, hogy biztosítsanak 15 évi adómentességet a társashá-zak építése és létesítése esetén is, mivel ez házaknak álta-lában korábban már járt.¹¹

II.3. Az alapító okirat

Az 1. § második bekezdése – mely az alapító okiratra vo-natkozott – az alábbi szövegezéssel került elfogadásra:

Társasház-tulajdon létrejöttéhez szükséges, hogy a tu-lajdonostársak a közös tulajdon megosztásának ebben a

módjában megegyezzenek és hogy a társasház-tulajdont a telekkönyvbe bejegyezzék. A megegyezést közokiratba, vagy bejegyzett ügyvéd által ellenjegyzett magánokirat-ba kell foglalni (alapító okirat). A törvény szerint tehát a társasház tulajdon létrejöttéhez az volt szükséges, hogy a tulajdonostársak megállapodjanak abban, hogy társas-ház-tulajdont kívánnak létrehozni, és szükséges volt an-nak a telekkönyvbe való bejegyzése is. Az alapító okiratot közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokirat-ba kellett foglalni.

A törvényjavaslat eredeti szövege az alapító okirat vo-natkozásában kizárólag a közokiratba foglalás lehetőségét kívánta megadni, tehát nem szerepelt benne az ügyvéd által ellenjegyzett magánokirat. A miniszteri indoklás szerint az alapító okiratnak a közokiratba foglalásának az indoka az, hogy a felek „az itt rendezésre váró szöve-vényesebb és jogi jártasságot igénylő kérdések szabályo-zásában kényszerítőleg megfelelő segédletre legyenek utalva”.¹²

Az alapító okiratnak ügyvéd által ellenjegyzett okiratba történő foglalásának a lehetőségét az igazságügyi bizott-ság vetette fel, figyelemmel arra, hogy ezen lehetőséggel – elismerve azt, hogy a társasház jogintézménye a tulajdo-nostársak között a szokásosnál komplikáltabb jogviszonyt létesít, és így fokozottabb figyelmet kell az alapító okirat-ra fordítani – az eljárást olcsóbbá lehet tenni, ugyanak-kor mindenképpen szükséges az ügyvéd által ellenjegyzett forma, mivel annak megszövegezéséhez precíz jogtudás szükséges.¹³

Farkas Tibor bizottsági tag a különvéleményében azt javasolta, hogy a második bekezdés utolsó mondata az alábbiak szerint kerüljön megfogalmazásra és elfogadás-ra: „A megegyezést az illetékes bíróság előtt közös ok-iratba kell foglalni.”¹⁴ Az igazságügyi bizottság az indít-ványt elvetette a következők miatt: egyrészt mert ez a megszövegezés a bíróságokra felesleges terhet („mun-kaszaporulatot”) rótt volna, másrészt a megegyezés előkészítéséhez mindenképpen szükség lenne ügyvédi közreműködésre, és ennek okán az ügyvéd által felvett és ellenjegyzett magánokirat tartalmazza azokat a garanciális feltételeket, amelyek a jogviszony fontosságára te-kintettel szükségesek.¹⁵ Mint látható, a törvényjavaslat az igazságügyi bizottság által előterjesztett megszövegezés-sel került elfogadásra.

A társasház-tulajdoni viszonyban álló tulajdonostár-saknak egymás közötti jogviszonyára – amennyiben a tör-vény másként nem rendelkezett – az alapító okirat rendelkezései voltak az irányadók.¹⁶

Az alapító okirat megváltoztatásához valamennyi ér-dekelt hozzájárulása szükséges volt, és a változtatást a telekkönyvbe fel kellett jegyezni. Kimondta a törvény, hogy az alapító okiratnak és az azt megváltoztató későbbi okiratnak rendelkezései az érdekeltek külön jogutódait is kötelezték.¹⁷

A törvény 4. §-a szerint az alapító okiratban „tüzetesen” meg kellett jelölni a társasház-tulajdonban való külön tu-lajdoni illetőségeket, így különösen a tulajdonosaiknak, a telektulajdon hányadrészeinek, a tulajdoni illetőséghez tartozó építményeknek vagy építményrészeknek, továbbá

a közös használatra szánt telekrészeknek, építményeknek, építményrészeknek, felszereléseknek és berendezéseknek, valamint az azokra vonatkozó tulajdonostársi jogoknak feltüntetésével. Az alapító okiratnak kiegészítő része kellett, hogy legyen az építményeknek vagy építményrészeknek az építési engedély megadását igazoló hatósági záradékkal ellátott tervrajza, valamint esetleges vízvezetéki, csatornázási, villanyvilágítási és gázvezetéki, központi fűtési és vacuum cleaner-berendezésének részletes munkaterve (azaz ezek az alapítás elengedhetetlen kellékei voltak¹⁸).

Rendelkezni kellett továbbá az alapító okiratban különösen a következőkről:

- az építmények vagy építményrészek, felszerelések és berendezések létesítéséről, kezeléséről, karbantartásáról és használásáról,
- az építményeknek vagy az egyes építményrészeknek, felszereléseknek és berendezéseknek biztosításáról és megrongálódásuk vagy elpusztulásuk esetében helyreállításukról,
- a közösségből folyó költségek és terhek viseléséről,
- a közös képviselő kirendelésének módjáról, szervezetéről, hatásköréről és eljárásáról,
- a tulajdonostársak szavazatának arányáról,
- a közös kötelezettségek teljesítésének biztosításáról, esetleg kötbér kikötése útján.¹⁹

Az alapító okiratnak tehát egyrészt tartalmaznia kellett azokat az elemeket, melyek a társasház telexkönyvi bejegyzéséhez voltak szükségesek, másrészt pedig azokat, melyek a társasház-tulajdoni viszonyba lépő tulajdonostársak egymás közötti jogviszonyát szabályozták.²⁰

Később a 310/1962. (IK. 15.) IM. (III. 2.) számú igazságügy-miniszteri közlemény szerint az alapító okiratot az állami vállalat jogtanácsosa is ellenjegyezhetette, ha az állami vállalat a társasház alapításában érdekelt volt. Az Igazságügyminisztérium hivatalos állásfoglalása szerint a vállalat akkor volt érintettnek tekinthető a dolgozói társasházépítkezésekben, ha a – később tárgyalandó – 1/1964. (VII. 5.) ÉM rendelet szerinti vállalati támogatást nyújtott. Ezt a munkát a jogtanácsos társadalmi munkában kellett, hogy végezze.²¹

II.4. Társasház alapítása felépítendő épületre

A törvény lehetővé tette azt, hogy a társasház-tulajdon egy telek tulajdonosa vagy egy telek tulajdonostársai olyan építmény és építményrészek vonatkozásában, amelyeket a törvény hatálybalépése után állítanak elő, már az építmény felépítése (előállítás) és a tulajdonostársak közötti megosztása előtt is létrehozassák azért, hogy ezek az eszmei hányadrészek később más személyekre átruházhatóak legyenek. Azaz a törvény megengedte társasház céljára történő építkezést.²²

A miniszteri indokolás szerint ezzel a rendelkezéssel azt a célt kívánták elérni, hogy a kellő tőkével rendelkező személyek társasház céljára is építkezhessenek még az-

előtt, hogy az egyes épületrészekre vevők lennének, és így ezek az épületrészek majd később kerülhetek elidegenítésre a vevők részére. Azaz a nem titkolt cél az volt, hogy azokat a tőkeerős vállalatokat és pénzintézeteket, melyek egyébként nem vállalkoztak volna lakások építésére, lakásépítésre ösztönözzék.²³

Ehhez kapcsolódott a törvényjavaslat azon rendelkezése (eredeti 13. §), mely a 2. § értelmében alapított társasház-tulajdon külön illetőségeinek első szerzővel kötött átruházási jogügyletei „bélyeg és illetékmentesnek” minősültek volna, és kiterjedt volna az átruházási jogügyletről készült okira, annak mellékleteire, valamint a telexkönyvi bejegyzésre is.²⁴ A miniszteri indokolás szerint mivel a társasház építésére vállalkozóknak a végeleges vevők irányába jelen esetben csupán egy közvetítőszerp jut, ezért indokolt részükre a bélyeg- és illetékmentesség biztosítása.²⁵ Az igazságügyi bizottság viszont ezen paragrafus törlését határozta el, egyrészt azért, mert az állam pénzügyi szempontjából azt nem találta helytállóknak, másrészt pedig azért, mivel adó- és illetékkérdésről egy „tisztán magánjogi törvényben” nem szerencsés rendelkezni, tekintettel arra, hogy az adó- és illetékközfizetés jövőben gyakran fog változni.²⁶

A 2. § szerinti társasház-tulajdon alapításához továbbá arra volt szükség, hogy az alapításra irányuló akaratot közokiratba foglalják, a telek tulajdonának tervezett eszmei hányadrészeit meghatározzák, az építményeket vagy építményrészeket illetőségek szerint megosszák, és végül, hogy a társasház-tulajdon az építmény előállítás után a telexkönyvbe bejegyezzék (az egyes építmények vagy építményrészek átruházásáig az eddigi tulajdonost kellett a telexkönyvben feltüntetni).²⁷

Az eredeti 3. § szerint az „igazságügyminiszternek a népjóléti és munkaügyi miniszter meghallgatásával adott engedélyével a jelen törvény életbeléptekor már meglévő szövetkezeti és részvénytársasági vagy egyéb társasházak vagy pedig közcélú épületek tulajdonát is át lehet alakítani a jelen törvénynek megfelelő társasház-tulajdonná”.²⁸ Eredetileg tehát lehetőség lett volna arra – kivételes esetben –, hogy már meglévő épületek is társasház-tulajdonná alakulhassanak át. A miniszteri indokolás szerint a már meglévő házak szétbontása nem szolgálta volna az építkezés előmozdítását, így ezért az utólagos alapítás lehetősége csak kivételes opció lett volna.²⁹ Az igazságügyi bizottság viszont az eredeti 3. § teljes törlését határozta el, méghozzá azért, mert álláspontja szerint a törvény „intencióját” szem előtt tartva felesleges lett volna a már meglévő épületekre is kiterjeszteni a társasház-tulajdon alapításának a lehetőségét, mert ez nem szolgálta volna a lakásépítés célját; továbbá az 1. § helyes értelmezése szerint lehetséges volt az, hogy egy már meglévő építmény a törvény hatálybalépése után létesített toldása vagy része tekintetében társasház-tulajdon jöjjön létre.³⁰ Ez a rendelkezés végül nem került elfogadásra.

II.5. Ingatlan-nyilvántartási kérdések

A törvény 3. §-a az ingatlan-nyilvántartással kapcsolatban tartalmazott rendelkezéseket. E szerint a társasház-tulajdon alakjában megosztott külön tulajdonostársi illetőségeket az alkotórészként hozzájuk tartozó építményekkel vagy építményrészekkel és jogokkal együtt önálló telek módjára kellett a telekkönyvben felvenni, és ugyanígy az önálló telekre vonatkozó jogszabályokat kellett megfelelően alkalmazni a reájuk a jog szerzése, átruházása vagy átszállása és terhelése tekintetében is. A közös telek telekkönyvi betéte a társasház-tulajdon feltüntetésével továbbra is fennmaradt, és a valamennyi társasház-tulajdoni illetőségre közösen kiható telekkönyvi bejegyzéseket ebben a betétben kellett teljesíteni.

A közösségben maradó építményeket, építményrészeket, felszereléseket és berendezéseket a közösség feltüntetésével kellett a telekkönyvbe felvenni.³¹ Tehát a telekkönyvezés szempontjából már itt megjelent a társasházi törzsbetét és a társasházi albetét intézménye.

Összefoglalva tehát egy társasház alapításához a következőkre volt szükség:

- lakóépület felépítése,
- a tulajdonostársak megegyezése és a megegyezés ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba vagy közokiratba foglalása,
- társasház telekkönyvi bejegyzése.³²

II.6. Jelzálogjog-bejegyzés

Fontos rendelkezése volt a törvénynek az, hogy lehetővé tette jelzálogjog bejegyzését a közös építményrészek, felszerelések és berendezések karbantartási és helyreállítási költségének az egyes tulajdoni illetőségekre aránylagosan eső része biztosítása végett. Erre a közös képviselő kérelmére kerülhetett sor, és a tulajdonostársaknak engedélye nélkül is be lehetett a telekkönyvbe jegyezni.³³

II.7. Társasház-tulajdon megszüntetése

A 6. § rendelkezett a társasház-tulajdon megszüntetéséről. E szerint a társasház-tulajdonná alakított tulajdonközösséget csak valamennyi tulajdonostárs hozzájárulásával lehetett megszüntetni. A tulajdonközösség megszűnésével az egyes külön tulajdoni illetőségekre szerzett jogok átszálltak a helyükbe lépő tulajdoni eszmei hányadrészekre.

A törvényjavaslat igazságügyi bizottság általi tárgyalása során felmerült egy olyan gondolat, hogy szabályozásra kerüljön a társasház-tulajdonközösség tulajdonostársak hozzájárulása nélküli megszüntetésének a lehetősége is. Hosszabb vita után a bizottság az erre vonatkozó intézkedések felvételét mellőzte, mert álláspontja szerint végső soron ezek a kérdések az általános magánjog elvei szerint ügyis rendezhetőek voltak.³⁴

II.8. Elővásárlási jog

A társasház-tulajdoni illetőségeknek élők közötti jogüggyellett történő átruházása esetére a tulajdonostársak javára az alapító okiratban körülírt elővásárlási jogot lehetett kikötni. Ez a kikötés harmadik személyekkel szemben csak akkor volt hatályos, ha a telekkönyvbe bejegyezték.³⁵ Az elővásárlási jogot a törvény – ahogy arra Sándor István felhívja a figyelmet – a békességes öröklakást biztosító intézményként jellemezte.³⁶

Még egy kis adalék az elővásárlási joghoz: „A személyi tulajdonra vonatkozó jogszabályok szerint (Ptk. 92. §) az állampolgároknak személyes szükségleteik kielégítésére közvetlenül szolgáló javai vannak személyi tulajdonban. Ebből következőleg két vagy több öröklakás csak kivételesen lehet egy állampolgár személyi tulajdonában. Ezért az újabb társasház alapító okiratok az elővásárlási jog kikötését általában nem tartalmazzák”, írja ezt Dr. László Pál – Dr. Udvarhelyi Gyula – Dr. Wolf Miklós 1970-ben.³⁷

II.9. Átalakítás

A külön tulajdoni illetőséghez tartozó építményen vagy építményrészen változtatni, egyes építményeket vagy építményrészeket lebontani, azokhoz hozzáépíteni vagy azokra ráépíteni vagy azokat újra felosztani csak a többi tulajdonostárs beleegyezésével volt lehetőség, kivéve az olyan változtatásokat, amelyek az építmény állapotát és a többi tulajdonostárs érdekét nem sértették.³⁸

II.10. Költségek viselése, közös költség

Ha a tulajdonostársak az alapító okiratban másként nem állapodtak meg, mindegyik tulajdonostárs maga viselte a kizárólagos használatában levő építmény vagy építményrész karbantartásának költségét és egyéb terheit. A közös használatban levő, közös használatú építmények, építményrészek felszerelések és berendezések karbantartásának költségéhez pedig, valamint általában a tulajdonostársakat közösen érdeklő költségekhez és egyéb terhekhez saját tulajdoni illetőségének vagy érdekeltiségének arányában voltak kötelesek a tulajdonostársak hozzájárulni.³⁹

II.11. Közös képviselő

A törvény 10. §-ának első négy bekezdése szól a közös képviselő intézményéről. A törvény kötelezővé tette a közös képviselő megválasztását a közösségből folyó ügyek intézésére. Közös képviselőül egy vagy több személyt lehetett megválasztani. Amennyiben több személyt választottak meg közös képviselőnek, úgy ők szavazattöbbséggel határoztak. A közös képviselőt három évre lehetett megválasztani, azonban az megújítható volt. Fontos okból a tulajdonostársak a megbízatást bármikor visszavonhatták. Az, hogy mi lehetett ez a fontos ok, erre a törvény még példálózó felsorolást sem adott. Ha a tulajdonostár-

sak nem választottak, nem rendeltek ki, a közös képviselőt bármelyik érdekelt fél kérelmére a felek meghallgatása után a telekkönyvi hatóság rendelte ki. A közös képviselő feladatai az alábbiak voltak: a közösségből folyó ügyek körében képviselte a tulajdonostársakat hatóságokkal és harmadik személyekkel szemben, egyebekben pedig fel volt jogosítva mindazokra a jogügyletekre és egyéb jogcselekményekre, amelyek a társasház közös ügyeinek kezelésével rendszerint együtt jártak.⁴⁰ A közös képviselőnek ezt a hatáskörét a tulajdonostársak harmadik személyekkel szemben nem korlátozhatták.

Nem terjedt ki a közös képviselő képviseleti joga a tulajdonostársak egymás közötti viszonyát érintő kérdésekre, tehát a közös képviselő nem képviselhetette egyik vagy másik tulajdonostársat a többi tulajdonostárral szemben. Ezt ez eleve a Legfelsőbb Bíróság a P. 20.020/1957. számú, a törvényesség érdekében hozott határozatában mondta ki, valamint arra is utalt a Legfelsőbb Bíróság, hogy az egymásközi vitás kérdések tekintetében a tulajdonostársak állnak egymással szemben. A tulajdonostársak belső viszonyaira az alapító okirat rendelkezései, ezeknek a hiányában a közös tulajdon, a szomszédjogok és a szolgalmak szabályait kell megfelelően alkalmazni.⁴¹

Egyebekben a közös képviselő kirendelésének módjára, szervezetére, hatáskörére és eljárására az alapító okirat rendelkezései voltak az irányadók, tehát a törvény nagyfokú szabadságot biztosított a tulajdonostársaknak a közös képviselő intézményével kapcsolatban, mely kérdések szabályozásának a színtere az alapító okirat volt.⁴² A közös képviselőnek a jelzálogjog-bejegyzés körében játszott szerepéről már korábban szoltam.

További, a közös képviselőre vonatkozó szabályokat érdekes módon a társasház-tulajdon telekkönyvezéséről szóló 30.000/1925. I. M. számú rendelet tartalmazott. A Rendelet a 49. §-ban a közös képviselővel kapcsolatban többek között a következőkről rendelkezett: a közös képviselőt kirendelés után haladéktalanul be kellett jelenteni a telekkönyvi hatóságnak, ugyanígy a közös képviselő személyében beállott változásokat is be kellett jelenteni, továbbá a megbízás megszűnését is. A Rendelet 50. §-ban foglaltak szerint pedig a külön jegyzéket kellett vezetni a közös képviselők nyilvántartásáról.

II. 12. Közgyűlés

A közgyűlés hatáskörébe csak azokat a közösségből folyó ügyeket utalta a törvény, melyek nem tartoztak a közös képviselő hatáskörébe. A tulajdonostársak főszabályként szavazattöbbséggel hozták meg a döntést a közgyűlésen. Amennyiben szavazategyenlőség volt, úgy az elnök szavazata döntött. Hasonlóan a közös képviselőnél követett szabályozáshoz, a törvény az alapító okirat hatáskörébe utalta itt is a további szabályozást. Szükség esetében⁴³ a közgyűlést bármelyik érdekelt kérelmére a telekkönyvi hatóság hívta egybe.

Egyhangú határozat volt szükséges az alábbi kérdésekben:

- az alapító okirat rendelkezéseinek a megváltoztatása,
- a társasház-tulajdonná alakított tulajdonközösség megszüntetése,
- ráépítés, építmény újrafelosztása,
- közös tulajdonban álló ingatlanrészek (törzsbetét) jelzálogjogi megterhelése.⁴⁴

A közgyűlés határozatképes volt, ha a tulajdonostársak – tulajdoni arány szerint számítva – legalább fele jelen volt, a szavazati arány a tulajdoni illetőségekhez igazodott.⁴⁵

A közgyűléssel kapcsolatban további szabályokat a Rendelet 52. §-a tartalmazott. E szerint:

- szükség esetén a közgyűlést bármelyik érdekelt kérelmére a telekkönyvi hatóság hívta egybe,⁴⁶
- a közgyűlést a kérelem alapján haladéktalanul úgy kellett összehívni, hogy a megbízottaknak a megjelenésre a kézbesítéstől számított 3, legfeljebb 15 napi idejük maradjon,
- a meghívónak tartalmaznia kellett a közgyűlés tárgyát, helyét és idejét, az egybehívás okát és célját, valamint azt a figyelmeztetést, hogy a közgyűlésen a távollevőkre tekintet nélkül a megjelentek határozhatnak,
- a telekkönyvi rendtartás szabályai szerint kellett kézbesíteni a meghívót valamennyi tulajdonostársnak, a bejelentett közös képviselőnek,
- ha a meghívót nem lehetett a meghívottnak a saját kezébe kézbesíteni, akkor a meghívott lakásán a házanépének valamelyik felnőtt tagjánál kellett azt otthagyni; olyan tulajdonostárs esetén, akinek a meghívó ez utóbbi módon sem lehetett kézbesíteni, a telekkönyvi hatóság a tulajdonostárs költségére ügygondnokot rendelt ki, és az ügygondnokot hívta meg a közgyűlésre.

II. 13. A társasház-tulajdonnal kapcsolatos mögöttes jogszabályok

Egyebekben a társasház-tulajdonra, amennyiben a törvény vagy az alapító okirat rendelkezéseiből más nem következett, a telek és az építmény vagy építményrészek kezelése, használata és a birtokukkal járó más jogok tekintetében a tulajdonra vonatkozó általános szabályokon felül az ingatlan közös tulajdonának, a szomszédjognak és a szolgalmaknak szabályait kellett megfelelően alkalmazni.⁴⁷

A törvény – ahogy ezt már korábban jeleztem – a 12. §-ban felhatalmazta az igazságügy minisztert arra, hogy a társasház-tulajdon intézménye tekintetében a telekkönyvi rendtartásnak szabályait rendelettel „pótolhassa, módosíthassa és kiegészíthesse”. Ez volt – mint azt már korábban érintettem – a *társasház-tulajdon telekkönyvezéséről szóló 30.000/1925. I. M. számú rendelet*.⁴⁸ Itt most nem kívánom a részletes telekkönyvezésre vonatkozó szabályokat bemutatni, azonban néhány rendelkezést azért érdemes kiemelni. A társasház-tulajdon telekkönyvi betéte egymással összefüggő két részből állt (és áll ma is): a törzsbetétből és az albetétekből, melyek együtt

alkották a társasház-tulajdon telekkönyvét.⁴⁹ A törzsbetét a közös teleknek és közösségben maradó alkotórészeinek, mint egységes telekkönyvi jószágtestnek, a társasház-tulajdoni minőségnek és a valamennyi társasház-tulajdoni illetőségre közösen kiható telekkönyvi bejegyzéseknek feltüntetésére szolgált.⁵⁰ Az albetétekben pedig az egyes tulajdonosi illetőségeket, az alkotórészként hozzájuk tartozó építményekkel vagy építményrészekkel és jogokkal együtt, mint tulajdonostársak szerint egységes jogi egészet, önálló telek módjára külön-külön telekkönyvi jószágtestként kellett feltüntetni, és a rájuk vonatkozó külön telekkönyvi bejegyzéseket kellett teljesíteni.⁵¹

A társasház-tulajdon alapítás telekkönyvi bejegyzésének tehát az alábbi előfeltételei voltak:

- társasházépítkezés befejezése,
- az ingatlan telekkönyvileg több személy eszmei tulajdoni hányadok szerint megosztott tulajdonában kellett, hogy álljon, vagy a felek egyidejűleg az ilyen megosztásnak telekkönyvi bejegyzését kellett, hogy kérjék,
- az ingatlanak tehermentesnek kellett lennie, illetve a terhek rendezésében létrejött egy megállapodás,
- a felek a társasházalapításra vonatkozó megegyezésüket az alakszerűségi követelmények megtartása mellett alapító okiratba foglalták.⁵²

Ezenkívül a Rendelet tartalmazott rendelkezéseket a társasház-tulajdon alapítására és a telekkönyvi betétek megnyitására, a társasház telekkönyvi betétének továbbvezeté-

sére, a társasház-tulajdon megszüntetésének bejegyzésére, valamint – ahogy arról már volt szó – a telekkönyvi hatóság eljárására a tulajdonostársak közös képviselőjének kirendelése és a tulajdonostársak közgyűlésének összehívására vonatkozóan.⁵³

A törvény hatálybalépését követően a nagyobb vidéki városokban és a fővárosban gyorsan nőtt a társasházak száma. Társasház-tulajdon létesítésére alapvetően két formában került sor: az egyik megoldás szerint az építetők (mint telektulajdonosok) polgári jogi társaságot alapítottak, és a társasági okiratban szabályozták a belső jogviszonyokat, és ezzel egyidejűleg megegyeztek a leendő társasház-tulajdon alapelveiben, és ezt feljegyzés végett bejelentették a telekkönyvi hatóságnak; vagy pedig a társasház létesítésére, alapítására alkalmas telkeket vásároltak az építési vállalkozók és erre jegyeztették fel a társasház-tulajdon alapítását, és miután készen lett az épület, az egyes lakásokat, illetve helyiségeket értékesítették. Ezt az időszakot nevezi Matúz György az „első társasházépítési boom”-nak, melynek a II. világháború eseményei vetettek véget, az 1940-es években kevés társasház épült az országban.⁵⁴

Az elmondottakból látható, hogy – ahogy arra Lenkovich Barnabás is utal – az első társasházi törvényünk a társasház-tulajdon „a lakásbajok megszüntetésének, illetőleg enyhítésének eszközeként” teremtette meg. A törvény egészen 1977-ig volt hatályban (természetesen módosításokkal, bizonyos időszakban pedig nem lehetett társasházat alapítani), és a tipikusan 2–6 lakásos társasházak építését és működését kielégítően szabályozta.⁵⁵

GÁBOR, MACHER

Der Gesetzesartikel Nr. XII vom Jahr 1924 über das Wohnungseigentum in Mehrfamilienhäusern (Zusammenfassung)

Seit 1924 ist das Gesamthand Eigentum ein grundlegendes Element des Eigentums an Mehrfamilienhäusern, und das Verfassungsgericht behandelte diesen Problembereich sogar in mehreren Urteilen. Am Gesetzesartikel Nr. XII vom Jahr 1924 ist sichtbar, dass unser erstes Gesetz über Wohnungseigentum an Mehrfamilienhäusern das Wohnungseigentum als ein Mittel zur Aufhebung bzw. Linderung der Wohnungsprobleme geschaffen hat. Das Gesetz war bis 1977 in Kraft und regelte den Bau und

das Funktionieren von Mehrfamilienhäusern mit 2-6 Wohnungen hinreichend. Nach Inkrafttreten des Gesetzes nahm die Zahl dieser Häuser in den größeren Städten und auch in der Hauptstadt rasch zu. Die Studie stellt die Begründung der Regelung, die Definition des Mehrfamilienhauses, die wichtigsten Fragen der Gründung und des Funktionierens dieser Häuser, sowie die Hintergründregeln bezüglich des Wohnungseigentums an Mehrfamilienhäusern dar.

Jegyzetek

¹ Látható tehát, hogy a társasház jogintézménye már 1924 óta jelen van a jogrendszerünkben, és az nem egy „jellegzetesen szocialista típusú tulajdoni forma”, mint azt Balázs János írja. Lásd erre Balázs János: Az ingatlan- és lakásszféra szereplői Magyarországon – típusok, vélemények, törekvések és politikák. In Balázs János – Blaise Galland – Hajnal István (szerk.): *Ingatlanpiac és lakáspolitikai Magyarországon és Svájcban*. AULA Kiadó Kft. 129. p.

² Dr. Sándor István: *A társasházak szabályozásának jogi sajátosságai*. http://www.kelemen-lawfirm.hu/sajto_media_hirek/dr_sandor_istvan_a_tarsashazak_szabalyozasanak_jogi_sajatossagai (Letöltve 2013. május 2.)

³ Lenkovich Barnabás: *Magyar Polgári Jog a dologi jog vázlata*. Budapest, 1999, Eötvös József Könyvkiadó, 201. p.

⁴ Dr. László Pál – Dr. Udvarhelyi Gyula – Dr. Wolf Miklós: *Társasház, Szövetkezeti ház, Családi ház*. Budapest, 1970, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 11. p., Ugyanitt hívják fel a szerzők arra a figyelmet, hogy – bár általában a társasházhoz többszintes épületet képe társul az emberek többségében – egyik társasházi törvényünk sem követelte, illetve követeli meg azt, hogy a társasház többszintes épület legyen, bár általában ez a tipikus megjelenési formája a társasházaknak.

⁵ Németh Gabriella – Patyi András: *A társasházi törvény magyarizációja*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 13. p.

- ⁶ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya.
- ⁷ A polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény.
- ⁸ Kihirdetett az Országos Törvénytár 1924. május 20-án kiadott 6. számában.
- ⁹ Melléklet a 329. számú irományhoz. Indokolás „a társasház-tulajdonról” szóló törvényjavaslatához. In *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai*. VIII. kötet. Budapest, 1924, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, www.ogyk.hu, letöltve 2013. április 25. 113–114. p.
- ¹⁰ Az igazságügyi bizottság jelentése „a társasház-tulajdonról” szóló 329. számú törvényjavaslat tárgyában. In *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai*. IX. kötet. Budapest, 1924, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, www.ogyk.hu, letöltve 2013. április 25. 44. p.
- ¹¹ A nemzetgyűlés 269. ülése 1924. évi április hó 4-én, pénteken. In *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója*. Huszonkettedik kötet. Budapest, 1924, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, www.ogyk.hu, letöltve 2013. május 7. 238. p.
- ¹² 329. szám Törvényjavaslat a társasház tulajdonról, In *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai VIII. kötet*. Budapest, 1924, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, www.ogyk.hu, letöltve 2013. április 25. 109. p.; valamint *Melléklet a 329. számú irományhoz*. Indokolás „a társasház-tulajdonról” szóló törvényjavaslatához. *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai VIII. kötet*. Budapest, 1924, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, www.ogyk.hu, letöltve 2013. április 25. 115. p.
- ¹³ Az igazságügyi bizottság jelentése „a társasház-tulajdonról” szóló 329. számú törvényjavaslat tárgyában. 44–45. p.
- ¹⁴ 2-ik melléklet a 379. számú irományhoz. Különvélemény „a társasház-tulajdonról” szóló 329. számú törvényjavaslat 1. §-ának 2. bekezdéséhez. In *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai IX. kötet*. Budapest, 1924, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, www.ogyk.hu, letöltve 2013. április 25. 50. p.
- ¹⁵ Az igazságügyi bizottság jelentése „a társasház-tulajdonról” szóló 329. számú törvényjavaslat tárgyában. 45. p.
- ¹⁶ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 5. § első bekezdés.
- ¹⁷ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 5. § harmadik és negyedik bekezdés.
- ¹⁸ Dr. Matúz György: Nyolcvan éves a társasház. *Magyar Jog*, 52. évfolyam 2005. 1. sz. 2. p.
- ¹⁹ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 5. § második bekezdés.
- ²⁰ László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 60. p.
- ²¹ László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 59. p.
- ²² 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 2. § első bekezdés.
- ²³ *Melléklet a 329. számú irományhoz*. Indokolás „a társasház-tulajdonról” szóló törvényjavaslatához, 115. p.
- ²⁴ 329. szám Törvényjavaslat a társasház tulajdonról. 112. p.
- ²⁵ *Melléklet a 329. számú irományhoz*. Indokolás „a társasház-tulajdonról” szóló törvényjavaslatához, 115. p.
- ²⁶ Az igazságügyi bizottság jelentése „a társasház-tulajdonról” szóló 329. számú törvényjavaslat tárgyában, 46. p.
- ²⁷ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 2. § második bekezdés.
- ²⁸ 329. szám Törvényjavaslat a társasház tulajdonról, 110. p.
- ²⁹ *Melléklet a 329. számú irományhoz*. Indokolás „a társasház-tulajdonról” szóló törvényjavaslatához, 115. p.
- ³⁰ Az igazságügyi bizottság jelentése „a társasház-tulajdonról” szóló 329. számú törvényjavaslat tárgyában. 45. p.
- ³¹ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 4. § harmadik bekezdés.
- ³² László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 58. p.
- ³³ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 5. § második bekezdés.
- ³⁴ Az igazságügyi bizottság jelentése „a társasház-tulajdonról” szóló 329. számú törvényjavaslat tárgyában 46. p.
- ³⁵ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 7. §.
- ³⁶ Dr. Sándor István.
- ³⁷ László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 62. p.
- ³⁸ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 8. §.
- ³⁹ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 9. §.
- ⁴⁰ A társasház-tulajdon-közösség nem volt jogi személy, a közös képviselőt mégis a jogi személyeknél megjelenő, ahhoz hasonló törvényi képviselettel ruházta fel, mely képviseleti jogosultságot az alapító okiratok még tovább is tágitották, pl. a közös képviselő jogosult volt bíróság előtti képviseltre, és a tulajdonostársak perben állására a legtöbb perben nem is volt szükség; a kötelező ügyvédi képviseletet igénylő ügyekben is a közös képviselő adhatott megbízást. Matúz: i. m. 3. p.
- ⁴¹ László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 65–66. p.
- ⁴² A közös képviselőre vonatkozó törvényjavaslat eredeti szövege a következő volt: „11. § A társasház tulajdon tulajdonostársai kötelesek a közösségből származó jogviszonyok tekintetében közös képviselőt rendelni. Ha a tulajdonostársak a közös képviselő személyében meg nem állapodnak, bármelyik tulajdonostárs kérelmére az ingatlan fekvése szerint illetékes kir. járásbíró rendelt részükre közös képviselőt.” Az eredeti szöveget az igazságügyi bizottság törölte, és teljesen új – a végül elfogadott – szöveget vette fel, mert részletebben meg kívánta állapítani a közös képviselő rendelkezésére és hatáskörére vonatkozó szabályokat. Lásd: 329. szám Törvényjavaslat a társasház tulajdonról 11. § 111. p. és Az igazságügyi bizottság jelentése „a társasház-tulajdonról” szóló 329. számú törvényjavaslat tárgyában. 46. p. és 49. p. (10. §).
- ⁴³ Általában évenként egyszer, az év első hónapjában összehívásra került a közgyűlés, ahol is a tulajdonostársak határoztak az évi költségvetésről és az előző évi számadások jóváhagyásáról. László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 71. p.
- ⁴⁴ László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 70. p.
- ⁴⁵ László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 71. p.
- ⁴⁶ Később már a közös képviselő hatásköréért jelenik meg a közgyűlés összehívása, neki kell közölnie a tulajdonostársakkal a közgyűlés helyét, idejét és tárgysorozatát; valamint megjelenik a megismételt közgyűlés – mint a megjelentek számarányára tekintet nélkül határozatképes közgyűlés – intézménye is. László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 71. p.
- ⁴⁷ 1924. évi XII. törvénycikk a társasház-tulajdonról 11. §.
- ⁴⁸ A Rendelet kihirdetésének napján, 1925. július 11. napján lépett hatályba, és formailag 1961. február 1. napjáig élt [54/1960. (XI. 27.) Korm. rendelet helyezte hatályon kívül az összes 1945 előtt alkotott telekkönyvi szabályt], azonban az 1960-as évek elején megindult társasházépítkezések során változatlanul a Rendeletet alkalmazták a szervezők és az alapító okiratokban arra hivatkoztak. Matúz: i. m. 5. p.
- ⁴⁹ A társasház-tulajdon telekkönyvezéséről szóló 30.000/1925. I. M. számú rendelet 1. §
- ⁵⁰ A társasház-tulajdon telekkönyvezéséről szóló 30.000/1925. I. M. számú rendelet 2. § első bekezdés.
- ⁵¹ A társasház-tulajdon telekkönyvezéséről szóló 30.000/1925. I. M. számú rendelet 2. § második bekezdés.
- ⁵² László–Udvarhelyi–Wolf: i. m. 74. p.
- ⁵³ Részletesebben elemzi a telekkönyvi rendelkezéseket Matúz György In Matúz: i. m. 3–4. p.
- ⁵⁴ Matúz: i. m. 4. p.
- ⁵⁵ Lenkovics: i. m. 199. p.

A norvég Alkotmány hatása Magyarországon a hosszú XIX. század folyamán

Bevezetés

Norvégia és Magyarország egyaránt Európa legrégebbi országai közé tartoznak, ennek ellenére az őket elválasztó nagy földrajzi távolságból adódóan a két ország közti kapcsolatok nem voltak túl intenzívek a megelőző évszázadokban.¹ Azonban a két ország fejlődése kétségtelenül hatott egymásra politikai, gazdasági, kulturális és alkotmányjogi vonatkozásban egyaránt. Jelen tanulmány az alkotmányos eszmék Norvégiából Magyarországra való áramlását vizsgálja a hosszú XIX. század időszakában.²

A magyar történelem számos bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a hazai politikusok és más elméleti szakemberek tisztában voltak a norvégiai folyamatokkal a hosszú XIX. század idejében. A korabeli közélet alapos vizsgálata tükrében a norvég Alkotmány legalább négy vonatkozásban befolyásolta a magyarországi eseményeket.

- 1) Számos magyar politikus és más közéleti személyiség utazta be Európát a hosszú XIX. század folyamán, majd hazaérkezésüket követően élményeiről könyvek, cikkek, emlékiratok formájában számoltak be.³ Néhányan az utazók közül Norvégiába is eljutottak, majd megosztották a hazai olvasóközönséggel tapasztalataikat.
- 2) Az 1848-as forradalom idején a magyar liberálisok külföldi példákat és szövetségeseket kerestek, egyebek mellett Norvégia is fontos hivatkozási pont volt ezen mozgalmak szemében. A kiegyezést követően Norvégia azok számára volt követendő példa, akik a választójog kiterjesztéséért küzdöttek.
- 3) Az osztrák–magyar dualizmus olyan sajátos alkotmányjogi berendezkedés volt, melynek megalkotói alig hivatkozhattak külföldi mintákra. A korabeli szerzők szerint a norvég–svéd unió mutatta a legtöbb párhuzamot az osztrák–magyar dualizmussal.
- 4) Ugyancsak felmerült Norvégia a magyar szakirodalomban az alkotmányok időtállóságáról szóló vita kapcsán. Egyes szerzők a kodifikálatlan történeti alkotmány megtartása mellett érveltek, míg mások arra hívták fel a figyelmet, hogy egy kartális alkotmány is lehet stabil, mint azt a norvég példa is mutatja.

A következő alfejezetekben röviden bemutatom a norvég Alkotmány magyarországi hatásának e négy vonatkozását.

Az 1848-at megelőző két évtizedet a magyar szakirodalomban és közbeszédben egyaránt a reformkor néven szokás emlegetni. Ebben az időszakban nemesek és értelmiségiek egy szűk köre csatlakozott a felvilágosodás eszméihez, és elkötelezett volt a gondolatok hazai terjesztése iránt. Fő céljuk a feudális keretek lebontása, valamint a nemzeti függetlenség kivívása, de legalábbis az ország autonómiájának bővítése volt a Habsburg Birodalmon belül. E liberális csoportok számára Nyugat-Európa volt elsősorban a követendő példa, ezért is utaztak annyian különböző európai és észak-amerikai országokba. Ezen utazások elsődleges célja nem a turizmus vagy külföldi tájak megismerése volt, hanem olyan megoldások keresése, melyek sikerrel alkalmazhatóak lennének a hazai társadalmi és gazdasági fejlődés előmozdítására. Hazaérkezésüket követően az utazók könyvek és cikkek formájában ismertették meg az érdeklődőkkel útjaik közérdekű vonatkozásait.⁴

Széchenyi István, a „legnagyobb magyar” Wesselényi Miklós társaságában Angliát látogatta meg, ahonnan hidak, vasutak és gyárak építésének szándékával tért haza.⁵

Bölni Farkas Sándor az Amerikai Egyesült Államokban járt, ahol az emberi jogok és alapvető szabadságok érvényesülését vizsgálta.⁶ Wesselényi Polixéna volt az első híres női utazó, aki itáliai élményeit hozta nyilvánosságra.⁷

Norvégia nem volt elsődleges célpont e fiatal politikusok számára, Skandinávia mégis felkeltette néhányuk érdeklődését. Trefort Ágoston olyan országokat keresett fel, ahová társai nem jutottak el. Oroszországot elhagyva Skandináviába távozott, és rövid ideig Norvégiában is tartózkodott.⁸ Útjáról kiadott emlékiratai nem váltottak ki érdemi hatást Magyarországon.

Irinyi József tevékenysége szintén számottevő e vonatkozásban. Annak ellenére, hogy sosem járt Norvégiában, Németországban írott források és szóbeli beszámolók alapján tájékozódott az északi országról. Ez rávilágít a norvég–magyar kapcsolatok egyik jellegzetességére: a két ország német közvetítéssel érintkezett egymással.⁹ Visszatérve Irinyire,¹⁰ ő elsősorban a francia forradalom elveiben és vívmányaiban hitt, így a francia modell teljes vagy legalább részleges átvételét szorgalmazta. Német kútfői alapján Norvégiát olyan demokratikus országgént írta le, mely megvalósította a francia forradalom legfontosabb célkitűzéseit.

A személyes tapasztalatok jelentősége később sem csökkent: a dualizmus időszakában Norvégia státusza számos hasonlóságot mutatott Magyarország alkotmányos helyzetével, mint arra a 3. alfejezetben még részletesebben kitérek. Hermann Ottó ornitológus az 1890-es években utazott Norvégiába, fő célja egyes helyi állatfajok tudományos vizsgálata volt. Útjáról megjelent beszámolója jórészt e vonatkozásokat taglalja, erőteljes politikai és alkotmányjogi érdeklődése miatt azonban ilyen utalásokat is találunk a szövegben.

Kossuth Lajos és az 1848-as eszmék lelkes híveként üdvözölte a norvég alkotmányos berendezkedés demokratikus jellegét.¹¹ Széchenyi Dénes az Osztrák–Magyar Monarchia norvégiai és dániai nagyköveteként dolgozott az XX. század első éveiben és e minőségében komoly erőfeszítéseket tett a skandináv országok magyarországi jó hírnevének terjesztéséért.¹²

Szász Zsombor jogász és politikus szintén élt Christianiában (ma Oszló), ahol felismerte a két dualista rendszer hasonlóságait.

2. Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc; Norvégia mint hivatkozási pont a liberális ellenzék számára

A norvég alkotmány a korban szokatlan módon, a népszuverenitás talaján állt, ezért a demokratikus ellenzéki csoportok gyakran hivatkoztak rá a politikai vitákban.

Az első olyan pillanat, amikor a norvég fejlemények hatása nyilvánvaló, 1848. március 15., amikor a liberális ellenzék tüntetést szervezett a konzervatív osztrák kormánnyal szemben. Irinyi József jelentős szerepet játszott az aznapi eseményekben,¹³ azt javasolta, hogy készítsék el a forradalmi követelések listáját. Természetesen főként ekkor is a francia mintát tartotta szem előtt, gyakran az „utolsó francia–magyar” néven emlegették.¹⁴ A francia mellett azonban más európai és észak-amerikai országok demokratikus vívmányaira is utalt. Többek között Norvégiát is megemlítette, mint olyan országot, mely megvalósította a francia forradalmi eszmék jelentős részét. A norvég Nemzetgyűlés 11 tagú követelés listát fogadott el 1814-ben, amikor tárgyalásba bocsátkozott a svéd királlyal az unióról.¹⁵

Irinyi érvei jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy meggyőzze társait a 12 pont megfogalmazásának szükségességéről a liberális program összegzése érdekében. Ez a dokumentum mindmáig fontos része a magyar nemzettudatnak.

Megjegyzendő, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc volt az egyik olyan momentuma a magyar történelemnek, mely felkeltetette a norvég közvélemény érdeklődését.¹⁶ Jól példázza a magyarországi események norvégiai visszhangját Henrik Ibsen *A Magyarokhoz* című

verse. Az utolsó bekezdés azt sugallja, hogy Magyarország és egész Európa sokat meríthet a magyar történelem e rendkívüli időszakából.

Mindnyájan átkelnek a Rajnán, Elbán és Visztulán, akik vértüket ontották a zsarnokság verpadán. És ha a jövő újra támad és egy fal meginog talpazatok megrendülnek és ledülnek zsarnokok, dicső név lesz a magyar név, szívet megdobogtató, úgy száll a seregek előtt majd mint büszke induló!¹⁷

Norvégia demokratikus példaként nemcsak a szabadságharc idején volt jelentős, hanem a kiegyezést követően, még a XX. század kezdetén is.¹⁸ Hermann Ottó utazását kell ismét megemlítenünk, de Szász Zsombor, aki egy évig élt Norvégiában, ugyancsak több cikket jelentetett meg ottani tapasztalatairól.¹⁹ Munkáiban a norvég alkotmányos berendezkedés demokratikus jellegét, a választójog kiterjesztését, valamint a hatalommegosztást hangsúlyozta. Norvégiát „democratiaként” jellemezte, amely nem egyenértékű e

szó mai jelentésével, mégis jól mutatja, hogy Szász ideális alkotmányának alapja a széles körű és aktív társadalmi részvétel volt a politikai vitákban. Szász a svéd–norvég unió történetéről is készített tanulmányokat,²⁰ melyek a következő fejezetben kapnak nagyobb hangsúlyt, de jól mutatják Szász elkötelezettségét a norvég alkotmányos berendezkedés vizsgálatára.

Szász motivációjának megértéséhez a korabeli magyar alkotmányos rendszer néhány sajátosságára kell utalnunk. A kiegyezéssel Magyarországon alkotmányos monarchia jött létre, mely a felnőtt lakosság mintegy 5%-ának biztosított politikai jogokat. A XIX. századi Európában ez az arány meglehetősen magasnak számított, azonban valamennyi európai országban folyamatosan kiterjesztették a választójogot, legalább a férfi lakosság körében. A választási rendszer mo-

dernizációja egyedül Magyarországon maradt el, a választójogra vonatkozó szabályok gyakorlatilag ugyanazok voltak az I. világháború idején, mint 1867-ben.²¹ 1902-ben, amikor Szász a norvég megközelítést vizsgálta, a magyar választási rendszer elavultnak és kirekesztőnek számított, módosításának szükségessége nyilvánvaló volt.²²

E háttér tükrében érthető, miért is érdeklődött a magyar ellenzék élénken Norvégia iránt.

Herman Ottó (1835. június 26.–december 27.)

3. A svéd–norvég unió mint az osztrák–magyar dualizmus előképe

1867-ben a Habsburg uralkodó, a magyar vezetők, valamint az osztrák elit megállapodásával létrejött a kiegyezés, mely két önálló alkotmányos monarchia szoros együttműködésén alapult. Mivel hasonló alkotmányos berendezkedést alig találunk, az új rendszer létrehozói nem támaszkodhattak külföldi mintákra. Mégsem állíthatjuk, hogy az osztrák–magyar konstrukció teljesen idegen lett volna az európai alkotmányos hagyománytól. Annak ellenére, hogy e hasonlóságot csak kevesen ismerték fel a kortársak közül, a svéd–norvég unió és az osztrák–magyar dualizmus számos rokon vonást mutatott egymással. E jelenséggel a magyar közjogi irodalom először az 1880-as években foglalkozott. Beksics Gusztáv²³ így fogalmazott: „Svédország és Norvégia alkotmány kapcsolatai szolgáltatják a legjobb példát két független állam hosszú távú szövetségére; ez a modell áll a legközelebb a mi dualizmusunkhoz.” Schwartz Gyula²⁴ egy nemzetközileg is elismert jogtudós, valamint Szász Zsombor²⁵ szintén azt hangsúlyozták, hogy a svéd–norvég unió hatást

gyakorolt az osztrák–magyar dualizmusra. Sulyok Vince, aki 1956-ban távozott Magyarországról és az Oslói Egyetem könyvtárosaként dolgozott, számos bizonyítékot gyűjtött arra vonatkozóan, hogy Norvégia és Magyarország között élénk kapcsolat állt fenn a XIX. században, alkotmányos téren is.²⁶

A szakirodalom megerősítette e hatás tényét, az újabb publikációk szintén elismerik a svéd–norvég minta jelentőségét az osztrák és magyar vezetők számára.²⁷

A svéd–norvég struktúra rendszeres vizsgálatát Szász Zsombor végezte el.²⁸ Szász felismerte, hogy a hasonló alkotmányjogi státuszról eredően az alkotmányos viták hasonló jellegűek Norvégiában és Magyarországon, Mindkét állam szoros együttműködésben élt egy másik országgal. Történelmi, gazdasági és társadalmi okoknál fogva Norvégia és Magyarország pozícióját a partner ország folyamatosan veszélyeztette. A norvég és magyar vezetők szemében e dualista rendszerek két független, egyenlő és szuverén állam szövetségét jelentették, melyeket csak a király személye kapcsol össze. A közös ügyek körét szűken kell értelmezni, a tagállamok függetlenségét az uralkodónak és környezetének tiszteletben kell tartania. Svéd és osztrák szemzögből nézve a dualista államok egységes és oszthatatlan birodalmat alkottak egy uralkodó jogára alatt, a birodalom két fele csak bizonyos fokú

autonómiával rendelkezik. A norvég és magyar értelmezés alapján tehát a nemzeti érdekek és az unió érdekeinek ütközése esetén a nemzeti szempontok az elsődlegesek, vagy legalábbis egyensúlyt kell találni a kétféle megközelítés között. Ezzel szemben a svéd és osztrák politikusok számára az unió fenntartása volt a fő cél, emellett Norvégia vagy Magyarország érdeke csak másodlagos megfontolásként jöhetett számításba.²⁹ Szász felvázolta ezeket a feszültségeket, melyek a nemzeti autonómia kiterjesztéséért vagy szuverenitás teljességéért indított mozgalmak háttéréül szolgáltak a dualista rendszerekben. Szász rámutatott arra is, hogy a dualista struktúra számottevően torzította a politikai vitákat Norvégiában és Magyarországon. Európa legtöbb országában a politikai élet gazdasági és társadalmi problémák mentén szerveződött. Ezzel szemben a norvég és magyar pártok közti törésvonal az ország közjogi helyzete mentén húzódott: milyen legyen az alkotmányos viszony a dualista partnerrel és a királlyal, aki idejének jelentős részét az ország határain kívül tölti?³⁰

Szász egy további érve arra vonatkozott, hogy a skandináv dualista struktúra egyes módosításai mintául szolgálhatnak az osztrák–magyar berendezkedés modernizációja szempontjából is.³¹ Ezt a lehetőséget más szerzők is felvetették.³²

E gondolat arra reflektált, hogy a kiegyezés rendszere túlságosan merevnek bizonyult, az érdemi reformtörekvések minden esetben kudarcba fulladtak. Itt ismét rövid kitérőt kell tennünk, hogy megvilágítsuk, miért keltette fel a norvég modell Szász Zsombornak, egy magyar parlamenti képviselőnek a figyelmét a XX. század első éveiben. Norvégia nemcsak egy lehetséges modellt jelentett a dualizmus számára, hanem azt is megmutatta, lehetséges a dualista berendezkedés felszámolása békés eszközökkel. A magyar Parlamentben tapsal üdvözölték a svéd–norvég unió megszüntetésének hírére. E reakció történelmi háttérét az 1905-ös választások jelentették, melynek során a kiegyezést támogató pártok vereséget szenvedtek a 48-as alapokon álló ellenzéki szövetségtől.³³ 1905 júniusa és 1906 áprilisa között a parlamenti többség célja a kiegyezés újratárgyalása volt önálló nemzeti hadsereggel, nemzeti bankkal és diplomáciai képvisellel. Ferenc József természetesen nem fogadhatta el e törekvéseket, ezért a parlamenti többség helyett katonatisztekkel és szakértőkkel álló kormányt nevezett ki. Fél év sikertelen tárgyalásait követően a király új választásokat írt ki, melyet 1906 tavaszán tartottak meg. A kiegyezést ellenző erők ismét megszerezték a parlamenti helyek abszolút

Beksics Gusztáv (1847. február 9.–1906. május 7.)

többségét, az uralkodó azonban továbbra sem volt hajlandó a kiegyezéssel szembehelyezkedő kormányt kinevezni. A helyzetet végül a király és az ellenzék közötti titkos megállapodás oldotta fel: a magyar vezetők ígéretet tettek a kiegyezés rendszerének tiszteletben tartására, a király pedig kinevezte a dualizmust ellenző pártok képviselőiből álló kormányt.

Ezekből az eseményekből látható, hogy a norvég–svéd unió felbomlásával egy időben Magyarországon is kibontakozott egy kísérlet a dualista struktúra lebontására. Nincs bizonyíték arra, hogy a két eseménysor között közvetlen kapcsolat lett volna, az azonban a korabeli magyar újságcikkekből is kitűnik, hogy az adott körülmények között a Skandináviából érkező hírek komoly visszhangot váltottak ki Magyarországon. Szász munkái azt is jelzik, hogy e hatás a tudományos szakirodalomban is tetten érhető.

A norvég és magyar függetlenségi törekvések eltérő sikeressége mögött a két dualista rendszer belső hatalmi viszonyai közti különbségek húzódnak meg. Norvégiában a Parlament pozíciója megerősödött az uralkodó és svéd környezete elleni alkotmányos küzdelmek során.³⁴

Ezzel szemben Magyarországon a dualista rendszer hívei 1905-ig stabil többséggel rendelkeztek a Parlamentben, a változtatást követelők mindvégig ellenzékben maradtak. Az Országgyűlés munkáját tehát a királyt támogatók irányították, így az íratlan alkotmányos korlátok ellenére az uralkodó helyzete jóval erősebb volt az osztrák–magyar, mint a svéd–norvég dualizmusban.

4. Norvégia mint a stabil kartális alkotmány példája

Végezetül a norvég fejlemények a magyar tudományos párbeszédre is hatást gyakoroltak. Az alkotmányok időtállóságával sokat foglalkozott a korabeli magyar közjogi irodalom. Ez abból eredt, hogy a korabeli kodifikálatlan magyar alkotmányt egy ezeréves alkotmány fejlődési folyamat eredményének tekintették.³⁵ Ezen elmélet képviselői azt hangsúlyozták, hogy a magyar alkotmányfejlődés közel áll az angolhoz, és annak ellenére, hogy a szerves fejlődést a külső fegyveres beavatkozás számos esetben megszakította, a strukturális és elvi alapok változatlanok maradtak.³⁶ A szerves fejlődést megtörő időszakok rövid fejezetei a magyar történelemnek, a kodifikálatlan alkot-

mány azonban időtálló értékek rendszerét jelenti. A jelenlegi tudományos közvélemény nem tartja megalapozottnak a magyar alkotmánytörténet ilyen olvasatát,³⁷ a XIX. században azonban ez a nézet uralkodó volt. A történelmi megközelítés túlsúlya ellenére egyes szakemberek a kartális alkotmány szükségessége mellett érveltek. Egyik fontos érvük az évszázados norvég alkotmányfejlődés volt: egy kartális alkotmány lehet egyszerre stabil és rugalmas is, ha kellően erős alkotmányos kultúra kapcsolódik az írott alkotmányos normákhoz.³⁸

Következtetések

Jelen tanulmány arra világított rá, hogyan ért el számottevő hatást a norvég alkotmány egy távoli, közép-európai országban. Ez a befolyás elsősorban két tényezőnek volt köszönhető. Egyrészt Norvégia fontos példakép volt a liberális ellenzék számára. Az északi ország az egyik legdemokratikusabb és legfelvilágosultabb alkotmányos rendszernek számított a XIX. században. Magyarországon viszont a liberális erőfeszítések ellenére az alkotmányos berendezkedés modernizációja jóval lassabb folyamat volt, és a társadalom jelentős része még a XX. század elején sem rendelkezett politikai jogokkal. Másrészt a norvég és a magyar alkotmányos viták sok tekintetben közel álltak egymáshoz a XIX. században. E két ok magyarázza, miért érhető tetten a norvég hatás Magyarországon.

Ismét ki kell emelnünk az 1905–1906-os magyarországi politikai válság jelentőségét, amikor a norvégiai eseményeket napi szinten megvitatták és felidéztek Magyarországon. Természetesen a Norvégia által gyakorolt hatás nem mérhető a francia, az angol és a német alkotmányos rendszerek magyarországi befolyásához. A sajátos történelmi körülményeknek köszönhetően azonban a norvég fejlemények bizonyos vonatkozásai időnként relevánsakká váltak a magyar politika számára is.

Henrik Ibsen sorai jól jelzik, hogy a két ország közti kapcsolat nem csupán szimbolikus jellegű volt:

„Meghalt Magyarország, leütve hever ott, barátom!”
A hősokeket most barbár bitangok tépik s a tábor fölött lapulva áll a garázda, gyilkos diktátor.
Ujjonganak a vérben zsarnokok; „mi győztünk”
– mondják –
„erőnkkel levettük e földről a szabadság gondját”.
Szerencsétlen ország, elhullott mindörökre véred,
s a vértanúknak glóriáját mindhiába kéred.³⁹

BOLDIZSÁR, SZENTGÁLI-TÓTH

Wirkung der norwegischen Verfassung in Ungarn im Laufe des langen 19. Jahrhunderts (Zusammenfassung)

Norwegen und Ungarn zählen zu den ältesten Ländern Europas, trotzdem waren die Beziehungen zwischen den beiden Ländern wegen der großen geografischen Entfernung in den früheren Jahrhunderten nicht besonders intensiv. Zweifellos hatten aber die Entwicklungen in beiden Ländern eine gegenseitige Auswirkung auf einander,

vor allem im politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und verfassungsrechtlichen Bereich. Der Einfluss der norwegischen Verfassung war vor allem zwei Faktoren zu verdanken. Einerseits war Norwegen ein wichtiges Beispiel für die liberale Opposition. Das Land im Norden zählte im 19. Jh. zu den demokratischsten und aufgeklärtesten

Ländern mit einer verfassungsmäßigen Ordnung. In Ungarn war aber die Modernisierung der verfassungsmäßigen Ordnung trotz Anstrengungen der Liberalen ein viel langsamerer Prozess, und ein erheblicher Teil der Gesellschaft verfügte sogar noch Anfang des 20. Jahrhunderts über keine politischen Rechte. Andererseits standen die

Verfassungsdiskussionen in Norwegen und in Ungarn in vieler Hinsicht sehr nahe zu einander. Diese zwei Gründe erklären, warum ein norwegischer Einfluss in Ungarn anzutreffen ist. Die vorliegende Studie untersucht das Strömen von Verfassungsideen aus Norwegen nach Ungarn im Laufe des langen 19. Jahrhunderts.

Jegyzetek

- ¹ Sulyok Vince: *A norvégok és Magyarország*. epa.oszk.hu/01400/01433/00008/pdf/03-3-047-Norvegok_Sulyok.pdf. (Letöltve: 2015. november 10.)
- ² Az alkotmányos eszmék országok közti áramlásának elméleti hátteréről. Lásd S. Choudry (ed.): *The Migration of Constitutional Ideas*. Cambridge, 2006, Cambridge University Press, 1–35. p.
- ³ Fenyő István: A polgárosodás eszmevilága útirajzainkban 1848 előtt. In Fenyő István: *Két évtized*. Budapest, 1968, 127. p. epa.oszk.hu/.../itkEPA00001_1964_05-06_603-613.pdf. (Letöltve: 2015. november 10.)
- ⁴ Fenyő (1968), cited above, pp. 1
- ⁵ Wesselényi Miklós [1822]: *Utinapló 1821–1822*. Budapest, 2008, Ad Librum.
- ⁶ Bölöni Farkas Sándor [1834]: *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár.
- ⁷ Wesselényi Polixéna [1842]: *Olaszthoni és schweizi utazás*. Kolozsvár.
- ⁸ Trefort Ágoston [1836]: *Utazási töredékek. Budapesti Árvizkönyv*, 1840. vol. IV.
- ⁹ Sulyok, cited above, pp. 1.
- ¹⁰ Irinyi József [1846]: *Német-, francia-, és angolországi utijegyzetek*. Halle, Heynemann.
- ¹¹ Hadobász Sándor [1992]: Hermann Ottó 1888. évi norvégiai kutatóútja. *Földrajzi múzeumi tanulmányok* 1992/11. 29–32. p.
- ¹² Széchenyi Dénes: *Révai nagy lexikona* vol. XVII.
- ¹³ Jókai Mór: *Ismét gyász. Vasárnapi újság*, 1859. február 27. ed. 9. és 103. p.
- ¹⁴ Jókai [1859], cited above, 103. p.
- ¹⁵ Szász Zsombor [1902]: *Norvég democratia*. Kolozsvár, 15–16. p.
- ¹⁶ Sulyok, cited above, 3. p.
- ¹⁷ Henrik Ibsen: *Til Ungarn (Magyarokhoz)*. <http://ibsen.nb.no/id/26685.0> (Letöltve: 2015. november 10.)
- ¹⁸ Szász [1902], cited above
- ¹⁹ Szász [1902], cited above
- ²⁰ Szász Zsombor [1905]: *Államkapcsolat és parlamenti kormányrendszer*. http://mtdportal.extra.hu/ADATTAR/cikktar/sz_cikk/szasz_zsombor_allamkapcsolat_es_parlamenti_kormanyrendszer.pdf (Letöltve: 2015. november 10.)
- ²¹ Kozári Mónika [2011]: *Az osztrák magyar monarchia*. http://www.3d.hu/hkkk/files/konyvek/kozari_monika_a_dualista_rendszer_9-63.pdf. (Letöltve: 2015. július 21.)
- ²² Gyarmati György [1998]: *Március hatalma a hatalom márciusa*. Budapest, Paginarum.
- ²³ Beksics Gusztáv [1892]: *A dualizmus története*. 80. p.
- ²⁴ Schvarcz Gyula [1887]: *Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről, tekintettel ezek alkotmánytörténelmi előzményeire*. In Pesty Frigyes (szerk.): *Értekezések a társadalomtudomány köréből*. Vol. 9. Budapest, 1888, 1–80. p.
- ²⁵ Szász [1902], cited above
- ²⁶ Sulyok, cited above
- ²⁷ Mezey Barna [2003]: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. Budapest, Osiris, 305–307. p.; Szente Zoltán [2010]: *Kormányforma és parlamenti kormányzás a XIX. századi európai és a dualizmus kori magyar közjogban*. Doktori értekezés. Budapest.
- ²⁸ Szász [1905], cited above
- ²⁹ Szász [1905], cited above
- ³⁰ Ludmány Lajos [2007]: *A Svéd-Norvég Királyság közjogi helyzete 1814 és 1905 között*. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/3006?locale-attribute=en> (Letöltve: 2015. november 10.)
- ³¹ Szász Zsombor [1907]: *A norvég és svéd államkapcsolat revisiói. Jogállam. Jog- és Államtudományi Szemle*, 6/1907.
- ³² Várnai Sándor [1880]: *A svéd-norvég unió államjoga az 1867. XII. t.c. revisiója szempontjából*. Athenaeum, vol. XIV. ed. 3.
- ³³ Grexa Gyula [1927]: *Magyarország kálváriája Nyugat*, vol. XX. ed. 21. November 1.
- ³⁴ Szente [2010], 296. p.
- ³⁵ Schvarcz [1887], cited above, pp. 52.; Szász [1902], cited above, 14–17. p.
- ³⁶ Paczolay Péter [2011]: *Alkotmány és történelem*. <http://www.te.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/7314-paczolay-peter-alkotmany-es-toertenelem> (Letöltve: 2015. november 10.)
- ³⁷ Paczolay [2011], cited above
- ³⁸ Szász [1902], cited above
- ³⁹ Ibsen, cited above

3. Tanácsok felállítása és azok egymáshoz való viszonya

c) harmadik tanács, a Senato (Consiglio dei Pregadi) – Szenátus

A Szenátus 1229-ben alakult meg Consilium rogatorum néven. Nem kétséges, hogy az alapja egy a Nagytanácsból választott bizottság volt, amelynek feladata a kereskedelmi és hajózási ügyek előkészítő munkálatainak folytatása, illetve az ebben való tanácsadás volt. Tagjai a pregadik, azaz a „felkértek” voltak, de nevezték őket rogatinak is. Megalakulása valószínűleg része volt annak az 1229-es alkotmánymódosításnak, amelyik a dózseesküt is módosította. A Szenátus esetében – a fékek és ellensúlyok rendszerének fejlődése miatt – érdemes röviden kitékinteni a tanulmány által vizsgált időszakon túlra is.

Létrejöttkor a Szenátus 60 tagot számlált – amit talán a hat városnegyedre tekintettel állapítottak meg –, később ez 300-ra bővült. 1363-ban már biztosan megalakult a Zonta – a szenátus tanácsadó testülete –, amely ekkor még jogilag egy eseti bizottságnak számított, gyakorlatilag azonban állandó volt. 1506-ban jogilag is állandósították. A Zonta megalakulásakor 20 tagot számlált, 1413-tól

Bárándy Gergely

A tanácsok rendszerének kiteljesedése; fékek és ellensúlyok rendszerének eróziója Velencében

A Velencei Köztársaság államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben¹

40-et, végül 1450-től 60-at. Ez a Szenátus létszámát 80-ra, 100-ra, végül duplájára emelte. A pregadikon és a Zonta tagjain kívül a Szenátust alkották még azok, akik hivatalukból kifolyólag váltak tagokká. Ilyenek voltak a dózse és kormánya (először a 10 tagú, majd a 26 tagú is), 1324-

SAAL DES SENATS

A Szenátus terme a Dózse-palotában²

től a Quarantia, később a Tízek Tanácsa, a procuratorok, az avvogadorok, a bírói hivatalok betöltői, a legtöbb hivatal vezetője, a nagy állami szervek tagjai, a provinciák igazgatását ellátó emberek, illetve azok, „akiknek helye te megkövetelte a Szenátusba való meghívást”. 1473-tól kezdődően a dózse fiai, unokaöccsei, később a testvérei is saját jogon a tanács tagjaivá váltak. A XV. század végére a létszám fokozatosan növekedve elérte a 300-at.

Egy családból egyszerre csak 3, később 5 személyt lehetett megválasztani. Ebbe a hivataluk alapján bekerültek nem kellett beleszámolni. A Szenátusba csak a 30. életévüket betöltött személyek kerülhettek be. A szenátorok mindig újraválaszthatóak voltak. A tagok nem rendelkeztek ugyanazokkal a jogokkal. Csak a választott tagoknak volt szavazati joguk, akik hivatalból kerültek be, legfeljebb csak előterjesztési és tanácskozási joggal rendelkeztek. Voltak, akik csak tanácskozási joggal.

A határozatképességhez 4 tanács képviselőinek, 1 avvogador és 70 szavazatképes szenátor jelenlétére volt szükség. Ez a szabály a XIII. században természetesen még nem érvényesült. Határozataikat dekrétum formájában bocsátották ki, amelyek 1294. január 2-ától – egy nagytanácsai határozat alapján – a nagytanácsai határozatokkal azonos érvényűek lettek. Nagyon nehéz lett ezt követően elhatárolni egymástól, hogy mely ügyek tartoznak a Szenátus, és melyek a Nagytanács hatáskörébe.

A Szenátus szinte teljesen átvette a kereskedelmi és hajózási ügyek intézésének jogát. Bírói jogkörét, amellyel megalakulásakor rendelkezett, majdhogynem azonnal feladta. Am egyre inkább foglalkozott a kereskedelemmel és a hajózással szorosan összefüggő gazdasággal és politikával. A későbbiek során (a XV. századtól) leginkább a külpolitika, a pénzügyi politika, illetve a pénzügyi igazgatás ellátása tartozott kompetenciájába. A XVI. századtól a tengerek fölötti közigazgatási főhatalom gyakorlása is feladatkörének részévé vált. Nemzetközi szerződéseket kötött, vezette és felügyelte a hadviselést, felügyelte a kolóniák igazgatását, a nyilvános oktatás- és egészségügyet,

a hivatalok működését, foglalkozott vámügyekkel, de beleszólt a belpolitikába és egyházi kérdésekbe is.

A Szenátus tanácsadó testületből – fokozatos fejlődés eredményeképpen – egyike lett a legnagyobb hatalommal rendelkező szerveknek, amelynek tagjai már nem is officialesnak (állami hivatalnokoknak), hanem rectoresnak (az állam kormányzóinak) nevezték magukat. Jól kifejezi a Szenátus kiemelkedő jogállását az a tény, hogy az egyetlen szerv volt, amelynek

– az avvogadorok és a Saviók által felügyelt és szigorú előírások betartása mellett – tiltakozási joga volt a Tízek Tanácsának határozatai ellen. Ez a joga azonban csak 1498-ig állt fenn.

Ha érzékeltetni szeretnénk, a velencei szenátus az egyik legjobb gyakorlati példa arra, hogy mi a különbség a hatalmi ágak megosztása és a fékek és ellensúlyok rendszere között. A Szenátus ugyanis megalakulása után nem sokkal egyszerre részesült mindhárom klasszikus hatalmi ágból, egyszerre voltak törvényhozói, végrehajtói és bírói jogai is – még ha ez utóbbit szinte azonnal fel is adta. Azonban egyik sem kizárólagosan, hiszen törvényalkotói joga volt bármilyen tárgykörben pl. a Nagytanácsnak, végrehajtói a Signoriának, és rendkívül fejlett igazságszolgáltatási rendszer működött már

SENATOR VON VENEDIG

Egy velencei szenátor³

a Szenátus megalakításakor Velencében. A törvényességet felügyelő legalább egy avvogador jelenléte nélkül pedig nem lehetett ülést tartani. Ez utóbbi szabály viszonylag hamar hatályba lépett, s biztosította a mai értelemben vett törvényességi kontrollt. Másrészt viszont a Szenátusnak mind a végrehajtói, mind a jogalkotói hatalma korlátozódott bizonyos tárgykörökre. A tanulmány által vizsgált időszakban nagyjából a hajózási és a kereskedelmi ügyekre – ami megjegyzem, kereskedőállam lévén, nem csekély hatalmat jelentett –, később pedig a fentebb felsorolt ügyekre. Így, mondjuk, nem csupán arról volt szó, hogy tegyük fel, törvényalkotói hatáskörében nem vethet ki újabb adót, de az őt illető tárgykörökben sem volt kizárólagos jogköre. Például, a XIV. századtól a külpolitikai kérdésekben komoly ellensúlyát jelentette a Szenátusnak

a Tízec Tanácsa, amelyik az állambiztonsági kérdésekben volt kompetens. Ugyanakkor, a Szenátusnak tiltakozási joga volt a Tízec határozatai felett.

Bár a Szenátus tagjaivá vált minden fontos tanács vagy testületileg (pl. Signoria) vagy annak vezetői (pl. a Quarantia 3 elnöke), azonban szavazati joggal mindvégig csak a választott tagok rendelkeztek. A tanácsok közötti személyi összefonódás így alig gyengítette a Szenátus ellensúlyi szerepét.

d) A negyedik tanács, a Quarantia

Ha Velence államrendjének teljes képét vizsgálnám, a Quarantiát inkább az igazságszolgáltatás szervei közé sorolnám. Minthogy azonban éppen a vizsgált időszak végén, a XIV. században vesztette el politikai funkcióit, s vált fellebbviteli bírósággá, e tanulmányban indokoltabb a végrehajtó hatalom szervei között tárgyalni, kitérve azonban későbbi szerepére. 1223-ban alakult meg a Quadrantina sapientes testülete, amely a későbbiek során a Quarantia nevet kapta meg. Nyolc éven belül három elnöke felvételt nyert a Signoriába, így a kormány a dózséval együtt egy 10 fős testületet alkotott. A Nagytanács egy évre választotta a Quarantia tagjait, akik hivatali idejük lejártával életkoruktól függetlenül a Szenátus tagjaivá válhattak. A tanácsba való bekerüléshez a korhatár 25 év volt. Valószínűleg a XIV. századig ez a tanács foglalkozott az állami pénzügyekkel, továbbá a XIII. század végéig – talán később is – beleegyezésére volt szükség az állami kölcsönök kihelyezéséhez. A XIV. század közepétől addig az időpontig, ameddig ezt a Szenátus teljesen át nem vette, a Szenátussal együtt intézte az érmekibocsátással és pénzforgalommal kapcsolatos állami teendőket. Új adó bevezetése előtt ki kellett kérni a Quarantia véleményét is. Mai szemmel nézve, megalakulásakor valamiféle pénzügyminisztériumi-jegybanki feladatkört töltött be. Üléseit a Szenátus és a Nagytanács üléseivel felváltva tartotta, hiszen

igen gyakran előfordult, hogy az egyik tagja mindkét másik testületnek is egyidejűleg tagja volt.

Most, a tanácsok felsorolásának utolsó állomásai között, szükségesnek tartok megjegyezni egy olyan jelenséget, amit sokan a hatalommegosztás elvének érvényesülése szempontjából rendkívül hátrányosan ítélnék meg. Ez pedig a tanácsok közötti személyi összefonódás, azaz hogy ugyanaz a személy egyszerre tagja lehet – és mint láttuk, Velencében gyakran volt is – több, egymást ellenőrizni hivatott tanácsnak. Kezdhetnénk azzal, hogy legtöbbször ma sincs ez másként, hiszen a legtöbb XXI. századi európai államban – így Magyarországon is – a kormányok, azaz a végrehajtó hatalom tagjai egyben a törvényhozás tagjai is lehetnek. De helyezkedjünk ennél kicsit elméletibb síkra. Azokkal értek egyet, akik szerint nem az a fontos, hogy definiáljuk, milyen funkciói vannak az államnak, azokat milyen technikával, milyen szervezeti megoldásokkal lehet elválasztani, hanem hogy olyan struktúra álljon fel, amiben a hatalom koncentrációja nem jöhet létre.⁴ Senki sem a hatalmi ágak kapcsolatának a megszüntetését tűzte ki célul, s ez igaz a személyi összefonódásokra is. „A hatalommegosztás nem akkor érvényesül, ha nem ugyanaz a személy (szervezet) gyakorolja a különböző funkciókat, hanem akkor, ha a közhatalom gyakorlói az alkotmányos keretek között ténylegesen is képesek egymást fékezni, és ellensúlyozni.”⁵ Márpedig Velencében a kontroll kétségkívül megvalósult. Nemcsak általában a stabil államrend példázza ezt, hanem konkrét események is. Talán a legjobb ezek közül a hivatalok hatásköri harca. Annak ellenére, hogy a Tízec Tanácsának tagja volt a dózse és a hat consiglieri, hogy a Tízec tagjai, a dózse, a consiglierik a Szenátus tagjai voltak, s így együtt mindannyian a Nagytanács tagjai is, a hivatalok hatásköri harca (Nagytanács-Szenátus-Tízec Tanácsa) valódi küzdelem volt, s két lépcsőben meg tudták roppantani a Tízec akkor korlátlanul tűnő hatalmát.

Visszatérve, a Quarantia a XIV. században, ahogy korábban említettem, fokozatosan elvesztette politikai funk-

A korszak legmeghatározóbb velencei pénzneme, a grosso. Lorenzo Tiepolo (1268–1275)⁶

cióit, és fellebbviteli bírósággá alakult át. A Velencei Hercegség és az egész Köztársaság területéről fellebbezettek hozzá, azonban Velence városát kivonták joghatósága alól. Fellebbezés benyújtásának mind polgári, mind büntetőügyekben helye volt. 1400-ban két ügyosztályt hoztak létre a Quarantián belül: a Quarantia Criminalet és a Quarantia Civilet. A Quarantia Criminale a büntetőügyek, a Quarantia Civile pedig a polgári ügyek fellebbviteli fórumának számított. A Quarantia Civile 1442-ben, majd 1492-ben kettő, illetve három részre bomlott az ügyek jelentős száma miatt. Ettől kezdve a Quarantia Civile csak a Hercegség és az Adriai-tenger keleti partvidékéről érkezett fellebbezéseket bírálta el. Az 1442-ben megalakult Quarantia Civile Nuova átvette a Terra Ferma (Velence itáliai szárazföldi birtokai) területéről érkező fellebbezések elbírálásának jogát, és az 1492-ben alakult Quarantia Civile Terza pedig a kisebb súlyú ügyekben benyújtott fellebbezések elbírálását.

4. Az Igazságszolgáltatás

Velencében az igazságszolgáltatás kezdeti lépései, akár csak az államigazgatás, az európai átlaghoz hasonlóan alakultak, a szuverén uralkodó, illetve annak kinevezettjei szolgáltatottak igazságot. Nyilvánvalóan a korábbi időszakokban is megtalálták a jogérvényesítés módját, de bizonyíthatóan a IX. századtól létezik egységes és önálló bíróság. Kezdetekben ez a szervezet, amelynek neve *curia ducis* vagy *curia communis* volt, kettős funkciót töltött be: ítélkezett és igazgatta az államot. Üléseit a palotában tartotta, amelyeken a dózse elnökölt. Tagjai, a dózse által a dogátus minden területéről kinevezett egyházi, nemesi és közrendű személyek voltak. A nemesek és a papok mint bírák (*iudices* vagy *primates*) ítélkeztek, a nép képviselői pedig – akiket *boni homines*nek neveztek – alkalmanként ítélkeztek, de sokszor csak a tárgyalás hivatalos tanúi voltak, akik szintén aláírták az ítéletet. A boni homineseket a dózse sokszor a nép közül „ad hoc” jelleggel jelölte ki. A bírák száma változó volt, 2 és 6 fő között mozgott. Hivatali idejük egy év volt, de gyakran előfordult, hogy gyakorlati okokból ismét ugyanazon személyeket nevezték ki. Ez egy képzett nemesi származású bírói réteg kialakulásához vezetett. Az ítéleteket írásban is rögzítették, bár csak 1080-ból való az első olyan bizonyíték, amely kifejezetten megemlíti a *notarius curiae*t, azaz a törvényszéki jegyzőt. A curia ducis azonban a Rialton kívül fekvő területek számára nem az egyetlen fórum volt. Ezek ugyanis igyekeztek megőrizni saját igazságszolgáltatási jogukat, melyek a tribunok idején megillették őket. Valószínűsíthető azonban, hogy a curia ducis e területek számára is egy, a helyi fórumnál magasabb szintű fórumként funkcionált. A korai velencei igazságszolgáltatást vizsgálva valószínűsíthető, hogy az uralkodói önkény már ekkor sem érvényesült a meghozott ítéletekben. A későbbiek folyamán még inkább visszaszorul a dózse szerepe az igazságszolgáltatásban. Itt utalnék vissza arra, hogy az uralkodó már egészen korán, 1192-ben részben, 1229-ben teljesen elveszítette a bírák kinevezésének jogát.

Más állami szervekhez hasonlóan, a magas színvonalú, kizárólag az igazságszolgáltatásra specializálódott bírósági rendszer is az általam vizsgált időszakban, a XII–XIII. század folyamán alakult ki Velencében. Az ekkor megalakított bíróságok nem általános bíróságokként működtek, hanem specializálódtak. A bíróságok mind a régi curia ducisból származtak, váltak ki. Vegyük most röviden sorra e bíróságokat:

- A *Curia de propriis* még a XII. század folyamán alapították, amikor is a legelőkelőbb bíróságnak számított a Signoria után. Ez a legrégebb városi bíróság. Az alsóbb fokú bíróságok közül egyedül ez működött általános bíróságként.
- 1173-ban hozták létre az *Avocatores communis* nevű bíróságot, amely a magánemberek és az állam közötti perekkel, különösképpen a hajóforgalommal kapcsolatos ügyekkel foglalkozott.
- 1179-ben alapították meg a *Iudices communis*. Később ez a bíróság *Forinsecorum (del forestier)* néven vált ismertté. Feladatkörébe az idegenekkel kapcsolatos peres ügyek elbírálása tartozott. Sok ilyen eset fordult elő, hiszen kereskedőnemzet lévén jelentős számú idegen fordult meg Velencében, nem is beszélve arról, hogy idegenek nem rendelkezettek tulajdonnal a városban, ezért rengeteg probléma adódott a hajó- és ingatlanbérletekkel kapcsolatban.
- A XIII. század elején alakult meg a *Curia examinatum*, amely a bírósági okmányok formai helyességét ellenőrizte. Az ítéletek és egyéb okmányok formai pontatlansága érvényteleníthette a hivatalos iratot. A bíróság feladatkörébe az tartozott, hogy jelezze a formahibából fakadó érvénytelenséget. Vizsgálnia kellett továbbá az okmányok hitelességét, s egy, a tulajdonváltásokat nyilvántartó könyvet is vezetnie kellett.
- A XIII. század közepén alapították a *Domini de nocte (Signori de nocte)* hivatalát. Először helyi igazgatási szervként rendőri feladatokat gyakorolt, később azonban rettegett büntetőbírósággá fejlődött. A XVI. század folyamán ismét bűnügyi rendőri feladatok elvégzésére korlátozták hatáskörét.
- 1244. március 16-án megalakult a *Curia petitionum*, amely a Signoria, a Curia proprio és a Forinsecorum tehermentesítésére jött létre oly módon, hogy átvette tőlük a kölcsönügyekkel kapcsolatos esetek elbírálását és egyes idegenek és belföldiek között felmerült polgári természetű ügyek intézését.
- Szintén a XIII. század közepén (1255-ig biztosan) jött létre a *Curia mobilium (de mobili)* a Curia proprio és a Curia petitionum mentesítésére. Eljárt 15 font perérték alatti kölcsön- és vagyonügyekben.
- Ugyanekkor állították fel a *Iudices ad mimus (dal men)* is, amelynek feladata a Curia proprio, a Curia petitionum és a Curia mobilium tehermentesítése volt. 10 font alatti kölcsön- és vagyonügyekben bíráskodott.
- A XIII. század közepén még egy fontos bíróság jött létre: a *Curia procuratorum*. Feladata a San Marco

procurátorainak segítése volt. Mai értelemben vett családügyi és gyámsági ügyekkel foglalkozott.

- 1265-ben alakult meg a *Iudices de contrabannis*, amely 1292-ben egyesült a *Cattaverivel*, a „vagyonörökkel”, s így Itália legfejlettebb csempészügyekkel foglalkozó bíróságává vált.
- Ugyancsak még a XIII. század folyamán állították fel a *Iudices et advocatores per omnes curias* nevű kiegészítő bíróságot, amelynek a feladata volt a bíró vagy a per más szereplőjének hiánya esetén újabb szakember delegálása bármely bíróságra. Ez a szervezet ma leginkább az igazságügyi hivatalokhoz hasonlítható.

Említést kell még tenni a már többször szóba került Avvogariáról (tagjai az avvogadorok), amely a főügyészség szerepét töltötte be a Quarantiánál és a Tizek Tanácsánál. Az igazságszolgáltatás szervei közül az utolsó helyen említtem meg, ugyanis nem csak az ügyészi teendőket kellett el látnia. Csak félig igazságszolgáltatási, sőt talán inkább az állam szerveinek ellenőrzését ellátó intézmény volt. A Nagytanács, a Szenátus és egy ideig a Tizek Tanácsa, valamint a magisztrátusok (törvényességi) kontrollhivatalaként működött. Tiltakozási joggal bírt a Nagytanács és a magisztrátusok döntései és ítéletei ellen, s kérhette ezeknek újratárgyalását – akár valamely más hivatal által is. A Szenátus és a Tizek döntéseit csak ismételt tárgyalásra utalhatta vissza. Az avvogadorok rendelkeztek még egy sor csekélyebb jelentőségű jogosítvánnyal, illetve több esetben feltétele volt a tárgyalások és tanácskozások lefolytatásának legalább egy avvogador jelenléte.

Az igazságszolgáltatási rendszer vizsgálatakor két alapvető megállapítást lehet tenni. Az egyik, hogy míg a hatalmi ágak megosztása tekintetében ma Európában talán a legintaktabban elkülönült hatalmi ág az igazságszolgáltatás, Velencében ez csak részben érvényesült. Miután a XII–XIII. században felállt a bírósági rendszer, az első fokon ítélkező bíróságok esetében ugyan megvalósult a teljes függetlenség a végrehajtó és a törvényhozó hatalmi ágtól. Legfelsőbb fokon azonban nem, hiszen a Signoria egyszerre volt végrehajtó hatalom és bírói. Emellett mai értelemben vett jogerős sem létezett, ahogy kizárólagos il-

letékességi szabályok sem, hiszen a Signoria, azaz Velence kormánya, ha akarta, bármikor felülbírálhatott bármilyen bírói fórum által meghozott döntést. A gyakorlatban ennek természetesen csekély volt a jelentősége. Később a rendszer lényegesen tisztább lett, hiszen a megalakulásakor alapvetően nem az igazságszolgáltatási feladatokra megalakított Quarantia – azután annak három ága – vette át a jogerős döntést meghozó bíróság(ok) feladatkörét, fokozatosan leadva más feladatköreit. Azonban mire ez megvalósult, már működött a Tizek Tanácsa és az állami inkvizíció is, amelyek amellet, hogy nem tagozódtak be a bírósági szervezetrendszerbe, ítélkezési funkciójukon kívül végrehajtói, sőt, előbbi rendkívül korlátozottan ugyan, de jogalkotói hatáskörrel is bírt. Ráadásul megmaradt a Signoria ítélkezési jogköre is. Az állami önkény tehát nem volt kizárható az igazságszolgáltatás során Velence történetének egyetlen pillanatában sem. Azt azonban látni

kell – bár erre kimutatás tudomás szerint nem létezik –, hogy a gyakorlatban az ügyek vélhetően százalékban sem mérhető tört részében nem érvényesült csupán a hatalmi ágak megosztásának elve az igazságszolgáltatásban. A Tizek Tanácsa és az állami inkvizíció ugyanis csak a legsúlyosabb államellenes ügyekben jártak el, de mondjuk egy hajózási jogvita, vagy egy kocsmai verekedés éppúgy nem került eléjük, mint az öröklési vagy a kártérítési ügyek. Ahogy a Signoria elé sem. Itt pedig, a Quarantia főbírósággá válásától tisztán érvényesült a hatalmi ágak megosztásának elve. S ha e rendszert nem a mai, hazai és nemzetközi jogállami sztemderekkel felvértezett kényes ízlésünk szerint vizsgáljuk, hanem, mondjuk, az úriszékkal vetjük össze, még inkább értékelni tudjuk korát meghaladó mivoltát.

A másik megállapítás, amit meg kell tenni, hogy a fékek és ellensúlyok rendszere a XII–XIII. századtól ténylegesen érvényesült az igazságszolgáltatás esetében is. A dözse közvetlen irányítása alatt álló hercegi bíróságból szinte számtalan specializálódott igazságszolgáltatási szerv nőtt ki. A bírák kinevezési jogát az államfő elvesztette. Az avvogadorok mint az állami szervek általános ellenőrei kontrollt gyakoroltak minden állami szerv felett, akkor is, ha azok igazságszolgáltatási jogkörükben jártak el, s egyben betöltötték a főügyészség szerepét is. Mindazonáltal, ha a jogállamiság, a hatalommegosztás és a jogbiztonság alapján vizsgáljuk Velence államrendjét, kétségkívül az igazságszolgáltatást

Schiavona, a dözse dalmát testőrségének kardja a XVII. század első feléből. Pengéjén Iustitia⁷

tekinthető a leggyengébb láncszemnek. Ha azonban visszatekintünk tanulmányom szűkebb témájához, azt meg kell állapítanunk, hogy a fékek és ellensúlyok rendszere az igazságszolgáltatásban is működött.

5. A fékek és ellensúlyok rendszerének eltorzulása – a Tízek Tanácsa és az állami inkvizíció megalakítása

A fékek és ellensúlyok rendszerének szinte tiszta és tökéletes rendszerét a Tízek Tanácsának állandó állambiztonsági szervezetté válása, valamint az ugyancsak az 1335-ös évben megalakított állami inkvizíció torzította el. A Tízek Tanácsa az egyetlen olyan velencei tanács, ahol érdemben tovább megyek a tanulmány által vizsgált időszaknál. Mindezt azért teszem, mert ha a Tízek állandó tanácsa alakulásával zárnam le azt az időszakot, amelyik véleményem szerint példaértékű volt a hatalommegosztás szempontjából, azt a látszatot hagynám, hogy attól kezdve a korábbi eredményeket negligáló módon egy átlagos középkori típusú autokrácia alakult ki. Emellett pedig a későbbi események jól bizonyítják a felállított államberendezkedési modell stabilitását és erejét, hiszen a tárgyalt időszakban kialakult struktúra eredményeképpen, még a Tízek Tanácsa valóban korlátozatlan tünő hatalmát is visszább tudták idővel szorítani, méghozzá nem felkeléssel vagy forradalommal, hanem a létező állami struktúrában, a tanácsok ellensúlyozó hatalmának eredményeképpen. Legjobb példái ennek a hivatalok hatásköri harcai a XVI. század második és a XVII. század első felében. A status inquisitio rettegett hatósággá, a sokak által emlegetett „velencei zsarnokság” megtestesítőjévé a XVII–XVIII. században vált, de ez az időszak már nem csupán Velence állami rendjének, hanem az állam történelmi-nagyhatalmi hanyatlásának és végül bukásának – önálló államiségének végét – is jelentette. Mindazonáltal bizonyos hatékony ellensúly még ekkor is működött: egymást kontrollálta a Tízek Tanácsa, valamint a formálisan mindvégig annak alszerveként működő status inquisitio.

a) Az ötödik tanács, a *Consiglio dei Dieci* (C.d.X) – Tízek Tanácsa

A Tízek Tanácsa 1310-ben egy nemesi felkelés, az úgynevezett Tiepolo–Quirini-összeesküvés részleteinek felderítésére jött létre. A tanács eredetileg tíz napra alakult, de működését többször is meghosszabbították. 1335-ben örökös állambiztonsági szervvé nyilvánította magát. A köztársaság bukásáig állt fenn, s az állam legféltettebb hatalmává vált. Megfigyelés alatt tartott mindenkit, velenceieket éppúgy, mint külföldieket vagy követeket. Hatalmának alig voltak korlátai, hiszen nem működött olyan szerv, amely ellenőrizhette volna, s döntéseit nem kellett senkinek sem számot adnia. Ez alól bizonyos fokig kivételt jelentett az avvogadorok és a Szenátus tiltakozási joga a Tízek határozatai ellen. Az államérdeket szem előtt

tartó, de mégis bizonyos fokú diktatúrát valósított meg. Az igazi diktatúra kiépítését azonban megakadályozta, hogy egyrészt tagjainak száma a kezdeti időszakot leszámítva mindig 10 fölött volt, végül pedig 32-re emelkedett. Másrészt pedig, hogy tagjai bizonyos időközönként cserélődtek, és állandóan ellenőrizték egymást. Nem egy olyan esetről tudunk, amikor a Tízek saját tagjukat ítélték halálra. 1498-ig a Szenátus rendelkezett a Tízek Tanácsa határozatai ellen való tiltakozási joggal. Ezzel a joggal bírtak még az avvogadorok. Kizárta egy öncélú diktatúra kialakulását az a szabály is, hogy egy családból egyszerre csak egy személy lehetett tagja a Tízek Tanácsának, sőt a tagok között közeli rokonok sem lehettek. A Tízek Tanácsába csak olyan embert választhatott be a Nagytanács – ugyanis a tagokat e testület választotta –, aki a 40. életévét már betöltött, higgadt, megbízható államférfi hírében állott, és korábban már viselt magas állami hivatalokat. Az 1300-as évek közepéig – amíg ezt saját hatáskörén belül el nem törölte – tagjai rotációval cserélődtek. Ez azt jelentette, hogy kéthavonta két-két tag cserélődött, így a bizottság összetétele tíz hónap alatt teljesen kicserélődött. Az XIV. századot követően a tagokat évenként együtt választották meg, és együtt is járt le mandátumuk. Egy év szünet után újráválaszthatóak voltak. 1683-tól kezdődően három éven belül nem lehetett őket ismét megválasztani. Magas állami hivatalok betöltői általában magas állami fizetést kaptak, a Tízek azonban egy fillért sem.

Szinte megalakulásuk után azonnal tagjaivá váltak a tanácsnak a consiglierik és a dózse. A szervezet így 17 tagúra bővült. Határozatképességükhöz 12 tag jelenléte volt szükség. 1321-ben létrejött a Zonta, amely a Tízek kiegészítő szervezete lett. 1355-től a Zonta tagjai folyamatosan (évkihagyás nélkül) újráválaszthatóak lettek. 1515. május 21-től kezdődően a Zonta tagjait a szenátorok közül kellett választani. Ez a törvény csak deklarálta a már régóta bevett – de törvényi úton még nem szabályozott – gyakorlatot. A Zonta 1529. október 26-ig jogilag csupán egy eseti bizottság volt, amely azonban ennek ellenére folyamatosan működött. Az 1529-es törvény hivatalosan is állandó szervvé nyilvánította, és tagjainak számát 15 főben állapította meg. Így a Tízek Tanácsának létszáma 32-re bővült. 1583-tól kezdődően a Zonta tagjai is csak egyéves hivatali szünet után lettek újráválaszthatóak.

Megalakulásakor a szervezetet azért hozták létre, hogy hatékonyan és gyorsan intézkedjen a Tiepolo-összeesküvéssel kapcsolatban. Hatásköre kiterjedt az ügy felderítésére, kivizsgálására, a vádlott elítélésére, sőt az ítélet végrehajtására is. Ezt feltűnés nélkül, csöndben, személyre és rangra való tekintet nélkül kellett végrehajtania.

Feladatköre folyamatos bővülések során, a következőkre terjedt ki:

- A nemesek bűncselekményeinek kivizsgálása.
- Összeesküvések felderítése és kivizsgálása.
- Politikai nyugtalanság kezelése.
- Titkos tárgyalások folytatása területekről.
- Titkos ajánlatok tétele a Köztársaság érdekében.
- Rendelkezési jog az államkassza tekintetében a titkos költségekre.

- Tisztviselők engedetlenségének és szófogadatlanságának kivizsgálása.
- Fegyverhasználat szabályozása.
- Pénzhamisítás, szöktetés, erőszak, istenkáromlás, valamint átkozódás büntetében való nyomozás és ítélezés.

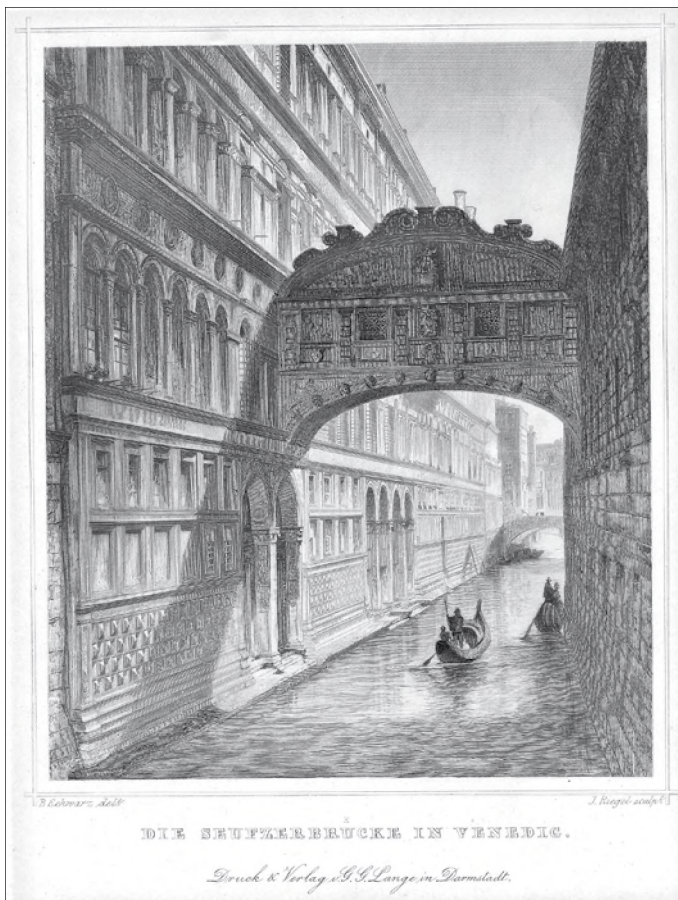
Később azon az alapon, hogy a Köztársaság nyugalma fölött örökös, beleavatkozott minden jelentősebb államügybe, politikai, közbiztonsági hatáskörére hivatkozva tárgyalt idegen államok követivel, sőt a Nagytanács kisebb jelentőségű határozatait többször hatályon kívül helyezte. Megszerezte a Szenátustól a gazdasági és pénzügyi igazgatás fölötti felügyeleti jogot (1582-ben ismét visszakapta a Szenátus), az egyházi ügyekben a főhatósági jogkört (ezt 1628-ban kapta vissza a Szenátus), továbbá az erdők és a bányák felügyeleti jogát.

A Tízék döntése ellen nem lehetett fellebbezni, és határozatait – ha más szabályozással ellentétben álltak is – be kellett tartani, végre kellett hajtani, azaz a jogforrási és jogalkalmazási hierarchia csúcsán álltak. Kiálthatott megbízólevelet valamely rendes bíróságnak vagy ügyészségnek, s ekkor ezek az adott ügyben a Tízék hatalmával járhattak el. Egyike volt a Velencében működő három főbírósnak.

1582-ig tehát egyre növekedett a Tízék hatalma. Ez az évszám azonban fordulópontnak tekinthető. 1582 és 1583 között zajlott a hivatalok első hatásköri harca. Ennek lényege az volt, hogy a Nagytanácsban és a Szenátusban ülő – és a valóságos hatalomból kiszorult – családok e két szervezet által harcot indítottak a Tízék megnövekedett hatalma ellen. A harc eredményeképpen létrejött egy egyezmény, amely a vitában álló három tanács (Nagytanács, Szenátus, Tízék Tanácsa) működési körét szabályozta. A Szenátus visszakapta a Tízektől a gazdasági és pénzügyek irányításának jogát. Ezentúl a Tízék Zontájának tagjai is csak egyéves kihagyás után lettek újrapaszthatóak. A Tízék hatalmát – és általa az új családokét – azonban nem sikerült megtörni. 1628-ban a hivatalok második hatásköri harcának eredményeképpen kimondták, hogy a Tízék Tanácsa nem nyúlhat bele a Sze-

nátus, a Kormány és az Avvogaria kompetenciájába tartozó ügyekbe. Át kellett adnia az egyház, továbbá két fontos hivatal feletti felügyeleti jogát – az egyikét csak részben – a Szenátusnak. 1683-ban kimondták, hogy a Tízék Tanácsának tagjai csak rendes (választott) szenátorok lehetnek, továbbá hogy a tagok újrapaszthatásához – a korábbi egy helyett – minimálisan három év szünet szükséges. A megkötés óriási jelentőséggel bírt, hiszen ez biztosította a tagok valóságos cserélődését. A korábbi gyakorlat szerint ugyanis a vezető családok tagjai felváltva választották meg magukat a Tízék tagjának és consiglierinek, így meg-

szakítás nélkül tagjai maradtak a C.d.X.-nek. Ám a tanács hatalmát megtörni még ekkor sem sikerült, bár kétségtelenül jelentősen megnyírbálták. És ahogy korábban említettem, ami a legfontosabb, hogy még ebben a mintának rég nem tekinthető időszakban sem forradalommal, puccsal vagy lázadással érték el a változást, hanem másik két tanács ellensúlyi szerepkörének kihasználásával, az alkotmányos állami működési mechanizmus keretein belül! Az események azonban ekkor már nem alakulhattak a helyes irányba. A hatásköri harcok eredményeképpen a Tízék hatalmának korlátozása után megerősödött az állami inkvizíció, amely Velence 1100 éves történetének utolsó egy-két évszázadában a Tízék Tanácsával konkuráló, igazi rettegett önkényuralmi szervvé nőtte ki magát.

A Sóhajók hídja, amely valójában egy börtönhíd. Szinte közvetlenül a Tízék tárgyalójából vezetett át a szomszédos börtönépületbe⁸

b) Velence „zsarnoka,” a Status Inquisitio – Állami Nyomozószer

A Tízék munkájának segítése céljából 1335-ben felállítottak egy vizsgálóbizottságot, amely két bíróból állt, és feladatukon belül széles jogkörrel rendelkeztek. Az idők folyamán hatalmuk egyre erősödött, amit azonban szigorúan a Tízék Tanácsának keretein belül gyakoroltak. A Tízék 1539. szeptember 20-i határozata alapján a 2 helyett 3 inkvizitort állítottak (inquisitori contro i propalatori dei secreti), akiknek feladatává az államtitkok elárulásának és a hazaárulásoknak a kivizsgálását tették. A határozat értelmében – és a gyökeres változást ez hozta – ítélezhettek

is az ügyben. A megítélésük szerint különleges esetekben a Tízek két elnökének adhattak bármilyen ügyet, akik 1000 dukát bírság terhe alatt még aznap kötelesek voltak hozzálni az eset elbírálásához. A bizottság minden pert magához vonhatott, mindazonáltal nem volt önálló, a Tízek Tanácsa egyik szervének számított. Nem volt például önálló statútumalkotási joga. A poszt betöltését nem lehetett visszautasítani. Hivataluk lejártával azonnal újraválaszthatóak voltak. 1582-től kezdődően a Tízek Tanácsának gyengülésével párhuzamosan erősödött a szervezet, míg végül egy vele konkuráló szervezettel fejlődött. 1592-ben kapta a Status Inquisitio (Állami Nyomozószték) nevet. Ez volt Velence legtitkosabb hivatala. Tagjai nem tartoztak senkinek felelősséggel, csupán egymást kontrollálták. Még az avogadoroknak sem volt tiltakozási joguk döntéseik ellen, amit pedig minden más hivattal szemben érvényesíteni tudtak. Egy 1588. október 17-i határozat szerint a háromból két fekete tagnak kellett lennie (neri), akiket a Tízek Tanácsából, és egy vörös tagnak (rosso), akit a dózse tanácsosai közül választottak. Ruházatuk alapján nevezték őket fekete és vörös tagoknak, hiszen a Tízeknek fekete volt a ruhájuk, a dózse tanácsosainak (a consiglieriknek) pedig vörös. 1601. március 23-tól kezdve minden esetben választottak egy negyedik, azaz póttagot a C.d.X.-ből (di rispetto), így, ha az egyik rendes tag felett kellett ítélni, a másik két tag kiegészült a póttaggal. Két olyan esetről tudunk, amikor az inkvizítorok saját tagjaik közül ítélték el az egyiket. Az első esetben az ítélet száműzetés volt, a másodikban börtönbüntetés, amelynél azonban az elítéltet a börtönben rövid időn belül megfojtották. Jóval többször fordult elő, hogy a Tízek Tanácsának egy-egy tagját végeztették ki az inkvizítorok.

A tanács tehát szinte korlátlan hatalommal rendelkezett. Joguk volt a foglyokat kivallatásnak alávetni, amit előtte egy bíróság sem tehetett meg a Signoria beleegyezése nélkül. Rendelkezhetek az ólomkamrákkal, amelyek hivatali termük fölött helyezkedtek el. Mielőtt a Szenátus elé kerültek volna, ők foglaltak először állást titkos diplomáciai kérdésekben. Bár hatalmuk a XVII–XVIII. században a Tízekén is túlnőtt, mindvégig a Tízek Tanácsának

alszerve maradt, azaz soha nem számított önálló szervezetnek, mondjuk a „Hármas Tanácsának”.

A Status Inquisitio hatalmas és kiterjedt kémhálózatot rendelkezett. Valamennyi társadalmi rétegben voltak kémek: szolgálók és arisztokraták egyaránt kémmé válhattak. Jelentéseiket olyan oroszlanfejes és más alakokat ábrázoló nyílásokon kellett bedobniuk, amilyenek a Dózse-palota falában ma is láthatók. Ezeket összegyűjtötték és továbbították a megfelelő helyre. A kémek a dózse magánlakosztályaiba is behatolhattak, és nem volt tanácsos észrevenni vagy feltartóztatni őket. Megtalálták az embereket az akkor ismert világ határain belül mindenhol. Rengeteg információt kaptak egyszerű állampolgároktól, akik kötelességüknek érezték az államérdek szem előtt tartását. A Nyomozószték külön pénztárral rendelkezett, hogy ilyen szempontból is független maradjon.

* * *

Szokás mondani, hogy miként a Szent Márk-bazilikát jelképezi öt kupolája, úgy jelképezi Velencét öt tanácsa. Látható, hogy Velence történetének volt egy olyan szűk évszázada (1229–1323), amikor kialakult és működött a fékek és ellensúlyok szinte tiszta rendszere. A Velencei Köztársaság e történelmi vívmányát álláspontom szerint elvitatni nem lehet. Emellett Velence államrendjét és a kormányzásról alkotott 700 évvel korábbi felfogását ma is példaértékűnek tartom. Természetesen nem a tanácsok konkrét rendszerét kívánom vissza, csupán a hatalommegosztás a hatékonyság érvényre juttatása érdekében manapság egyre többször megkérdőjelezett elvének evidencia szintjén való betartását kívánám meg. Mert, ahogy Bibó István fogalmaz: „...nem az az absztrakt kérdés érdekel bennünket, hogy hogyan kategorizálhatók az államhatalom működésének a megnyilvánulásai, hanem az, hogy miként nyer új meg új problémákon örök aktualitást az államhatalmak elválasztásának elve, mely az államélettel foglalkozó európai gondolkodás legtermékenyebb erőfejtésében, az államhatalomnak szolgálattá, erkölcsi feladattá való átnemesítésében gyökerezik.”¹⁹

BÁRÁNDY, GERGELY

Vervollkommnung des Rätensystems; Erosion des Systems von Bremsen und Gegengewichten in Venedig Staatsorganisation der Republik Venedig von Mitte des 12. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts aus achttheoretischer Sicht. (Zusammenfassung)

In der Republik Venedig entwickelte sich zwischen Mitte des 12. Jahrhunderts und dem ersten Drittel des 14. Jahrhunderts eine Staatsorganisation, die ohne das System von Bremsen und Gegengewichten genannt worden zu sein, dieses als Erste in der Welt auf außerordentlich hohem Niveau in die Praxis umsetzte. Man pflegt zu sagen, dass die fünf Räte von Venedig für die Republik genau so kennzeichnend sind, wie die fünf Kuppeln für den Markusdom. Die Studie weist nach, dass es in der Geschichte von Venedig ein knappes Jahrhundert (1229 – 1323) gab, in dem ein fast vollkommenes System von Bremsen und Gegengewichten entstand und funktionierte, weil die Räte

aufgestellt und die Macht des Staatsoberhauptes eingeschränkt wurde, und der Staat verfassungsmäßig, unter Herrschaft des Rechts funktionierte. Das ist eine historische, rechtshistorische Errungenschaft der staatlichen Ordnung in der Republik Venedig, die von der Rechtsgeschichte nicht gehörig anerkannt wird. Die Staatsordnung von Venedig und die vor 700 Jahren herrschende Auffassung der Venezianer von der Regierung sind auch heute ein Beispiel. Die Studie beleuchtet auch die Frage, wie und warum Venedig auch in Umsetzung des Prinzips der Volkssouveränität und der Rechtsstaatlichkeit die meisten europäischen Staaten des Mittelalters übertraf.

Jegyzetek

- ¹ E tanulmány az előző (2016/1.) *Jogtörténeti Szemle* számában megjelent „Véence, a fékek és ellensúlyok rendszerének úttörője I. – A Velencei Köztársaság államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben” című tanulmány második része.
- ² Francesco Zanotto és Giuseppe Rebellato. Megjelent: Venezia prospettica, monumentale, storica ed artistica cioè veduta nelle principali sue prospettive e nelle sue antiche costumanze. Con sessanta tavole litografiche disegnatte da Marco Moro e da Giuseppe Rebellato, illustrate da Francesco Zanotto. Venezia, Giovanni Brizeghel editore, Tip. Lit. Calc. e Librario. 1856. (A metszet az 1857-ben kiadott német nyelvű – *Das Malerische, Monumentale, Historische und Artistische Venedig. Eine Darstellung Seiner Haupt-Ansichten und Alten Gebrauche...* – kiadásból származik.) Litográfia. Képméret: 200 × 300 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ³ Francesco Zanotto és Giuseppe Rebellato. Megjelent: Venezia prospettica, monumentale, storica ed artistica cioè veduta nelle principali sue prospettive e nelle sue antiche costumanze. Con sessanta tavole litografiche disegnatte da Marco Moro e da Giuseppe Rebellato, illustrate da Francesco Zanotto. Venezia, Giovanni Brizeghel editore, Tip. Lit. Calc. e Librario. 1856. (A metszet az 1857-ben kiadott német nyelvű – *Das Malerische, Monumentale, Historische und Artistische Venedig. Eine Darstellung Seiner Haupt-Ansichten und Alten Gebrauche...* – kiadásból származik.) Litográfia. Képméret: 290 × 210 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ⁴ Erről bővebben lásd Bibó István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. In *Válogatott tanulmányok*. Második kötet. Budapest, 1986, Magvető, 369–397. p. Stumpf István: *Az államhatalmi ágak elválasztása* – Bibó nyomán. In *Iskola, társadalom, politika. Gászó Ferenc tiszteletére, nyolcvanadik születésnapjára*. Budapest, 2012, Századvég, 66. p.
- ⁵ Csink Lóránt: *Meghaladott-e Montesquieu? A hatalommegosztás modern felfogásai*. In *Ünnepi tanulmányok dr. Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2013, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó, 136. p.
- ⁶ A szerző gyűjteményéből.
- ⁷ A szerző gyűjteményéből.
- ⁸ J. Riegel. Kiadta: Gustav Georg Lange Nyomda és Kiadó, Darmstadt. XIX. század közepe. Acélmetszet. Képméret: 140 × 120 mm. A szerző gyűjteményéből.
- ⁹ Bibó István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most. Válogatott tanulmányok*. Második kötet. Budapest, 1986, Magvető Kiadó, 397. p.

Kajtár István jogtörténész, a Pécsi Tudományegyetem Allam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének professor emeritusa 2016 Szent Márton vigiliáján töltötte be 65. életévét. Barátai, pályatársai, a hazai és a grazi jogtörténeti műhelyek kollégái, valamint a jogtudomány más jeles képviselői arra vállalkoztak, hogy változatos műfajú, de egyaránt jogtörténeti témájú és feldolgozású munkákkal tisztelegjenek a jubiláns életének jeles eseménye alkalmából.

A sokszínű kötet harminc tanulmánya, melyek jogintézmények vagy dogmatikai kérdések fejlődéstörténetének bemutatására irányulnak, azt jelzik, hogy a jogtudomány művelése nem nélkülözheti a történeti-dogmatikai előzmények feltárását. Méltó az ünnepelt munkásságához, aki a jogi kultúrtörténet területén vitathatatlanul úttörő szerepet töltött be Magyarországon, miközben tudományos tevékenysége a városi jogélet kutatása és a modernizációtörténet tekintetében is meghatározó a mai napig. A hazai jogtörténészek közösségét ünnepi tanulmányában *Balogh Elemér* „jogtörténész céhnek” nevezi. A kifejezés találó. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a kötet szerzőinek sokszor személyes hangvételű emlékezése a jubilánssal mint tanárral, majd később munkatárssal töltött közös évekről. A korábban vezetése alatt álló Jogtörténeti Tanszék az egykori diákok valódi „asylum”-nak érezték, ahová nem csupán hasznos ötletekért, de pár jó szóért is bármikor be lehetett menekülni. Hozzájuk hasonlóan pályatársak is köszönetüket fejezték ki Professzor Úr segítségéért, szakmai tanácsaiért.

Régóta élénk vita folyik a jogtörténészek körében arról, hogy mit tekintünk a jogtörténet-tudomány tárgyának, hol húzzuk meg a kutatási terület határvonalát. Egyes szerzők úgy vélik, hogy elegendő időben a modern kori, legfeljebb a 19. században megjelent nagy kódexekig visszanyúlni,

minden más korábbi fölösleges és haszontalan. Ezzel szöveg ellentétben, az 1990-es évek elején nálunk is megjelent az a markáns irányzat, amely tárgyát tekintve kiterjesztette a jogtörténeti vizsgálat hatókörét a rokon tudományokra és a művelődéstörténet érintkező intézményeire is. E tematika és módszertani innováció első hazai képviselője volt *Kajtár István*. 1986-ban megjelent írása az osztrák önkényuralmi időszak kérvényeinek stílustörténeti elemzéséről előzmény nélküli kísérlet volt, amelyben a korabeli jogi nyelv jogtörténeti tartalmának megfejtésére vállalkozott. Tíz évvel később a jogi stílustörténetet már tudatosan a jogi kultúrtörténet keretében illesztette, és szorgalmazta az új közelítési mód alkalmazását. A pályatársak figyelmét ráirányította a latin nyelvű diplomák szövegeinek jogtörténeti tartalmára, a jogtudomány és a nyelvészet határterületének vizsgálatára, a jog „irodalmi” műfajának jogtörténeti értékeire. Első ízben vizsgálta egy hatalmi jelkép jogtörténeti tartalmát, és a sást a hatalom évezredes szimbólumának

KÖNYVEKRŐL

Ut Juris Ordo Exigit

Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére

Béli Gábor – Korsósné Delacasse Krisztina – Herger Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016, Publikon Kiadó, 325 p. ISBN 978-615-5457-69-2

minden más korábbi fölösleges és haszontalan. Ezzel szöveg ellentétben, az 1990-es évek elején nálunk is megjelent az a markáns irányzat, amely tárgyát tekintve kiterjesztette a jogtörténeti vizsgálat hatókörét a rokon tudományokra és a művelődéstörténet érintkező intézményeire is. E tematika és módszertani innováció első hazai képviselője volt *Kajtár István*. 1986-ban megjelent írása az osztrák önkényuralmi időszak kérvényeinek stílustörténeti elemzéséről előzmény nélküli kísérlet volt, amelyben a korabeli jogi nyelv jogtörténeti tartalmának megfejtésére vállalkozott. Tíz évvel később a jogi stílustörténetet már tudatosan a jogi kultúrtörténet keretében illesztette, és szorgalmazta az új közelítési mód alkalmazását. A pályatársak figyelmét ráirányította a latin nyelvű diplomák szövegeinek jogtörténeti tartalmára, a jogtudomány és a nyelvészet határterületének vizsgálatára, a jog „irodalmi” műfajának jogtörténeti értékeire. Első ízben vizsgálta egy hatalmi jelkép jogtörténeti tartalmát, és a sást a hatalom évezredes szimbólumának

tekintette. Bevonta vizsgálatába a néprajz és a jogtörténet találkozási területeit, továbbá az irodalmat mint jogi kultúrtörténeti forrást. A jogtörténet-tudomány eddig kevés figyelmet szentelt a jog szimbolikus elemeinek vizsgálatára, hiányzott a jogi szimbólumok és az ítélkezési szokások elemzése. Ezért alapvető hiányt pótolnak *Kajtár István* jogi szimbólumokkal és ikonográfiával foglalkozó tanulmányai, melyek hatásaként a jogi kultúrtörténet ismert és elismert területté vált a jogtörténészek és a jogi tanulmányokat folytató hallgatók között is. Figyelemre méltók hadtörténeti, elsősorban jogi és művelődéstörténeti vonatkozású kutatásai is.

A tanulmánykötetben elsőként *Kecskés László* akadémikus, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara dékánja és *Béli Gábor*, a Jogtörténeti Tanszék vezetője ünnepi köszöntése kapott helyet, majd – a szerkesztők bevezető sorait követően – *Andrássy György*, a pécsi fakultás Jogbölcseleti és Társadalomelméleti Tanszékének egyetemi tanára Buza László kisebbségek jogi helyzetével foglalkozó műve nyomán elemezte a magyar jogirodalomban megjelenő kisebbségi kérdést.¹ *Balogh Ágnes*, a pécsi kar Büntetőjogi Tanszékének egyetemi docense az ünnepeltnek címzett megemlékezését követően, személyes kötődése okán Angyal Pál életével és munkásságával foglalkozott tanulmányában, amelynek aktualitását az adta, hogy a téma kutatását az ünnepelt javaslatára kezdte meg.² *Balogh Elemér* egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja a szegedi boszorkányperek körüli ítélkezési gyakorlatot és korabeli jogforrásokat bemutató érdekesítő tanulmányával gazdagította a magyarországi jogtörténész céh eredményeit. Kutatásai alátámasztják, a szegedi „pör” a német-osztrák jog Európában egyik legkeletibb gyakorlati megnyilvánulása volt, jóllehet a szegedi városatyáknak az eseményekkel kapcsolatos, száz esztendővel későbbi érzülete a témával kapcsolatos „jogtörténeti lelkiismeret” hazai sajátossága.³ *Bankó Zoltán*, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Munkajogi és Társadalombiztosítási Tanszékének egyetemi docense az atipikus munkajogviszonyok hazai történeti előképeit és kialakulását vizsgálja tanulmányában.⁴ *Béli Gábor* tanszékvezető egyetemi docens a törvényes hitbér mértékére vonatkozó kutatási eredményeit közli az olvasóval, amelynek gyökerei Szent István I. dekrétumához vezetnek vissza, a hitbérjuttatások pedig a 12. század elejétől ismertek.⁵

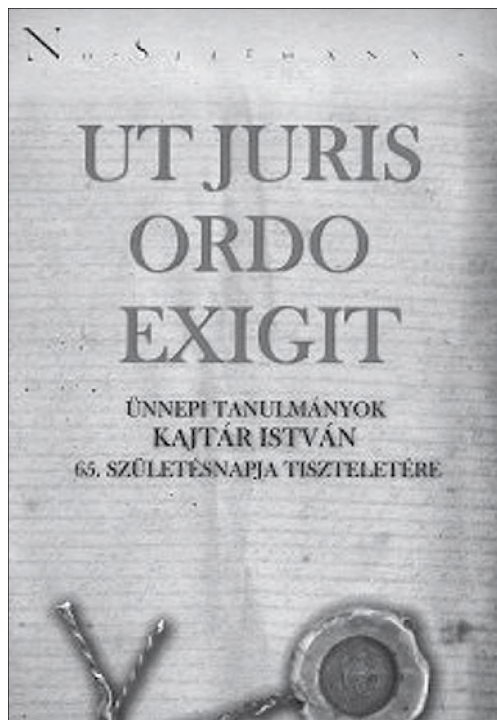
Csorba Zsolt Ödön, a Tatabányai Törvényszék elnökének ünnepi tanulmánykötetben megjelent írásához az alapot húsz évvel ezelőtt, a jubilans szakmai irányításával készített szakdolgozata képezte, amelyben a háborús bűnösség kérdésével, a hazai népbírók működésével fog-

lalkozott.⁶ *Domanczyk Endre*, az Igazságügyi Minisztérium szakértője a külhoni magyar sírkatalógus felállításának szükségességét hangsúlyozza az Ausztráliában található történelmi magyar síremlék jövőjével foglalkozó tanulmányában.⁷ *Falus Orsolya*, *Király Lajos*, *Kobolka István* és *Sasvári Gábor*, a Zrínyi Kutatócsoport jogtörténész, hely-

történész, hadtörténész és geofizikus tagjai közös tanulmányukban a kutatócsoport egyik legizgalmasabb felfedezésének bemutatásával tisztelegnek az ünnepelt előtt, a költő Zrínyi Miklós „Szigeti veszedelem” című eposzában használt katonai kód alapján a magyar kodifikátorok törvénycikkekbe rejtett titkos információit keresve.⁸ *Herger Csabáné* a pécsi jogtörténeti műhely egyetemi docense a házassági vagyoni jog területére vonatkozó, összehasonlító jogtörténeti kutatások határait mutatja be a német és a magyar házassági vagyoni jog fejlődésének összehasonlítása kapcsán. Munkája, amely a külföldi jogtudomány számára is elérhetővé kívánja tenni az összehasonlítás eredményeit, hiányt pótol attól a felismeréstől készítve, hogy nem magyar szerző tollából született, európai jogtörténeti művekben a 20. század második fe-

létől kezdve csak kivételesen kerül szóba Magyarország.⁹ *Homoki-Nagy Mária* egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszékének vezetője a 18–19. század jobbágy-paraszti társadalmát és annak vagyoni viszonyait elemzi Werbőczy Hármaskönyvéből kiindulva, két öröklési per levéltári anyagán keresztül.¹⁰

Kecskés László akadémikus a választottbíráskodás magyarországi kezdeteit mutatja be ünnepi tanulmányában, melynek fejlődéstörténete eltért a nyugat-európai előzményektől abban, hogy a vásári bíróságok tevékenysége nem mutatott választottbíróági jelleget, így sokkal inkább a tőzsdék és a kereskedelmi kamarák váltak az intézmény szervezeteivé.¹¹ *Kiss György* egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Munkajogi és Társadalombiztosítási Jogi Tanszékének munkatársa, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kara dékánja az Európai Bíróság Balkaya-ügyben hozott jogfejlesztő határozatával összefüggésben vizsgálja a munkavállaló fogalmát.¹² *Gernot Kocher* professor emeritus, a pécsi jogi fakultás honoris causa doktora Werbőczy Tripartitumának jogi ikonográfiai elemeivel foglalkozik tanulmányában, ezzel is tisztelegve az ünnepelt kutatásai előtt, aki az elmúlt évtizedekben számos esetben elnevezte a képek szerepét a jogi normák értelmezésében. Az ünnepi tanulmányban a hangsúlyt a jogi szövegek képi megjelenítésének ikonográfiai lehetőségére helyezi.¹³ *Korinek László* professor emeritus, az MTA rendes tagja tanulmányában a

szocialista korszak kriminológiáját mutatja be az ünnepelelt tiszteletére, melynek utolsó fázisát mind a jubiláns, mind a szerző egyetemi hallgatóként élte át. A kutatás tanulsága: „az ideológiától korlátozott bűnözésmélet elkerülhetetlenül beszűkít, mert a tudomány szükségképpen szabadelvű”.¹⁴ *Korsósné Delacasse Krisztina* adjunktus, a pécsi Jogtörténeti Tanszékének munkatársa a család Ferdinanda-beli szabályozásáról írt tanulmányában, a stellationus és a falsum kérdéskörére vonatkozó kutatását bemutatta.¹⁵

László Balázs PhD-jelölt az Árpád-kor királyi hospesközségeinek és hospeseinek privilégiumait vizsgálja tanulmányában, korábbi kutatásai folytatásaként.¹⁶ *Maczonkai Mihály* egyetemi docens értékes tanulmányából megtudhatjuk, milyen fontos szerepet tölt be az európai jogi kultúra a jogértelmezésben és ezen keresztül a jogalkalmazás színvonalának emelésében, hiszen alapvető jogintézményeink nem előzmény nélküliek. A törvény értelmezésére használt módszerek kiválasztásában a legnagyobb szabadságot a törvény hallgatása adja, ugyanakkor kiemeli a szerző, hogy a törvénykönyvek által nevesített jogértelmezési módszerekben megjelenő, nem pozitivisták megközelítés visszavezet a jogi tanításokhoz. A fogalmi jogtudomány egyoldalúsága régi probléma, de a kutató bízik abban, hogy a hagyományos pozitivisták megközelítések alapján, egy új elméleti keret segítségével közelebb lehet kerülni egy gyakorlatiasabb megoldáshoz.¹⁷ *Máthé Gábor* professor emeritus akadémiai kutatóként ötven évvel ezelőtt kapott témája, a bírói hatalom tárgyában írt kandidátusi értekezése értékes részleteit osztja meg az olvasóval. Tanulmányában a kiegyezéskori polgári törvénykezés hatékonyságát ismerhetjük meg a magyar bírósági szervezet kapcsán.¹⁸ *Mezey Barna* az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA doktora tanulmányában a büntetőjogi kodifikáció kérdéseivel foglalkozik a monarchikus diktatúrák korában Magyarországon. A magyar közgondolkodásban 1689 óta rögzített igény a büntetőjogi kodifikáció. Ezen szakjogi törekvéseknek azonban az 1848 tavaszától zajló események és a közjogi helyzet átmenetileg gátat szabtak. A tanulmány betekintést enged az örökös tartományokban 1803. szeptember 3-án hatályba léptetett Strafgesetz jogalkalmazásra és a szakmai-tudományos gondolkodásra gyakorolt hatásától a Csemegi-féle büntető törvénykönyv tervezetének elkészüléséig vezető folyamatokba.¹⁹ *Nagy Janka Teodóra* főiskolai tanár, jogtörténész-etnográfus a szociális közigazgatás történetének egy szeletével foglalkozik tanulmányában, és a jogi kultúrtörténet, valamint a jogi néprajz szempontjából egyaránt érdeklődésre számot tartó forrás, a Tolna megyei tápláló- és gyógyítóházak történeti dokumentumainak elemzésével köszönti az ünnepelelt.²⁰ *Nagy Noémi*, a pécsi Jogtörténeti Tanszék óraadója az osztrák nyelvi jogalkotás 19. századi történetére vonatkozó kutatásai eredményeit osztja meg az olvasóval. Bemutatja az 1848–49-es forradalmi időszakban deklarált nemzetiségi-nyelvi egyenjóság és az azt 1867-ben felváltó többnyelvűség elve és a nyelvi autonómia által hozott nyelvi jogi megoldásokat.²¹

P. Szabó Béla egyetemi tanár, a Debreceni Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tan-

székének vezetője az ünnepelelt tengeri jogtörténet iránti szenvedélyes érdeklődése okán az itáliai flotta katonáinak jogállásával kapcsolatos megválaszolatlan kérdés elemzésével örvendeztet meg olvasóit.²² *Peres Zsuzsanna*, a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kara egyetemi docense a 16–18. századi Magyarországon a jegyajándék részét képező gyűrűváltás szokását mutatja be a nemesek körében a praxis alapján. A szerző kutatásai alátámasztják, hogy a gyűrűváltásnak és a jegygyűrűnek igenis volt jogi relevanciája.²³ *Pókecz Kovács Attila* a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Római Jogi Tanszékének egyetemi docense a késői római államszervezet egyik meghatározó állami főtisztviselőjéről (questor sacri palatii) és a tisztség jelentőségéről számol be tanulmányában.²⁴ *Rácz Lajos* nyugalmazott egyetemi tanár, az MTA doktora a rendiség kialakulásához vezető utat és a magyarországi államelmélet kialakulását mutatja be tanulmányában.²⁵ *Révész T. Mihály* a Széchenyi István Egyetem címzetes egyetemi tanára a hírlapbélyeg eltörlésének érdekesítő történetét elemzi, melynek a 19–20. század fordulóján a sajtó a nagyságát köszönheti.²⁶ *Ruszoly József* professor emeritus „aktív pályáját immáron megfutott kedves fiatalabb pályatársa beiktatásáról” történt megemlékezése után az 1848-as országgyűlési választások pécsi eseményeire vonatkozó kutatásait ismerteti.²⁷ *Markus Steppan* egyetemi tanár, a grazi jogi fakultás Jogi Alapozótárgyak Intézete vezetője az ünnepi kötet megjelenése alkalmából írt tanulmányában a házassági vagyoni jog egységesítésének tervét vizsgálja a XVIII. századi Ausztriában.²⁸ *Stipta István*, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszékének egyetemi tanára tanulmányában az ünnepelelt tudományos érdemeit a jogi kultúrtörténet területén foglalta össze a stílustörténetre, a hatalmi jelképekre és a közjogi kultúrtörténetre, valamint a jogtörténeti ikonográfiára és ikonológiára fókuszálva.²⁹ *Szabó István*, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének vezetője a jubiláns szívéhez közeli témát dolgoz fel ünnepi tanulmányában: a közös és a nemzeti elemeket taglalja az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében. A kutató kérdéssel az, hogy vajon Magyarország részéről a szervezetileg közös haderő elfogadása mekkora kompromisszumot jelentett. Arra a következtetésre jut, hogy a közös hadsereg bevezetése Magyarország részéről nem mondható rendkívüli engedménynek.³⁰

A 325 oldal terjedelmű, impozáns kötésű tanulmánykötetet a jubilánsnak 2016. szeptember 30-án a Pécsi Tudományegyetem Halasy-Nagy József Aulájában tartott ünnepségen a kötet szerzői, a család, számos pályatárs, barát és tanítvány jelenlétében adták át tanszéki kollégái, *Béli Gábor*, *Korsósné Delacasse Krisztina* és *Herger Csabáné* szerkesztők. Az ünnepséget *Béli Gábor* tanszékvezető nyitotta meg. *Kecskés László* dékán úr visszaemlékezéssel színesített köszöntőjét *Révész T. Mihály* ünnepi beszéde követte, aki *Kajtár István* tudományos életútját értékelte, majd a jogtörténész „céh” nevében gratulált a jubilánsnak 65. születésnapja alkalmából.

- ¹ Andrassy György: Nyelv-, kultúra- és nemzetszabadság: Már Búza László is így látta? In Béli Gábor – Korsósne Delacasse Krisztina – Herger Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016, Publikon Kiadó, 13–20. p.
- ² Balogh Ágnes: Szemelvények Angyal Pál munkásságából. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 21–28. p.
- ³ Balogh Elemér: A Praxis Criminalis hatása a szegedi boszorkányperre. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 29–40. p.
- ⁴ Bankó Zoltán: Adalékok az atipikus munkajogviszonyok jogtörténetéhez. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 41–48. p.
- ⁵ Béli Gábor: A törvényes hitbér mértékének rögzülése és állandósulása. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 49–56. p.
- ⁶ Csorba Zsolt Ödön: A népbíróságok működése kitekintéssel Zala megyére. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 57–64. p.
- ⁷ Domaniczky Endre: Az Ausztráliában található történelmi magyar síremlékek jövője. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 65–73. p.
- ⁸ Falus Orsolya – Király Lajos – Kobilka István – Sasvári Gábor: A Zrínyiek hagyatéka a „Szigeti veszedelem”-ben. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 75–83. p.
- ⁹ Herger Csabáné: Az összehasonlító jogtörténeti kutatások határai a házassági vagyonjog területén. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 85–93. p.
- ¹⁰ Homoki-Nagy Mária: „A törvényes igazság kiszolgáltatása végett...” In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 95–104. p.
- ¹¹ Kecskés László: A választottbíráskodás kezdetei Magyarországon. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 105–114. p.
- ¹² Kiss György: Megjegyzések a munkavállaló fogalma az Európai Bíróság egy újabb határozatával összefüggésben. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 115–126. p.
- ¹³ Kocher, Gernot: Jogi ikonográfiai elemek Werbőczy Tripartitumában. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 127–134. p.
- ¹⁴ Korinek László: A szocialista kriminológia tündöklése és vége. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 135–145. p.
- ¹⁵ Korsósne Delacasse Krisztina: A csalás a Ferdinandea szabályozásában, avagy miért éppen stellionatus. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 147–155. p.
- ¹⁶ László Balázs: Árpád-kori királyi hospesközösségeink igazgatása és öngazgatása. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 157–166. p.
- ¹⁷ Maczonkai Mihály: A jogértelmezés módszereinek bizonytalansága a jogi pozitívizmusban. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 167–176. p.
- ¹⁸ Máthé Gábor: A jogreformok „alkotmányos” tárgyalásának előkészítése. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 177–184. p.
- ¹⁹ Mezey Barna: A büntetőjogi kodifikáció kérdése a monarchikus diktatúrák korában Magyarországon (1848–1867). In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 185–193. p.
- ²⁰ Nagy Janka Teodóra: Tápláló- és gyógyítóházak: az egészség- és szegényügyi igazgatás kezdetei Tolna megyében. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 195–205. p.
- ²¹ Nagy Noémi: „A birodalom egységének Szküllája és a nemzetiségek egyenjogúságának Kharübdiszé között” – Adalékok az osztrák nyelvi jogalkotás 19. századi történetéhez. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 207–215. p.
- ²² P. Szabó Béla: Megválaszolatlan kérdések az itáliai flotta katonáinak jogállásával kapcsolatban a principátus idején. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 217–227. p.
- ²³ Peres Zsuzsanna: A „gyűrűváltás” a magyar nemesség körében a XVI–XVIII. századi Magyarországon. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 229–237. p.
- ²⁴ Pókecz Kovács Attila: A questor sacri palatii tisztsége a késő római császárság korában (Kr. u. IV–V. század). In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 237–244. p.
- ²⁵ Rác Lajos: Rendiség – A szerződéses elmélet alapjainak kiteljesedése. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 245–259. p.
- ²⁶ Révész T. Mihály: A hírlapbélyeg eltörlésének története. Az 1869. évi XXIII. Törvény genezisének kulisszatitkai. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 261–272. p.
- ²⁷ Ruszoly József: Országgyűlési képviselő-választások Pécssett 1848-ban. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 273–294. p.
- ²⁸ Steppan, Markus: A házassági vagyonjog egységesítésének terve a XVIII. századi Ausztriában. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 295–304. p.
- ²⁹ Stipta István: A jogi kultúrtörténet Magyarországon. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 305–312. p.
- ³⁰ Szabó István: Közös és nemzeti elemek az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében. In *Ut Juris Ordo Exigit...*, 313–321. p.

Tóth J. Zoltán könyve a halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténetéről

Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései*. Budapest, 2008, Rejtjel Kiadó, 288 p. ISBN: 978-963-725-552-6

A halálbüntetés a legrégebbi szankciók egyike, végigkíséri az emberiség történetét. Annak ellenére, hogy Magyarországon az Alkotmánybíróság 23/1990. számú határozatában eltörölte a hazai alkalmazásának lehetőségét, a kérdés mit sem veszített jelentőségéből és aktualitásából, nemcsak azért, mert mind a mai napig a halálbüntetés – noha szűkülő körben, de – a világ számos államában alkalmazott szankció, hanem azért is, mert hazai megszüntetését követően egyes bűncselekmények kapcsán a társadalomban újra felmerülnek a jelenlegi megoldások körüli kérdések. Ezen diskurzushoz járul hozzá a szerző a tudományos munkától elvárható objektivitással és módszerességgel.¹

A szerző témában való elmélyültségét mutatja, hogy a halálbüntetés témakörét több diszciplína módszereivel is feldolgozta, a jogtörténeti előzmények összefoglalását megelőzően 2008-ban született meg *A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései* című,² azt követően pedig 2012-ben a *Halálbüntetés pró és kontra*³ című monográfiája.

A jelen ismertető tárgyául szolgáló munka a magyar és idegen nyelvű szakirodalom széles körét fogja át, azonban a primer források is fontos szerepet játszanak. Az olvasó nemcsak a bőséges és részletes lábjegyzetek segítségével tud könnyen és gyorsan eligazodni, hanem a könyv végén

lévő Függelék ötvenoldalnyival válogatott forrása is mélyebb bepillantást enged az érdeklődő számára Hammurapi törvényeinek vonatkozó, téma szerint módszeresen össze rendezett normáitól egészen az 1990-ben a Halálbüntetést Ellenzők Ligája által a halálbüntetés eltörlése érdekében az Alkotmánybírósághoz benyújtott beadvány szövegének részleteig.

A munka két nagyobb részre osztható, az első a halálbüntetés egyetemes történetét dolgozza fel az ókori társadalmaktól egészen a kézirat lezárásáig, 2010-ig, a második pedig a jogintézmény magyarországi fejlődését egészen az Alkotmánybíróság általi eltörlésig.

Az egyetemes fejlődéssel foglalkozó első fejezet a halálbüntetés ókori szabályozását, gondolatmenetét és módozatait gyűjti össze és elemzi. Nemcsak az európai jogrendszerek szempontjából kifejezetten fontos vonatkozó római jogi szabályok és a Biblia vonatkozó passzusainak, Mózes könyveinek és a Tízparancsolatnak és annak egészen a fordításának problematikájáig hatoló elemzésre kerül sor, hanem görcső alá veszi a babiloni jogot, különös tekintettel Hammurapi törvényeit, a Talmud és a zsidó háláchá jogát, az iszlám, kínai jogokat, az indiai normákat, nagy hangsúlyt fektetve Manu törvényeire.

A második fejezet a halálbüntetés középkori és kora újkori fejlődését tárgyalja. A középkori büntetőjog általános jellemzőinek összegzése során megállapítja a szerző, hogy a büntetés alkalmazásának célja a megtorlás és az elrettentés volt, mely így gátlólag hatott a jövőbeni bűncselekmények elkövetésére nézve, melyekhez legelterjedtebb eszközként a talió és a tükörbüntetések elvén alapuló szankciók szolgáltak. A szerző álláspontja szerint a középkori jogfejlődés egyik legfontosabb jellemzője, hogy a halálbüntetés „rendes”, közönséges büntetés volt, ilyen széles körű alkalmazásának okául pedig elsősorban az emberi élet értéktelensége és a római katolikus egyház által elterjesztett és érvényesített, a túlvilági életre koncentrálnak keresztény világszemlélet szolgált. Az általános jellemzők sorra vétele után a szerző a jelentősebb középkori jogrendszerek halálbüntetéssel kapcsolatos szabályozásának főbb jellegzetességeit és tendenciáit tárgyalja. Kitér az egyházi büntetőjog szabályozására is egészen az 1184-es veronai zsinat által létrehozott pápói inkvizíciótól a római inkvizíció üldözési és ítélkezési jogának 1859-es elvételéig.

A harmadik fejezet az abolicionizmus kezdeteit és térhódítását foglalja össze. Legelső és leghatásosabb képviselője Cesare Beccaria volt, akinek 1764-ben megjelenő

Büntett és büntetés című munkája jelentős hatást ért el, elindította azt a folyamatot, mely a halálbüntetés lassú, fokozatos visszaszorításához, néhol pedig teljes megszüntetéséhez vezetett. A könyv végigveszi a jelentősebb jogrendszerek büntetőjog-politikai változásait, és különösen nagy hangsúlyt fektet az abolicionista törekvések egyesült államokbeli történetére és helyzetére. A könyv első felét a halálbüntetés XX. századi és jelenkori történetének és helyzetének figyelemre méltóan részletes összegyűjtése és elemzése zárja le azt megállapítva, hogy a halálbüntetést alkalmazó országok száma folyamatosan csökken.

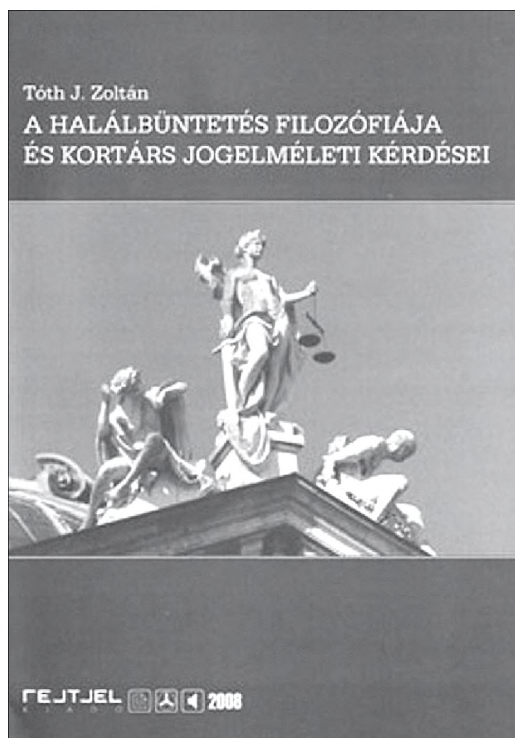
A monográfia második fele a halálbüntetés magyarországi történetét veszi végig. Elsőként a negyedik fe-

jezetben a feudális büntetőjog jellegzetes ismérvei kerülnek összefoglalásra, melyet a halálbüntetés érvényesítésére szolgáló eljárási szabályok követnek, a fejezetet pedig a főbenjáró büntetteknek a középkori és a kora újkori magyar története zárja. Az anyagi tényállások elemzéséhez a szerző a jogforrások rendszerének felvázolásán keresztül jut el, mely biztos alapot ad a dekretumokban és törvényekben megörökített egyes magatartások büntetéséről rendelt szankciók változásainak végigkövetésére. A jogforrásokra fókuszáló elemzést a dogmatikai rendszer egyes ismérveinek rendszerezése és fejlődésének összefoglaló tárgyalása követi. Az egyes cselekménytípusokat az anyagi büntetőjog klasszikus tényállás-csoportosítása szerint összegyűjtve tárgyalja, úgymint élet elleni deliktumok, a testi épség elleni, vagyon

elleni bűncselekmények, a vallás elleni cselekmények, végül a nemi jellegű bűnök elkövetési formái.

Az ötödik fejezet a felvilágosodás kezdetétől az első világháború kirobbanásig tartó időszak vonatkozó jogtörténetét dolgozza fel. Megállapítja, hogy az önkényes jogszolgáltatás visszaszorításának és ezáltal a büntetőjog humanizálásának fontos feltétele lett volna egy önálló büntetőkódex. A korszak hatályos jogát képező törvény-cikkeken kívül tárgyalásra kerülnek a főbb reformkori tervezetek is. Kiemelten foglalkozik a kiegyezést követően kialakult jogrendszer kapcsán a Csemegi-kódex szankciórendszerével és a halálbüntetés abban elfoglalt helyével. Az ítéletek végrehajtásának pontos forgatókönyvéről is részletes ismertetést ad.

Az I. világháborúval kezdődő és az államszocializmus első évtizedéig tartó időszakot a hatodik fejezet tartalmazza A háborúk és forradalmak, valamint a „rendkívüli büntetőjog” kora cím alatt. A polgári büntetőjogi szankciók mellett kiemelt szerepet kapnak a katonai rendelkezések

is. Az anyagi büntetőjognak a korszak viharos eseményei miatti változásai mellett nagy hangsúlyt fektet az eljárásjogi specifikumokra, mint a gyorsított és a statáriális eljárásokra. Utóbbinak három fajtáját különbözteti meg. Az első csoportba azon katonai büntettek tartoztak, amelyek esetében a rögtönítélő eljárásnak a rögtönbíráskodás előzetes kihirdetése nélkül helye volt, a másodikba azon deliktumok, melyek elkövetőivel szemben csak a rögtönítélő bíráskodás előzetes kihirdetése után lehetett ilyen eljárást lefolytatni. Végül a harmadikba tartoztak azon esetek, melyek megvalósulása esetén a hadügyminiszter jogosult a statárium kihirdetésére. A szerző végigveszi a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak és a második világháború vonatkozó rendelkezéseit és az azt követő rendes

és rendkívüli büntetőjog rendszereit. Végezetül ismerteti az államszocializmus anyagi és eljárásjogi rendelkezéseit, és utal a koncepciók jellegre is.

A hetedik fejezet végezetül az abolíció eszméjének magyarországi térhódítását és a halálbüntetés eltörlésének történetét dolgozza fel egészen az azt követő visszaállítási kísérletek ismertetéséig.

Tóth J. Zoltán munkája nemcsak a halálbüntetés kérdésének teljesebb megértéséhez szükséges szakirodalmi felteteleket javítja, hanem a kérdés jogtörténeti múltja iránt érdeklődő figyelmére is méltán tarthat számot.

Nagy Péter

Jegyzetek

- ¹ Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*. Budapest, 2010, Századvég Kiadó.
- ² Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései*. Budapest, 2008, Rejtjel Kiadó.

- ³ Tóth J. Zoltán: *Halálbüntetés pró és kontra*. Budapest, 2012, HVG-ORAC.

Az ELTE kiadványsorozata a múlt kiemelkedő magyar jogtudósairól

Hamza Gábor (szerk.) – Siklósi Iván (társszerk.):
Magyar jogtudósok IV. kötet. Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 173 p.
ISBN: 978-963-312-214-3

Hamza Gábor (szerk.) – Siklósi Iván (társszerk.):
Magyar jogtudósok V. kötet. Budapest, 2015, ELTE Eötvös Kiadó, 189 p.
ISBN: 978-963-312-243-3

Az ELTE gondozásában megjelent sorozat a jogtudomány elhunyt magyar művelőinek életrajzát, tudományos munkásságát és – a jogélethez kötődő – közpolitikai tevékenységét fogja át. A sorozat első kötete 1999-ben, a második 2001-ben, a harmadik 2006-ban látott napvilágot. Az első kötet Johannes Honterus, Baranyai Decsi Czímor János, Hoffmann Pál, Vécsey Tamás, Hajnik Imre, Marton Géza, Eckhart Ferenc, Balogh Elemér, Schwarz András Bertalan, Bónis György, Brósz Róbert és Pólay Elemér munkásságát mutatta be. A második kötet Frank Ignác, Zlinszky Imre, Pulszky Ágost, Szász-Schwarz Gusztáv, Vargha Ferenc, Pázmány Zoltán, Holub József, Nizsalovszky Endre, Szász István, Visky Károly, Csizmadia Andor és Diósi György tudományos tevékenységét összegezte. A sorozat harmadik kötete Katinóch János, Szlemenics Pál, Csemegi Károly, Farkas Lajos, Jekelfalussy József, Grosschmid Béni, Nagy Ferenc, Teghze Gyula, Bozóky Géza, Moór Gyula, Otlík László

és Horváth Barna tudományos karrierjét és legfontosabb műveit ismertette.¹

Az első két kötet szerkesztője Hamza Gábor volt, a harmadik kötettől Siklósi Iván társszerkesztőként működött közre. Az utolsó két kötet már kétnyelvű főcímdalt, tartalomjegyzéket és tartalmi összefoglalást tartalmaz, amely növeli a kiadvány publicitását, és elősegíti külföldi könyvészeti regisztrációját. A sorozat első három kötetét az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara, a negyedik és ötödik kötetet az ELTE Eötvös Kiadó adta ki. Az idő teltevel az egykori emlékező életrajzírók egy része is a méltatandók közé került, közülük Nagyné Szegvári Katalin és Benedek Ferenc az újabb kötetekben méltó tisztességben is részesült.

A kiadványsorozat negyedik kötetében tizenkét neves hazai jogtudós, a római jog, a jogi papirologia, a jogbölcselet, a magánjog, a polgári eljárásjog, a közigazgatási jog és a büntetőjog kimagasló jelentőségű művelőinek rövid életrajza, és sok esetben nemzetközileg is ismert és nagyra értékelt munkásságának elemzése kapott helyet. A sort Kállay István bölcsező Kelemen Imréről írt korábbi tanulmánya nyitja, melyet a szerkesztők több ponton kiegészítettek. A tanulmány korrigálja az egyik ma is használatos jogtörténeti tankönyv megállapítását, igazolva, hogy Kelemen önálló könyvet írt a magánjog hazai történetéről. Vitatható viszont az eredeti tanulmány közigazgatási bíráskodásról írt gondolatsora, hiszen ez e fogalom és intézmény csupán a 19. század húszas éveiben alakult ki.

Plósz Sándorról Kengyel Miklós írt alapos tanulmányt. A szerző különös figyelmet szentelt Plósz (gyakran figyelmen kívül hagyott) Lipcsében és Berlinben megjelent német nyelvű munkáinak. A vázolt életrajzi adatok elsődleges forrásokból származnak. A jelenlegi kodifikációs fo-

lyamat tükrében rendkívül tanulságos a polgári eljárásjog tervezetének korabeli vitája. Helle Károlynak, a tragikus sorsú, jószerivel ismeretlen római jogi szerzőnek Sıklósi Iván állított emléket. Az egykori romanista legfontosabb munkái: a római jogi forrástani műve, a vis maior elméleti kérdéseiről, római jogi eredetéről szóló tanulmánya ma is figyelemre méltó alkotások. Számottevőek Helle házassági és kereskedelmi jogi művei, és további elemzést igényelne sajátos komparatistikai feldolgozási módszere is.

Szladits Károly „Sub auspiciis Regis” doktróról egy (tartalmilag) azonos címmel rendelkező szerző (Hamza Gábor) és Sándor István írt tanulmányt. A megemlékezés új ismereteket közöl a jeles magánjogász politikai-közéleti irányultságáról és liberál-kapitalista magánjogi szemléletéről. A tanulmány elemzi a szerző hatalmas kommentáló művét és a nem jogász értelmiségiekre gyakorolt jelentős hatását. Somló Bódogról a korabeli jogelméleti irányzatok kiváló ismerője, Szabadfalvi József készített alapos összegzést. A tanulmány hivatkozza az összes elérhető eddigi feldolgozást, továbbá listázza Somló magyar és idegen nyelvű műveit. A szerző Somlót a korszak legjelentősebb jogfilozófusának tartja, akinek Juristische Grundlehre című művét 1973-ban Németországban is megjelentették.

A szerkesztők Személyi Kálmánra Pólay Elemérnek, a Jogtudományi Közönyben 1986-ban megjelent tanulmányával emlékeztek. A kiegészített szöveg nem tartalmaz újabb hivatkozásokat, tehát Személyi munkásságának továbbírása ma is aktuális feladat. Óriás Nándor emlékét Benedek Ferenc régebbi, megindítóan szép Jura-beli tanulmánya idézi. A tanítvány és pályatárs visszaemlékezését Jusztinger János az időközben keletkezett, egri és pécsi munkásságot érintő tanulmányokkal egészítette ki. Ma is kiadásra vár viszont Óriás Nándor Emlékeim töredékei című visszaemlékezése.

A debreceni jogtörténészek (P. Szabó Béla irányításával) példás alaposan kutatják és hozzák nyilvánosságra professzoraik életrajzeit. Ennek egyik terméke a Hacker Ervinről közzétett, Kiss Katalin és P. Szabó Béla által jegyzett tanulmány. Kevesen tudják, hogy Hacker miskolci jogakadémiai vetített képes előadásai országszerte népszerűek és újszerűek voltak, elfekvő kriminalisztikai diaposzitiv gyűjteménye ma is használható lenne a jogi oktatásban. A tanulmány bibliográfiai pontossággal közli Hacker Ervin teljes tudományos életművét. Magyarri Zoltánról Koi Gyula emlékezett. A szerző tag nemzeti perspektívából vizsgálta az utóbbi évekbe (újra) felfedezett jelentős tudós munkásságát. Az alapos életrajzi

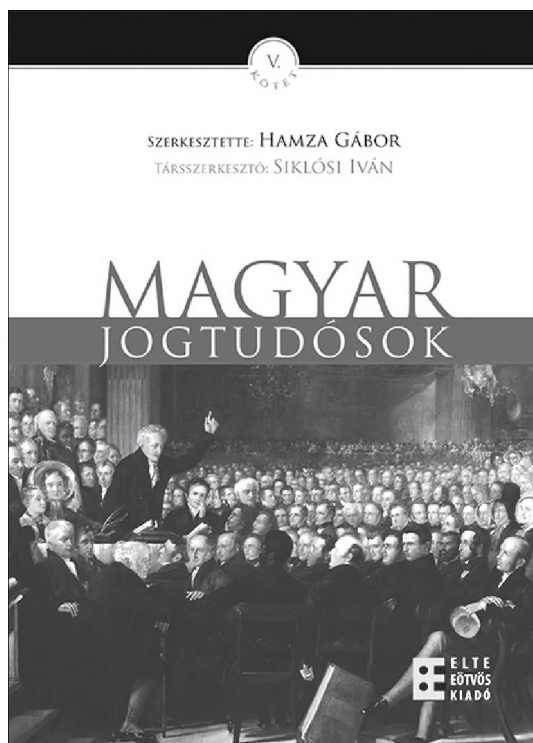
áttekintés rámutat a tudósi karrier kutatandó területeire is. A tanulmány a tizenöt Magyar-könyvből hármat ismertető analízis jelleggel és értő módon.

Szteleho Zoltánnak Sándor István állított emléket. Szteleho a Leopold Wenger által teremtett iskola egyik magyarországi követője, aki a jogi papirologia (Pólay Elemér szerint) első hazai, továbbá az interpolációkutatás jeles nemzetközi képviselője volt. Különös érzés olvasni Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila által felvázolt – portróját. A kiváló római jogász a nagy elődök (Vinkler János, Óriás Nándor) nyomdokain haladva kezdte tudományos pályáját. A tanulmány a tudományos életmű főbb állomásait ismertette a személyes és családi körülményekről is közöl – a szakmabeliek számára is rejtve tartott – szubjektív mozzanatok. Peschka Vilmos munkásságát Szmodis Jenő összegezte. A neves jogfilozófus életútja is rendkívül tanulságos, hiszen akadémiai keretek között, szabadon publikálva, bátran fessegette a kezdetben átléphetetlen, majd egyre inkább kontúrját veszítő ideológiai határokat. Peschka újító módon fejlesztette tovább a jogelmélet-kutatást, új irányt szabott a honi jogdogmatikának, és megalapozta a jogi hermeneutika hazai művelését.

A sorozat ötödik kötetében szintén tizenkét magyar jogtudós munkásságáról olvashatunk. A szerkesztők ezúttal a kánonjog, a jogtörténet, a jogbölcsélet, a magánjog, az alkotmányjog a közigazgatási jog, a nemzetközi jog és a büntetőjog kimagasló jelentőségű művelőinek rövid életrajzát és nemzetközileg is ismert munkásságát tették hozzáférhetővé. A kiválasztott tudósok munkásságának elemzése ezúttal is a születési idő sorrendjében történt.

A kötetet Hamza Gábor Werbőczy Istvánról írt tanulmánya nyitja. Az összefoglalás kitér a Hármaskönyv jogi jellegével kapcsolatos vitákra, amely annak fényében is fontos, hogy a művet (főleg köztörténészek) ma is gyakran kodifikációs kísérletnek tekintik. Pókecz Kovács Attila Huszty Istvánról írt munkája fontos életrajzi korrekciókat tartalmaz. A szerző az első egyetemi tankönyvet neki tulajdonítja. A kötet harmadik életrajzi összefoglalása Szabadfalvi József Pauler Tivadar munkásságáról írt tanulmánya. Az elemző tanulmány a hazai jogbölcselő kevéssé ismert kodifikációs tevékenységét és igazságügyi miniszteri időszakát emelte ki. Koi Gyula Récsi Emilről írt tanulmányt, amelyben számos alapozó megállapítást téve, a jeles közigazgatási jogász fontosabb műveinek elemzését adja.

Concha Győzőről is Koi Gyula közölt összefoglalást, amelyben kevéssé ismert életrajzi adatokat ismertet, és

a jelentős tudós legfontosabb műveit mutatja be. Pikler Gyula életművét szintén Szabadfalvi József tekintette át, kiemelve a kiváló teoretikus polgári-radikális nézeteit. Szikora Veronika Zachár Gyula életművét foglalta össze, eredeti forrásokkal egészítve ki a híres debreceni jogtanárok arcképcsarnokát. Molnár Kálmán közjogász portréját és nagyváradi, egri, pécsi és budapesti munkásságát Schweitzer Gábor vázolta. A feldolgozás értékét növelik az eddig ismeretlen levéltári források és a tanulmány végén található teljes szerzői bibliográfia. Szuromi Szabolcs Serédi Jusztinián szaktudományi munkásságát elemezte, Szabó Krisztián Flachbart Ernő tevékenységét, benne jogtörténeti jellegű munkásságát foglalta össze. Devecseri Schultheisz Emilről Kardos Sándor írt méltatást, aki egyébként a közelmúltban a katonai büntetőjog történetéből írt PhD-értekezést. A kötet utolsó tanulmányában Kelemen Miklós a 2012-ben elhunyt kiváló jogtörténész, Nagyné Szegvári Katalin tudományos tevékenységét foglalta össze.

*

A sorozat nagy hasznára van a hazai jogi kultúrát és tudományos eredményeket számon tartó olvasóknak. Minden tanulmány újabb ösztönzést jelenthet az elemzett szerzők életművének alaposabb, eredeti forrásokra épülő feldolgozására. Természetesen szükség van arra is, hogy a neves elődeink gondolatait koruk viszonyai között értelmezzük, kritikai szempontból közelítsük, és alkotó módon továbbgondoljuk. Rendkívül tanulságos egyébként, hogy a méltatott magyar jogtudósok mindegyike nagy jelentőséget tulajdonított a *történeti közelítésnek*, amely nem csupán kiemelkedő műveltségük evidens bizonyítéka, hanem tudományos-módszertani gondolkodásuk megalapozottságának igazolása is.

Stipta István

Jegyzetek

- ¹ Vö. Siklósi Iván: Magyar jogtudósok – magyar jogtörténet tudománytörténete életrajzokban. *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 52–53. p.

ARCKÉPCSARNOK

Hamza Gábor

Emlékezés Szladits Károlyra (1871–1956), halálának évfordulója alkalmából¹

Szladits Károlyt a XX. századi modern magyar magánjog tudományának egyik megalapozójaként és iskolateremtő egyéniségeként ismeri a jogásztársadalom. Nizsalovszky Endre nekrológiát idézve „*Hatalmas egyéniségének méltatásához nem kell a mezők apró virágait fáradtsággal összeszedni és mutatós csokorba kötni*”.² Szladits Károly a múlt század első felének olyan jeles jogtudósa volt, aki munkásságával a jelen és jövő nemzedék jogászai számára adott iránymutatást.

Szladits Károly 1871. december 27-én született Duna-szerdahelyen. Egyetemi éveit alatt, már fiatalon is tudósként végeztek. Szladits egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Az 1893-ban kiadott vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet alapján ő volt az első, akit *sub auspiciis Regis* avattak jogász doktornak 1895. október 12-én.⁴ Doktori dolgozata *Az alanyi magánjogok rendszertanához* címmel a kötelmi és a dologi jog elhatárolásának bonyolult kérdését elemzi.⁵ 1895-től 1916-ig dolgozott az Igazságügyi Minisztériumban. 1896-ban tagja lett a polgári

törvénykönyv előkészítésére létrehozott bizottságnak, és 1928-ig annak munkájában tevékenyen részt is vett.

Egyetemi oktatói pályája során először magántanár lett magyar magánjogból a budapesti királyi magyar tudományegyetemen, majd 1917-ben – Katona Mór utódjaként – az osztrák magánjog tanítására is professzori megbízást kapott. Katona Mór ebben az évben érte el a 70 éves korhatárt, ezért került sor a nyugdíjazására. Szladits Károlyt professzorrá a miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott igazságügy-miniszteri osztálytanácsosi címének és tisztségének megtartásával nevezték ki.⁶ 1917-től 1942-ig a budapesti egyetem (1921-től magyar királyi Pázmány Péter Tudományegyetem) nyilvános rendes egyetemi tanára, ettől kezdve a Jogállam című folyóirat hasábjain évente rendszeresen beszámolókat közölt a joggyakorlat legújabb fejleményeiről. A Jog- és Államtudományi Karon a dékáni tisztséget is betöltötte.

Megemlítjük, hogy Szladits szerepet vállalt az „öszirózsás forradalom” idején, Jászi Oszkár⁷ ajánlására Károlyi Mihály az igazságügyi tárcát is felajánlotta neki, azonban az eskütétel előtt értesültek Tisza István meggyilkolásáról, amely hír hallatán Szladits Károly lemondott erről a tisztségről.⁸ 1919. január 22-én úgy nyilatkozott, hogy kívánatosnak tartja „*az új világ képviselőit itt látni*”, valamint titkára volt a Főiskolai Tanárok Szövetségének, és rendszeresen tárgyalt Rónai népbiztossal az igazságügyi kodifikáció kérdéseiről, ezért az 1919/20. tanévre felüggesztették tanári működését és jogait.⁹ Nagy valószínűséggel ez az oka annak, hogy Kolosváry Bálintot, aki 1928-ban nyert professzori kinevezést, már az 1930/31. tanévben dékánná választják, megelőzve ezzel Szladits Károlyt, aki a következő tanévben, 1932/33-ban lesz dékán. Az eset azért különösen érdekes, mert Szladits nem vett részt a politikai életben, a közéleti szerepvállalásai

mindig a tudományhoz kötődtek. Ezen nem változtat az a tény, hogy tagja volt az 1900-ban meginduló Huszadik Század, majd az 1901-ben megalakult Társadalomtudományi Társaságnak is.

A két világháború közötti időszakban a budapesti tudományegyetemen a magánjogot két egyetemi tanár oktatta, Kolosváry Bálint és Szladits Károly (Nizsalovszky Endre 1943-ban vette át a magánjog oktatását Szladitstól). A XX. század elején a civilizisztikaoktatás a római joggal kezdődött az I. évben (heti nyolc órában), majd erre épült a II. évben a közgazdaságtan és a III. évben a tételes magánjog. A III. évben két magánjogi kollégium volt, mindkét félévben 5-5 órában, ebből az egyik a *Magyar Magánjog, tekintettel az osztrák polgári törvénykönyvre* (általános tanok, személyi és dologi jog), míg a másik a *Magyar magánjog II.* (kötelmi, családi és örökési jog). Érdekes, hogy a Magyar magánjog I.-et Szladits adta elő¹⁰, és általában sokkal kisebb részben érintette az osztrák magánjogot, mint a Magyar magánjog II. stúdiumot előadó Kolosváry. A IV. évben tanulták a hallgatók a Kereskedelmi és váltójogot, valamint a Magyar polgári törvénykezési jogot, mindkettőt heti 5-5 órában.¹¹

Szladits iskolateremtő volt. Szladits Károly és iskolája a liberálkapitalista magánjogot vallotta valódi magánjognak, emellett érezhető munkásságán Szászy-Schwarz Gusztáv hatása is.¹² A Szladits által „az egyetlen igazi nagy pandekta-jogásznak”¹³ nevezett Szászy-Schwarz Gusztávval való kapcsolatát jellemzi az, hogy Szladits Marton Gézával együtt a tanítványa volt. Szászy-Schwarz gondolkodásmódja, miszerint „mai érvényében” kell bemutatni a római jogot¹⁴, Szladitsra is jellemzővé vált a magyar magánjog vonatkozásában.

Példaképe és professzora Grosschmid Béni (Zsögöd Benő) volt,¹⁵ aki az 1848-as polgári forradalomban meghaladott olyan magyar jog védelmében vette fel a küzdelmet és látta abban a továbblépés esélyét, amelyet a német joggal szemben kellett felépíteni, mint új magyar magánjog.¹⁶ Szladits a mestert tisztelte benne,¹⁷ az igazi *praeceptor Hungariae*. Szladits azonban mégsem vált Grosschmid-epigonná¹⁸, sőt „*Szladits stílusa szinte Grosschmid homorú-domborúja*” volt.¹⁹ Szladits Grosschmidet a világ legjelentősebb jogászaik között is a legelsőik közé emeli, és álláspontja szerint a magyar kötelmi jogot valójában hárman alkották meg, így Grosschmid, Thirring és a magyar bíró. A Szászy-Schwarz Gusztáv által „*maradi temperamentumnak*”²⁰ titulált Grosschmid távolságtartó egyéniség volt, tankönyvet nem, csak tudományos munkákat írt, a tanítványaival nem került közelebbi kapcsolatba, ez alól egyedül Szladits volt kivétel, követői közvetett tanít-

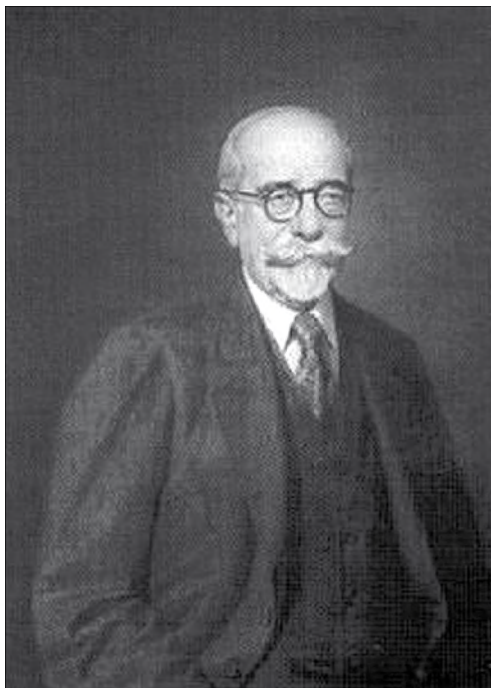
ványainak tekintendők.²¹ Míg Grosschmidnek ily módon inkább csak „közvetetten” voltak tanítványai, Szladits valódi iskolát teremtett. Tette ezt azzal, hogy a zseniális, de ugyanakkor nehezen olvasható, gördülékenynek nem nevezhető grosschmid megfogalmazásokban jelentkező gondolatokat közérthető, tanulható formába öntötte. Eckhart Ferenc megfogalmazásában: „*Tulajdonképpen Grosschmid azzal hatolt be a magyar magánjogtudományba, hogy hűséges tanítványa és a XX. század első felének vezető magyar magánjogásza, Szladits Károly, ahogy mondani szokás emberi fogyasztásra alkalmassá tette Grosschmid nézeteit, amikor magánjogi tankönyvében a grosschmid elveket közérthetővé tette, világos fogalmazásban elterjesztette.*”²² Asztalos László találó megfogalmazása szerint „*Szladits magyarra fordította Grosschmidot*”.²³ Ugyanakkor Grosschmid jogtudósi munkáihoz képest a tanítvány elsősorban az oktatásra helyezte a hangsúlyt, és műveiben is a letisztult, világos, közérthető megfogalmazásokra törekedett.

Szladits az oktató, nevelő, tudományos szervező tevékenységét helyezte előtérbe. Asztalos mutat rá arra, hogy „*Grosschmid nehezen érthető, kazuisztikus tanításait rendszerezi és változtatja közvetlenül felhasználható jogdogmatikává. (...) Bár nem volt kifejezetten jó előadó, világos, rendszeres gondolkodása, az a tulajdonsága, hogy mindig a gyakorlat útjára tartotta kezét, nevelő munkájában határozott eredményeket hozott. Annak ellenére, hogy szigorú vizsgáztató hírében állott, mégis kialakult körülötte egy törekvő, a változást igénylő (– de hogy milyent, azzal kevésbé tisztában lévő –) tanítványi gárda, az ún. Szladits iskola.*”²⁴

Munkásságával foglalkozó magánjogászok, jogtörténészek méltán tekintik őt iskola alapítónak. „*Kusza, szövevényes tolvajnyelv helyett egyszerű, mindenki által érthető módon fejtette ki gondolatait. Levezetései kristálytiszták, következtetései meggyőzőek voltak. Elenjárt abban, hogy megtörje azt a varázskört, amely akkor a tudományt körülvette.*”²⁵

Itt szeretnénk hivatkozni arra is, hogy Szladits a magánjog kodifikációja során milyen elveket vallott. A polgári törvénykönyvvel kapcsolatos meglátása, hogy „*Kó-dexünknek – úgymond – nem lehet szebb és nemesebb feladata, mint hogy oly keretet szabjon a bírói gyakorlatunknak, amely szabályozza ugyan, de nem akadályozza az abban liktető élet friss érverését*”.²⁶

Szladits munkásságának bemutatása önmagában egy terjedelmes dolgozatot érdemelne meg. Ő gyűjtötte össze a bírósági gyakorlatot, újból kiadta Grosschmid *Fejzeteit*,

Szladits Károly

és azokhoz *Glosszákat* fűzött, továbbá a „Nagy–Szladits” hatkötetes munka szerkesztését és részbeni megírását is magára vállalta. A „Vázlat” című művében a magánjog intézményeinek rendszerbe foglalt, közérthető és tanulható alapjait fektette le, amely művet napjainkban is előszeretettel forgatnak nemcsak a joghallgatók, hanem a gyakorló jogászok és oktatók is. Kiemelendő a magánjogi bírói gyakorlat című gyűjteménye,²⁷ ő szerkesztette a *Magánjogi Döntvénytárt* a IX. kötettel kezdődően. Szladits munkáit napjaink jogásza is számos esetben figyelembe veszik, nem ritka az, hogy polgári peres eljárásokban, beadványokban, bírósági határozatban találunk műveire hivatkozást. Villányi (Fürst) Lászlóval közösen állította össze *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog. I–II.* című művet²⁸, továbbá Villányi és Ujlaki Miklós közreműködésével szerkesztette a Grill-féle kiadásban megjelent *Kötelmi jog* című kötetet *A magyar törvények és rendeletek* című műben.²⁹

Szerkesztője a Békejog és Békegazdaság című folyóiratnak (1920–1922), a Jogtudományi Közlöny újjászületésekor e meghatározó szakmai folyóirat szerkesztőbizottság elnöke, a magyar–csehszlovák, a magyar–angol és a magyar–jugoszláv vegyes döntőbíróóságok bírója 1927-től. 1932-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1943-ban rendes, majd 1948-ban tiszteleti tagja. Tevékenyen részt vett a Magyar Jogász Szövetség és a Magyar–Szovjet Társaság jogtudományi szakosztályának munkájában. Nyelvtudásának megfelelően a francia és angol tudományos körök is értékeli tudományos eredményeit. Ezért sem véletlen, hogy nemzetközileg is ismert és elismert jogtudós volt. A Stolles-féle jogtudós portrékat bemutató, alpműnek számító lexikonban³⁰ összesen tíz magyar jogász (jogtudós) szerepel: Werbőczy István, Frank Ignác, Csemegi Károly, Grosschmid Béni, Szász-Schwarz Gusztáv, Marton Géza, Somló Bódog, Deák Ferenc, Szemere Bertalan és Szladits Károly.

A Szladits-iskola a német hatás mellett nagy jelentőséget tulajdonít más, például az angolszász jogoknak is. A Szladits-iskolához tartozott többek között fia, ifj. Szladits Károly³¹, Zalán Kornél, Zajtay Imre, Csanádi György, Eörsi Gyula, Világhy Miklós és Weltner Andor. A Szladits-iskola ellenpólusa a Kolosváry Bálint által képviselt, a grosschmid-i hagyományokhoz ragaszkodó iskola volt.

Szladits tanítványai közül kiemelendő Villányi (Fürst) László, akinek 31 éves korában megjelent *A magánjog szerkezete* című munkája a magyar magánjogtudomány egyik jeles műve. Az iskola tagjai vezetőjükéről az 1937-ben megjelent *Ünnepi dolgozatok*³² című tanulmánygyűjteményben fejezik ki hálájukat, amit – részben megváltozott szerzői gárdával – majd a születésének 70. évfordulója alkalmából is megtesznek.³³ Kiemelendő, hogy jogászként 1953-ban ő kapott első alkalommal Kossuth-díjat.

Egyénisége a magánéletben is hatást gyakorolt környezetére. Szladits biztosított nyugalmat és rejtékhelyet Küllőiné Székely Mária diakonissza fordító és tolmács részére az Érmellék utca 7. szám alatti házában az ún. auschwitz-i jegyzőkönyv magyarra fordításához.³⁴ Szladits hatása kapcsán érdemes hivatkozni a nem jogászokra gyakorolt hatása tekintetében Hunyady György pszichológus akadémikusra is, aki egy házban lakott az 1950-es években Szladits Károllyal. Szladits felesége megkérte Hunyadyt, hogy rendezze a professzor könyvtárát, és Hunyady György e munkálatok közepette találta meg Kornis Gyula műveit, amelynek hatására (Történelem és pszichológia című tanulmánya) döntött a pályaválasztása mellett.

Élete 85. évében hunyt el 1956. május 22-én. Asztalos László szavaival élve, Szladits Károly életének mottója abban foglalható össze, hogy „Egy professzor nem arra lehet büszke, hogy mit ért el, hanem hogy olyan tanítványai vannak, akik túlhaladják őt”.³⁵ Szladits Károlynak a jogtudomány és a jogi oktatás iránti elkötelezett szeretetét, iskolateremtő munkásságát hűen tükrözi az utókor számára ez a megállapítás.

Jegyzetek

¹ Jelen tanulmány a *Magyar jogtudósok* IV. kötetében (Hamza Gábor – Siklósi Iván (szerk.), Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 43–51. p.) közzétett jogtudós portré kismértékben átdolgozott, bővített változata.

² Nizsalovszky E.: Szladits Károly. *Magyar Tudomány*, 1956. 271. p.

³ Nizsalovszky E.: i. m. 271. p.

⁴ Ebben az évben Hegedűs Lórántot államtudományi doktorrá szintén „sub auspiciis Regis” címmel avatták. Eckhart F.: A jog- és államtudományi kar története 1667–1935. In *A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története*, Budapest, 1936, 641. p. A kitüntetés doktorráavatásra nézve az újabb irodalomból lásd Hamza G. – Hoffman I.: A kitüntetéses doktorráavatás előzményei és mai helyzete a magyar és az osztrák jogászképzésben. *Magyar Tudomány*, 2014, 152–157. p.

⁵ Átdolgozva Szladits K.: Dologi és kötelmi jog. *Jogtudományi Közlöny*, 1895/42. számában jelent meg.

⁶ Eckhart F.: i. m. 624. p.

⁷ Jászi Oszkára nézve lásd az újabb irodalomból Hamza G.: Európai-ság és Jászi Oszkár világszemlélete. *Jogtudományi Közlöny*, 2012/67. sz. 83–86. p.

⁸ Asztalos L.: *A civilizisztika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen 1945–1970*. Budapest, 1973. 82. p.

⁹ A fegyelmi eljárás alá vont hét jogász közül az igazolóbizottság Kmety, Szladits és Pikler professzorok ellen fegyelmi eljárás megindítását javasolta, míg Grosschmid, Plósz, Magyar és Illés professzorok viselkedése miatt sajnálkozását fejezte ki, azonban mindannyiuk ellen megindult a fegyelmi eljárás. Asztalos L.: *A civilizisztika...* 19. sk. p.

¹⁰ Utoljára az 1942/43. tanévben. Előtte 1941/42. tanévben kivételesen Kolosváry volt az előadója ennek a tárgynak. Asztalos L.: i. m. 14. p.

¹¹ Lásd ezzel kapcsolatban részletesen: Asztalos L.: i. m. 8. sk. p.

¹² Itt utalunk arra, hogy Szladits dokumentálhatóan baráti kapcsolatban volt a jeles jogfilozófussal, Somló Bódoggal is (Takács Péter „Adalék a Szladits Károllyal kapcsolatos megemlékezéshez” című szíves közlése).

¹³ Szladits K.: *Szász-Schwarz Gusztáv emlékezete*. Kecskemét, 1934, 9. p.

¹⁴ Hamza G.: Szász-Schwarz Gusztáv és az európai magánjogtudomány. *Magyar Tudomány*, 2001/12. sz. 2. p.

- ¹⁵ Grosschmid munkássága tekintetében lásd Weiss E.: Grosschmid Béni. In Hamza G. (szerk.): *Magyar jogtudósok III.* Budapest, 2006, 99. skk. p.
- ¹⁶ Lásd Asztalos L.: i. m. 75. p.
- ¹⁷ Weiss E.: i. m. 112. sk. p.
- ¹⁸ Asztalos L.: i. m. 76. és 74. p.
- ¹⁹ Asztalos L.: i. m. 82. p.
- ²⁰ Eckhart F.: i. m. 83. p.
- ²¹ Idesorolható Nyulászi János, Beck Salamon, Kolosváry Bálint, Nizsalovszky Endre. Asztalos L.: i. m. 78. sk. p.
- ²² Eckhart F.: i. m. 83. p.
- ²³ Asztalos L.: i. m. 81 p.
- ²⁴ Asztalos L.: i. m. 14. sk. p.
- ²⁵ Weltner A.: Szladits Károly. *Állam és Igazgatás*, 1956, 356. p.
- ²⁶ Nizsalovszky E.: i. m. 273. p.
- ²⁷ Szladits K.: *A magánjog bírói gyakorlata 1901–1927. A magyar felsőbb bíróságok elvi döntéseinek gyűjteménye.* Budapest, 1928.

- ²⁸ Budapest, 1935.
- ²⁹ Budapest, 1934.
- ³⁰ Stolleis, M. (Hrsg.): *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert.* München, 2001².
- ³¹ Ifj. Szladits Károly a II. világháborút követően a New York-i Columbia University kutatóprofesszora lett. Nevéhez kapcsolódik a Columbia University jogi kara összehasonlító jogi könyvtárolmányának nemzetközi viszonylatban is jelentős kiépítése.
- ³² *Ünnepi dolgozatok dr. Szladits Károly egyetemi tanári működésének harmincadik évfordulója alkalmából.* Budapest, 1937, 112 p.
- ³³ *Ünnepi dolgozatok dr. Szladits Károly egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Budapest, 1941.
- ³⁴ Lásd ehhez: Küllői Rhorer Lászlóné: Hős az, aki legyőzi a félelmet. Történet egy tolmácsról, aki találkozott a történelemmel. *Európai kulturális füzetek*, 1987.
- ³⁵ Asztalos L.: i. m. 93. p.

A Gondolat Kiadó könyvajánlata

KUKORELLI ISTVÁN

Hány éves az Alaptörvény?

A régi-új kérdése az Alaptörvényben

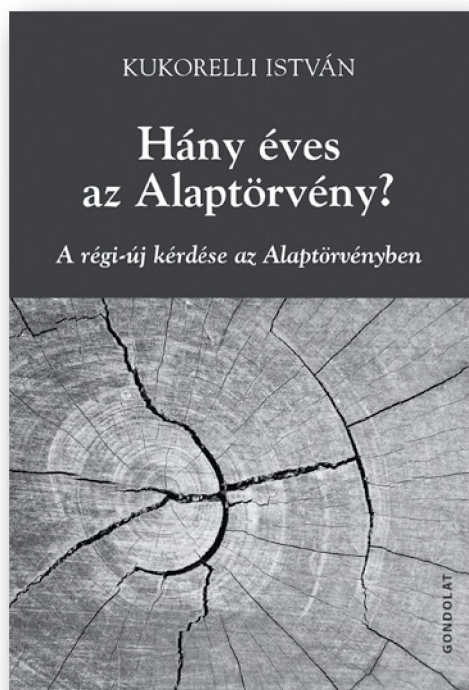

A tematikus tanulmánykötet a *Hány éves az Alaptörvény?* címet viseli és ez a címadó tanulmánya is. A *Hányas vagy?* kérdése nem ismeretlen a köz-és magánbeszélgetéseinkben, s különös jelentősége van a számoknak a több szempontból sajátos, megszakításokkal, rendszerváltásokkal tarkított magyar alkotmánytörténetben is.

A könyv két fejezetből áll, az elsőben az elvibb, alkotmányjogi írások találhatóak, a második történetibb és talán személyesebb hangvételű.

A könyv alkotmánytörténetileg lényegében és nagyvonalakban a 20. század közepétől 2016-ig nyomon kíséri a magyar állam és alkotmány történetét. Központi témája az 1989–90-es alkotmányos rendszerváltozás. Sikeres volt-e alkotmányjogi értelemben a rendszerváltozás, vagy itt kell keresni az ősbűn forrását? *Annus mirabilisként*, vagy *annus miserabilisként* vonul be a történelembe ez a két év, ami alatt több történt, mint a megelőző negyven évben összesen.

Miután a szerző résztvevője volt az alkotmányos rendszerváltozás folyamatainak, ezért néhány személyesebb hangú visszaemlékezés, interjú is található a kötetben (Népfrontátvonulás, emlékeim a taxisblokádról, Szárszó). Ezeket nem vinném magammal.

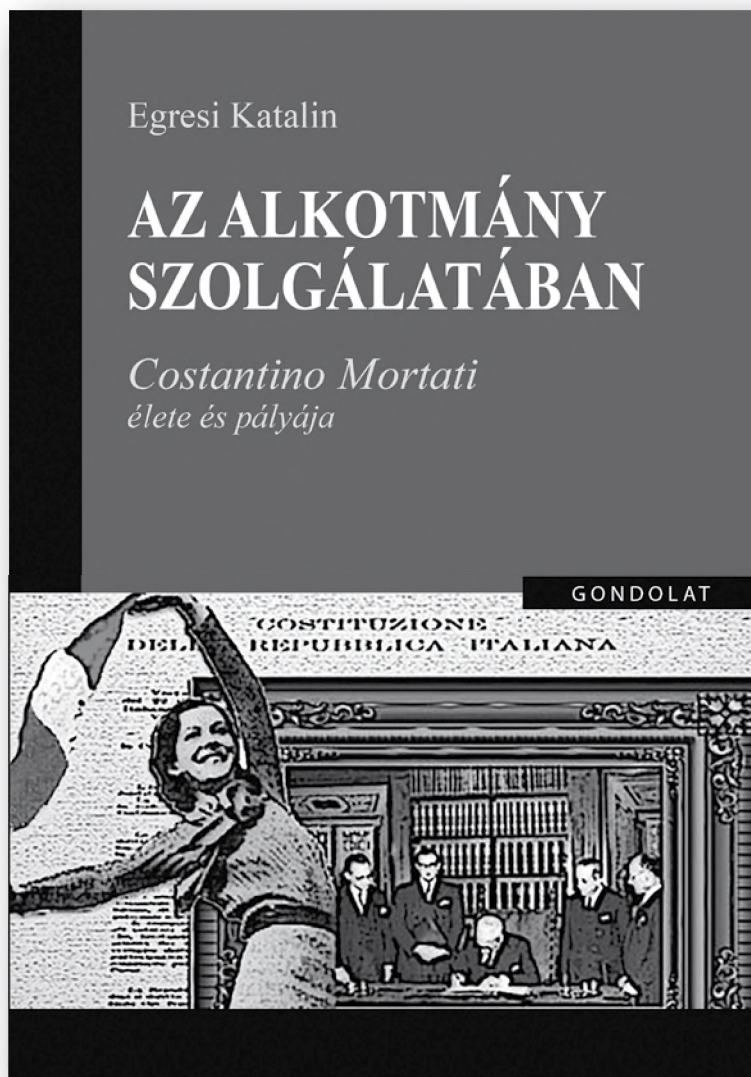

286 oldal, 3000 Ft
ISBN 978 963 693 743 0

- **2016. április 5–8. között** a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a krakkói Jagiellonian University jogtörténészei között kialakult együttműködésnek köszönhetően a Magyar Jogtörténeti TDK graduális és doktorandusz-hallgatók számára szervezett konferencián vett részt, amelyen Pétervári Máté *One Empire and Two Ways of Public Administration: The Local Administration of Austria-Hungary* és Szívós Kristóf *Legal problems related to coal mining in Hungary* címmel ismertették legújabb kutatásaikat.
- **2016. április 7-én** az „Alkotmányos” felkelés címmel rendezett tudományos konferenciát a Rákóczi szabadságharcról a Nemzeti Közszolgálati Egyetem. A tanácskozáson előadást tartott Mezey Barna: A Rákóczi-szabadságharc (a konföderáció államának) jogalkotása, jogalkotási problémái; Gebei Sándor: A „lengyel modellt magyar kivitelben” – a II. Rákóczi Ferenc által vezetett konföderáció; Kalmár János: A Rákóczi-szabadságharc diplomáciai esélyei; G. Etényi Nóra: A Rákóczi-szabadságharc a korabeli periodikus sajtóban; Czigány István: „Aszimmetrikus” háborúk a kora újkorban. Kuruc felkelések a Magyar Királyságban (1672–1711); Kónya Péter: Vallási kérdések Rákóczi-szabadságharc idején; Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai mint ezredtulajdonosok. Alakultörténeti áttekintés.; Négyesi Lajos: A harcászati vezetés problémái a koronói és a romhányi csatában címmel.
- **2016. április 14-én** Mezey Barna nyitóelőadásával kezdődött meg az Eperjesi Egyetemen *Az első világháború a Kárpátokban* című nemzetközi konferencia. A rendezvényen – melyen magyar, szlovák és ukrán előadók mutatták be saját szemszögükből a háború legfontosabb eseményeit és azok következményeit – Mezey Barna előadásában a kivételes hatalomról szóló törvény megszületésének körülményeit ismertette, mint az első világháború törvényhozói előkészítését.
- **2016. április 29-én** *Történeti alkotmányunk vívmányai és az Alaptörvény* címmel rendezett tudományos konferenciát az Igazságügyi Minisztérium és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara. Balogh-Békesi Nóra: A bírói hatalmi ág az Alaptörvény rendszerében; Csink Lóránt - Fröhlich Johanna: A Haining-elv; Hajas Barnabás: Megjegyzések a gyülekezési jog gyakorlatának irányváltásaihoz; Kukorelli István: Hány éves az Alaptörvény? A régi-új kérdése az Alaptörvényben; Máthé Gábor: A közjogtörténeti alapok folytonossága; Salamon László: Kontinuitási pontok az 1848-as kormányformával; Schanda Balázs: Az Alaptörvény 50. jubileumának esélye; Smuk Péter: Az Országgyűlés hatáskörgyakorlása az Alaptörvény hatalommegosztási rendszerében; Varga Zs. András: Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kögens rendelkezésében címmel tartottak előadást.
- **2016. május 6-án** *Alkotmányunk jelentősége egykor és ma* címmel rendezett konferenciát az Alaptörvény elfogadásának 5. évfordulója alkalmából az Igazságügyi Minisztérium. Völner Pár államtitkár köszöntőjét követően Erdő Péter: Kodifikáció és legitimáció az Egyházban; Hamza Gábor: Az Alaptörvény a klasszikus alkotmányozási elvek tükrében; Kukorelli István: Az alkotmánybíráskodás előzményei és létrejötte Magyarországon; Schanda Balázs: Szent István és a történeti alkotmány; Horváth Attila: A Szent Korona Tan és a történeti alkotmány; Hegedűs András: II. András király 1222. évi aranypecsétes oklevele és annak fennmaradása címmel tartottak előadást.
- **2016. május 6–8. között** került megrendezésre a XXII. Fialat Jogtörténészek Fóruma Belgrádban *History of Legal Sources. The Changing Structure of Law* címmel, amelyen Legeza Dénes (The Assignment of Copyright Law in Light of Hungarian Supreme Court Cases), Da Lu (The Development of Constitution of China – The Hierarchy of National and Transnational Legal Sources) és Pétervári Máté (81 interpretations of one legal source by the supervision of the Ministry) vettek részt előadásaikkal.
- **2016. május 11-én** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar «Gólyavári esték» sorozatának szemeszterzáró alkalmán Mezey Barna tartott előadást „A bűn iskolája” (Avagy hogyan nevel a börtön? Történeti kór/körkép) címmel.
- **2016. május 19-én** a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola, a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Barankovics István Alapítvány, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem Kremlinológiai Intézete közösen rendeztek konferenciát *Gulág jelenség* címmel. A konferencián Gecsényi Lajos elnökle mellett előadást tartott Andrea Dobes, muzeológus, történész a Máramaros Emlékközpontból, Halbrioiir Tamás egyetemi tanár a KRE Bölcsészettudományi Karáról, Horváth Attila egyetemi docens az ELTE Állam- és Jogtudományi Karáról, valamint Katona Csaba tudományos munkatárs a Magyar Tudományos Akadémiáról.
- **2016. május 19-én** a Zágrábi Egyetem Jogi Karán bemutatták a *Kroatisch-ungarische öffentlichrechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie* című, tavaly év végén megjelent kötetet. A könyvbemutatón részt vett a szerkesztők és a szerzők képviselőiben Mezey Barna és Gosztonyi Gergely.
- **2016. június 28-án** került megrendezésre Talabos Dávidné dr. Lukács Nikolett doktori értekezésének munkahelyi vitájára, amelynek címe *A clausula rebus sic stantibus elvének továbbélése, különös tekintettel a magyar jogfejlődésre*. A dolgozat felkért bírálói Bódiné dr. Beliznai Kinga és Dr. Herger Csabáné voltak.

A Gondolat Kiadó könyvajánlata

Az első köztársasági alkotmány atyjának tekintett Costantino Mortatit roppant nagy tisztelet övezi az olasz közjogi gondolkodásban. Elismerik alkotmányjogászként, jogtudósként, az alkotmányozás folyamatában kardinális szerepet játszó kereszténydemokrata politikusként és alkotmánybíróként is. E kötet az ő életútját mutatja be és elméletét elemzi. Eközben a szerző választ keres arra a kérdésre is, hogy miként viszonyulhat valaki tudósként, közszereplőként és magánemberként a XX. század egymást követő politikai rendszereihez? Lehet-e politikusként tudósnak maradni és tudósként politizálni? E kötet nemcsak a tudós és politikus életének állomásait tekinti át, de el is helyezi e rendkívüli tisztelettel körülvett személyiséget a különböző politikai rendszerek sodrában.

182 oldal, 2500 Ft
 ISBN 978 963 693 744 7

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bárándy Gergely, PhD, országgyűlési képviselő, a Törvényalkotási bizottság alelnöke; **Császár Kinga**, PhD jelölt, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Egresi Katalin**, PhD, habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék; **Font Márta**, DSc, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék; **Föglein Gizella**, CSc, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Hamza Gábor**, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék; **Herger Csabáné**, PhD, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Kecskés Tamás**, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Korsósné Delacasse Krisztina**, PhD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Macher Gábor**, PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Nagy Péter**, tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Pálvölgyi Balázs**, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Siklósi Iván**, PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék; **Stipta István**, CSc, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Szentgáli-Tóth Boldizsár**, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék

E számunk megjelenését az Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara támogatta

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
JUBILEUM 650
UNIVERSITY OF PECS JUBILEE

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy a losonczy.eszter@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetüként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

FONT, Márta – Geburt der ungarischen Hochschullandschaft: Gründung der Universität zu Pécs (Fünfkirchen) vor 650 Jahren	1
KORSÓSNÉ DELACASSE, Krisztina – Über József Holub – ein zugegebener Weise subjektives Portrait	10
FÖGLEIN, Gizella – Befreiung von der Landreform durch die „Kleine Nationalversammlung“ während der Übergangszeit (1945)	19
HERGER, Eszter Cs. – Beiträge zur Geschichte des Witwenrechts: Das Witwenrecht in der Praxis nach 1848 in Baranya	24
PÁLVÖLGYI, Balázs – Suche nach Möglichkeiten der Auswanderungskontrolle	32
SIKLÓSI, Iván – Die wichtigsten Regeln des Eigentumserwerbs an Schatz im ungarischen Recht, im Hinblick auch auf die rechtshistorische Vorgeschichte der modernen Regelung im nationalen Recht	39
EGRESI, Katalin – Rezeption der Lehre von der Heiligen Stephanskronen in Italien	43
WERKSTATT	
KECSKÉS, Tamás – Gewährleistung und Beurteilung der Laesio enormis in der Woiwodina zwischen den beiden Weltkriegen	50
MACHER, Gábor – Der Gesetzesartikel Nr. XII vom Jahr 1924 über das Wohnungseigentum in Mehrfamilienhäusern	58
SZENTGÁLI-TÓTH, Boldizsár – Wirkung der norwegischen Verfassung in Ungarn im Laufe des langen 19. Jahrhunderts	66
DISPUT	
BÁRÁNDY, Gergely – Vervollkommnung des Rätessystems; Erosion des Systems von Bremsen und Gegengewichten in Venedig. Staatsorganisation der Republik Venedig von Mitte des 12. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts aus machtheoretischer Sicht	71
ÜBER BÜCHER	
Ut Juris Ordo Exigit, Feststudien zum 65. Geburtstag von István Kajtár – CSÁSZÁR, Kinga	79
Das Buch von Zoltán Tóth J. über die Institution der Todesstrafe in der allgemeinen und in der ungarischen Rechtsgeschichte – NAGY, Péter	82
Publikationsreihe der ELTE über hervorragende ungarische Rechtswissenschaftler der Vergangenheit – STIPTA, István	84
ABSCHIED	
Gedenken an Károly Szladits (1871–1956) anlässlich seines Todestages – HAMZA, Gábor	86
NACHRICHTEN	90

Auf der Titelseite: József Holub

(4. April 1885, Alsókubin – 28. März 1962, Pécs)

Historiker, Rechtshistoriker, Universitätsprofessor, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Dr. Losonczy Eszter

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

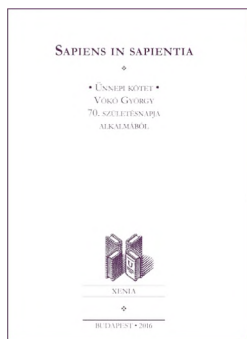

AKIKNEK NEVÉT EMLÉKTÁBLA ŐRZI Bódiné Beliznai Kinga, Zinner Tibor

Ebben az esztendőben emlékezünk az 1956-os forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulójára. Miközben felidézünk az október 23-ával kezdődő tizenkét nap felemelő pillanatait, azt sem feledhetjük, hogy a forradalmat november 4-e után megtorlás követte. A Kúria, a Legfőbb Ügyészség és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága 2014. december 3-án közös szándéknyilatkozat aláírásával kutatási programot indított az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő büntetőperek és megtorlások rendszerezett áttekintésére, a megtorlás emblematikus mártírjainak portrészerrő bemutatására, valamint az igazságszolgáltatást felhasználó megtorlás irányító és végrehajtó testületeinek és az abban közreműködő személyek körének feltárására.

Ez a kötet ennek a kutatásnak sajátos metszetét adja. Azokról a bírásokról szól, akik mertek nemet mondani a hatalomnak. Többen inkább vállalták a tisztségükről való lemondást, mintsem azt, hogy hivatásuk iratlan szabályait megszegjék. Többeket pedig megfosztottak állásuktól. Nevüket 2007 óta emléktábla őrzi a Kúria aulájában.

ISBN: 978 963 258 304 4 – HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016, 275 p.

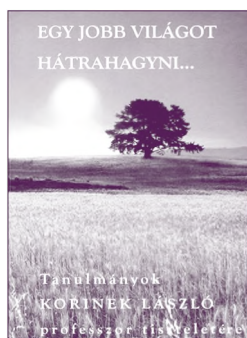

SAPIENS IN SAPIENTIA: ÜNNEPI KÖTET VÓKÓ GYÖRGY 70. SZÜLETÉSNAJJA ALKALMÁBÓL Szerkesztette: Barabás A. Tünde, Belovics Ervin

„Ha végigtekintünk a magyar börtönügy fejlődéstörténetén, szükségszerű, hogy találkozzunk olyan meghatározó személyiségekkel, akik szakmai és tudományos tevékenységükkel alakítói voltak az elmúlt koroknak. Az is jól megfigyelhető, hogy az egymást követő jogtudósok munkássága között szoros kapcsolat figyelhető meg, mintegy organikus fejlődést mutatva.

Ebben a láncolatban kiemelkedő helyet foglal el Vóko György professzor, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, aki munkássága folyamán megkérdőjelezhetetlen szakmai és elméleti alapokat formált a magyar börtönügy tekintetében éppúgy, mint a büntetés-végrehajtási jog területén. Professzor úr munkásságát volt szerencsém közelről figyelemmel kísérni, mert munkámból adódóan hosszú évek óta közvetlen szakmai és – büszkén kijelenthetem – baráti kapcsolatban állok vele. Mindig lenyűgözött az a mérhetetlen tudás, éleslátás és a tudomány ügye iránti alázat, amelyet a csak rá jellemző utánozhatatlan eleganciával képvisel.” (Csóti András köszöntőjéből)

ISBN: 978 963 308 281 2 – Pázmány Press, 2016, 486 p.

EGY JOBB VILÁGOT HÁTRAHAGYNI... TANULMÁNYOK KORINEK LÁSZLÓ PROFESSZOR TISZTELETÉRE Szerkesztette: Finszter Géza, Kóhalmi László és Végh Zsuzsanna

„Korinek László nagy szellemi kalandra hívja tanult barátait, de invitálja a laikus közönséget is. Tudjuk meg, hol tart a világ a bűnözés megismerésében.” – írja Finszter Géza professzor a kötetben Jogtudós mikroszkóppal és távcsővel című írásában. A könyv Prof. Dr. Korinek László jogtudós, kriminológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja – többek között a Magyar Rendészettudományi Társaság elnöke, a Belügyi Szemle főszerkesztője, a Pécsi Tudományegyetem tanára, az Nemzeti Közszolgálati Egyetem Egyetemi Doktori Tanácsának külsős tagja – 70. születésnapja alkalmából megjelenő tisztelegő írások és tanulmányok gyűjteménye. A kötetben nemcsak a jogtudós és kriminológus „körtársainak és kartársainak” tanulmányai jelennek meg, hanem a további írásokból kibontakozik az ünnepelelt emberi, hívő emberi életútja és közéleti tevékenysége is, valamint a bepillanthatunk a „Korinek-gyűjteménybe” is a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott tárgyai régészeti, művészettörténeti leíró tanulmányai segítségével – olvasható a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kari Könyvtár munkatársainak könyvajánlójában.

ISBN: 978 963 429 035 3 – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016, 654 p.

A SZABADSÁG TÉRŐL WASHINGTONON ÁT A VATIKÁNBA – ÉS VISSZA Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor

Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek, 1956-1971 között majdnem tizenöt esztendőt töltött a budapesti amerikai követségen. Az első években az amerikaiak nem engedélyezték a kapcsolattartást – ahogy ők azt megfogalmazták – „spirituális vezetőivel”. 1962-től azonban egyre több levelet válthatott előbb XXIII. János, majd főként VI. Pál pápával és a bíboros államtitkárokkal. Mivel a vatikáni levéltárak egyelőre zároltak, a szerzők az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában őrzött példányok alapján rekonstruálták a kötetük által tartalmazott 119+79 levelet és üzenetet magyar fordításban. Ezekből feltárulnak a bíboros gondolatai Kádár Jánosról, a pártállami időszak abortusz-statisztikáiról, a Humanae Vitae enciklikával kapcsolatos álláspontjáról, menedékes helyzetének számos kérdéséről és főleg Trianonról és primási illetékességéről a Szent István-i országerület egészén.

A kötet egyben betekintést ad a vatikáni keleti politika, az Ostpolitik alakulásának egy némely kérdésébe is, mégpedig előítélet nélkül, források alapján.

ISBN: 978 615 546 566 6 – Magyar Napló Kiadó Kft., 2016, 780 p.

A KÚRIA ÉS ELNŐKEI IV. Szerkesztette: Bódiné Beliznai Kinga

„[...] az ország legfőbb bíróságának tagjai az igazi erőt abból a soha el nem homályosuló tudatból merítik, hogy az igazságszolgáltatás ideáljait, amelyeknek kultuszában egész életüket töltötték, a legnehezebb viszonyok közt sem téveszthetik szem elől, hanem készségesen vállalt kötelességük, hogy a rájuk bízott magyar legfőbb bírásokodásnak évszázadok tanúsága szerint mindig megközelíthetetlen bástyáin helyt állva dicső bírói elődeikhez minden körülmények közt méltóknak bizonyulnak” – mondta Tőry Gusztáv kúriai elnök 1923. január 8-i évrnyit teljes ülési beszédében.

A Kúria és a Legfelsőbb Bíróság múltjának történetét feltáró negyedik tanulmánykötet a XX. század első és második felének legfőbb bírósági vezetőinek életútjai közül válogat. Az 1949 előtti időszakból két kiváló kúriai elnök, Tőry Gusztáv és Oswald István személyes és szakmai életpályája kerül bemutatásra. Az 1949 utáni korszakból pedig, az ötvenes-hatvanas évek koncepciói pereiben aktív szerepet vállaló Jahner-Bakos Mihály és Szalay József, valamint a nyolcvanas évek legfelsőbb bírósági elnökeinek, Szilbereky Jenőnek a pályaképe tárul az olvasó elé. A magyar felsőbíráskodás legújabb kori történetéről Solt Pálnak, a Legfelsőbb Bíróság 1990 és 2002 között hivatalban volt elnökének visszaemlékezése ad átfogó képet.

ISBN: 978 963 258 295 5 – HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016, 152 p.